

MemorabiLika

Državni arhiv u Gospiću – Sveučilište u Zadru

MemorabiLika
Br. 1 (4), Gospić, 2021.

Nakladnici:

Državni arhiv u Gospiću
Sveučilište u Zadru

Za nakladnike:

Ivica Mataija
Dijana Vican

Glavni urednik:

Ivica Mataija

Uredništvo:

*prof. dr. sc. Stjepan Blažetin (Pečuh, Mađarska), doc. dr. sc. Ivan Brlić (Gospić),
doc. dr. sc. Ante Gverić (Zadar), doc. dr. sc. Danijela Birt Katić (Zadar),
dr. sc. Tatjana Kolak (Gospić), izv. prof. dr. sc. Sanja Vrcić-Mataija (Gospić),
izv. prof. dr. sc. Irena Mrak (Kranj, Slovenija), doc. dr. sc. Šimun Novaković
(Mostar, BiH)*

Lektorica:

dr. sc. Antonia Došen

UDK:

Dubravka Čanić, dipl. knjiž.

Grafička priprema i tisak:

d.o.o. za izdavačku i grafičku djelatnost
Dalmatinska 12, 10000 Zagreb

Naklada:

300 primjeraka

*Časopis izlazi jednom godišnje uz financijsku potporu Ministarstva kulture
i medija Republike Hrvatske.*

ISSN 2623-9469

UDK 008

UDK 91

UDK 93/94

MemorabiL

**ZNANSTVENI ČASOPIS ZA
LIČKU I OPĆU ZAVIČAJNOST**

POVIJEST, ARHEOLOGIJA,
GEOGRAFIJA, JEZIK, KNJIŽEVNOST,
OBIČAJI, KRAJOLIK, DRUŠTVO
I ARHIVSKO GRADIVO

i
k
a

**God. 4, br. 1.
str. 1 – 204
Gospić, 2021.**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Gospić, 2021.

Kazalo

I RADOVI	7
<i>Ivica Vigato</i> : Hrvatskoćirilичni rukopis kao spomenik hrvatske jezičnopovijesne i kulturne baštine	9
<i>Ivana Kurteš</i> : Govori Goljaka, Rudinke i Selišta u Donjem Kosinju	23
<i>Mirjana Trošelj</i> : Vilinska i bapska toponimija i topografija Nacionalnog parka Paklenica i šire okolice	37
<i>Vladimir Šulentić</i> : Gospićka tiskarska i knjižarska djelatnost od razvojačenja Vojne krajine do Drugog svjetskog rata	63
<i>Anto Ivić</i> : Hrvati bihaćkog područja od osmanlijskih prodora do danas	91
<i>Lara Prpić, Marija Fajdić</i> : Školske spomenice kao arhivsko vrelo za proučavanje regionalne povijesti i povijesti školstva Like i okolice	119
<i>Jose Vrkljan, Luka Štern</i> : Trojica važnih graditelja povijesnih ličkih cesta	147
<i>Maja Verdonik, Paola Rađa</i> : Motivi čeških legendi u bajkama Božene Němcové	159
2 PRIKAZI	171
<i>Franje Puškarić</i> : Mile Bogović i svećenici o Domovinskom ratu	173
<i>Anela Serdar Pašalić</i> : Ceste Ličko-senjske županije	177
<i>Maja Verdonik</i> : 100 godina učiteljstva u Gospiću i Lici	181
<i>Marina Franić Šimunić</i> : Značajan znanstveni doprinos povijesti i očuvanju baštine ribničkoga kraja	187
3 IN MEMORIAM	191
<i>Ante Bežen</i> : Nikola Bićanić – Čibe (1934. – 2021.) Hrvatski i lički domoljub, plodan pisac i beskompromisni pravaš	193

RADOVI

I

Ivica Vigato

Sveučilište u Zadru

Odjel za izobrazbu učitelja i odgojitelja

Centar za istraživanje glagoljaštva

HR – 23 000 Zadar

Izvorni znanstveni članak

(primljeno 8. 9. 2021.)

UDK 003.349(497.581.1) "16"

HRVATSKOĆIRILIČNI RUKOPIS KAO SPOMENIK HRVATSKE JEZIČNOPOVIJESNE I KULTURNE BAŠTINE

Državni arhiv u Zadru u fondu *Mletački dragoman* čuva mnoge rukopise pisane hrvatskom ćirilicom. Mnogi od tih spisa odnose se na korespondenciju između mletačke i osmanske vlasti o pograničnim incidentima na tadašnjoj mletačko-turskoj granici. Za potrebe ovoga rada iz spomenutoga fonda izabran je spis pohranjen u kutiji br. 10. na poziciji 57/87 iz 1680. godine kojim gračački kapetan Muharem Gešain izvještava zadarskoga generala o incidentu koji su prouzročili Udbinjani otevši troje djece i stoku. Iz rukopisa se također doznaje kako je ovo odmazda za postupak Vinjerčana koji su prethodno Udbinjanima na pašnjacima Velebita i u području Krupe iznad Žegara pomorili i oteli stoku. Riječ je o razdoblju nakon Kandijskoga rata u kojem je Venecija proširila svoje posjede u Dalmaciji (*Linea Nani*), a unutar Mletačke Republike našla su se i neka mjesta zadarskoga zaleđa koja se spominju u dokumentu. Ovaj hrvatskoćirilični rukopis poslužio je autoru da prouči grafolingvističke, fonološke, morfološke, sintaktičke i leksičke posebnosti, uobičajene u neposrednoj komunikaciji predstavnika vlasti tadašnjih dviju država. Jezična analiza pružila je autoru priliku da barem u nekim segmentima predoči kulturološke osobitosti ljudi zadarskoga zaleđa u razdoblju čestih mletačko-turskih sukoba i ratova. Također, na primjeru ovoga rukopisa autor želi pokazati kako je svaki spis pohranjen u arhivima naša kulturna baština. A da bi ta baština zaista bila naša, moramo je poznavati, razumjeti i od nje učiti.

Ključne riječi: zadarsko zaleđe, hrvatska ćirilica, jezične značajke, kulturološke značajke, 17. stoljeće.

Državni arhiv u Zadru sadrži bogatu arhivsku građu koja je zanimljiva ne samo povjesničarima, već i ostalim istraživačima humanističkoga ili društvenoga usmjerenja. Među mnogobrojnim spisima pisanim latinicom ili glagoljicom naročito se ističu rukopisi pohranjeni u fondu Mletački dragoman, unutar kojeg su mnogi pisani i hrvatskom ćirilicom. Dragomanska služba uvedena je u 16. stoljeću i obavljala ju je istovremeno više osoba pri uredu Generalnog providura za Dalmaciju i Albaniju u Zadru. Dragoman je bio tumač odnosno posrednik u pismenoj i usmenoj komunikaciji bosanskih aga i paša te predstavnika mletačke vlasti u Dalmaciji i morao je poznavati i druge jezike i pisma na kojima se odvijala komunikacija (hrvatski i grčki jezik, odnosno bosanicu, ćirilicu i alfabet). O spisima dragomanske kancelarije skrblila je posebna osoba zvana arhivist. Služba prestaje s radom padom Mletačke Republike 1797. godine. Spisi ovog fonda sačuvani su od osnutka Arhiva generalnih providura 1624. godine. Fond Mletački dragoman sadrži izvješća: o pograničnim sukobima, o trgovini između Mletačke Republike i susjednih zemalja i pokrajina, mirovne ugovore i pregovore između Venecije, Turske i Austrije, korespondenciju između predstavnika mletačke i osmanske vlasti glede rješavanja različitih sporova ili incidenata, poglavito hajdučije ili zarobljavanja i pljačkanja trgovačkih brodova (Vodič Državnog arhiva u Zadru, 2014: 63).¹

Za potrebe ovoga rada izabran je jedan spis iz spomenutoga fonda kako bi se istakao značaj hrvatskoćirilinih spisa za proučavanje ne samo povijesti jednoga razdoblja na tadašnjoj mletačko-turskoj granici, već se pokazalo i da takvi spisi mogu biti veoma važni za proučavanje jezičnih grafolingvističkih i ostalih kulturoloških posebnosti ovakvog tipa dokumenata. Osim toga u odgojno-obrazovnom sustavu veoma važno jest načelo zavičajnosti koje nalaže da se u nastavi potiču kulturološki sadržaji lokalnoga karaktera. Može se, naime, ovakve tekstove iskoristiti da u okviru projektne ili nekog drugoga oblika suvremene nastave učeniци, odnosno studenti istražuju značajke prostora u povijesnom kontekstu koji je zasigurno oblikovao i današnje žitelje ličko-sjevernodalmatinskoga područja.

Sadržaj ovoga službenoga spisa jest sljedeći: lički kapetan i gračački zapovjednik Moharem Gešain odgovara zadarskom providuru na njegov dopis vezan uz ubičajene izgrede na Mletačko-turskoj granici. Naime, Udbinjani su oteli sto-

1 Hrvatska ćirilica nije bila pričuvno, nego dominantno hrvatsko pismo i prostirala se ne samo istočno od rijeke Krke i Vrbasa, već i zapadnije (primjerice, usred poluotoka Istre, ili na južnodalmatinskim otocima). Da se hrvatska ćirilica upotrebljavala i na zadarskom području v. Rimac – Botica, 2011: 521-550.

ku i troje djece najvjerojatnije s mletačkoga područja kao odmazdu na postupak Vinjerčana koji su opet Udbinjanima na Velebitu i u Krupi pobili i oteli domaće životinje.

Donosimo transliteraciju spomenutoga spisa:

*Pirisvitlomu i plemenitomu i cudu uzvi
šenemu g(ospod)i n(u) g(ospod)i nu jeneralu zadarsokomu i s
ve Dalmancie od nas kapitana lickoga i zapo
vidnika garacackoga Muharema Gešaina
g(ospod)ina uzvišeni poklon i dragov pozdaravljen
je kako pirijatelu i susidu našem
Vidisme peldme ne.ti list ki nim dojde od vaše
ga g(ospodstv)va po ruci istega g(ospo)dina kapitana ovro
vaskoga vidismo šoto veli vaša sivitlost
od sastanka našega i da kude sukupa dovedeno
ono balaga i ono toroje dice šoto su povelu Ud
vinani mi zato vele nastojasmo ali šoto
je piri Udvinanio no malo balaga i dvoje dice
jesmo vele nastojali ali vele Udvinani da dirže
u ime kona sovojih šoto su jim vazeli Viner
cani sotoi ce pirjest kona u Velebitu a vele da su
išli da vide sovoje zemle i cekaju zolocince
koji pasavaju od se naciniti zolo i vele udvi
nani ove zime pasane da su jim pogubili biri.
June ka kod Kurupe više Žegara na svojoj zemli
Piri sovomu balago i odagnali i blago se šoto
Je cilo do istine to zana sava Karaina i vaš.i
nata a ovo malo balaga i jedno dite šoto je
Piri namih garacanih šotu su oteli silom od is
tih Udvinano vhojemo ciniti da se virne
I cini..mo vazda šoto budemo jaci nastojati
cestito gacara mi.u iluvdzni vo polohajati
sa vašim govom na ovoj karaini bihmo?
ucinili odpis odavnije ali nemogusmo dok
le obajosmo šoto vele Udvinani jere
vele radismo i biše nam ugodno da virnu i oni
šoto je piri nih*

Pokle vid.imo šo vele i tuže mongo a sad mi ne znamo durugo nego za nomo sivita izparaviti ne moromo nego ako va je vola da se sastane mo da izmetnemo šoto je meju nami i vami.

Dopis je napisan 1680. godine, a to je razdoblje između Šestoga i Sedmoga osmanlijskoga rata. Šesti Mletačko-osmanski rat, poznatiji kao Kandijski rat vodio se u razdoblju od 1645. do 1669. godine. Rezultat tog rata bilo je osmansko zauzimanje Krete. Međutim, u Dalmaciji su Osmanlije pretrpjeli mnoge poraze i gubitke teritorija od kojih su neke 1671. godine, kada je uspostavljena *Linea Nani*, dobili natrag. Taj mletački posjed na mletačko-turskoj granici naziva se još *acquisto vecchio* ili *stara stečevina*.² Granica na zadarskom području, daka-ko, važna je za razumijevanje sadržaja izabranoga ćiriličnoga dopisa, a bila je poprilično blizu Zadra i duboko se uvlačila u središnji prostor Ravnih kotara, do mjesta Crnog, Briševa i Visočana, a tek uski pojas uz more bio je u sastavu Mletačke Republike.³ Mjesta Vinjerac i Udbina, koja se spominju u ovom pograničnom incidentu u proteklom Kandijskom ratu dosta su stradala. Tako Grga Novak spominje Iliju Smiljanića koji je sa svojom vojskom 1652. prodro do Udbine, a 1657. godine provalila je velika turska vojska od 10 000 vojnika do Solina i Novigrada te srušila Posedarju i Venijer (Novak, 2004: 15). To je zasigurno kod žitelja tih mjesta moglo izazivati antagonizam i osvetu uvijek kada se za to pružila prilika.

Dopis je pisan hrvatskom ćirilicom. Za potrebe transliteracije donosimo ćirilički abecedarij sastavljen od slova koja smo pronašli u dokumentu:

- 2 Sedmi Mletačko-osmanski rat, zvan Morejski rat trajao je u razdoblju od 1684. do 1699. godine, a rezultat tog rata bio je mletačko zauzimanje Moreje (Peloponeza). U Dalmaciji je tada uspostavljena *Linea Grimani*, a novi oslobođeni teritorij Mlečani su nazvali *acquisto nuovo* (*nova stečevina*). I konačno Osmi Mletačko-osmanski rat (Sinjski rat, Mali rat, Drugi morejski rat), trajao je u razdoblju od 1714. do 1718. godine, a Osmanlije su ponovno zauzeli Moreju te posljednje mletačke posjede u Egeju. U Dalmaciji je Mletačka Republika stekla novi teritorij i stvorena je nova crta razgraničenja *Linea Mocenigo*, a taj novi teritorij nazvali su *acquisto nuovissimo* (*najnovija stečevina*) v. Vrandečić, 2013.
- 3 Radi vizualizacije prostora, tj. kako bi se uočila granica između Mletačke Republike i Osmanskoga Carstva nakon Kandijskoga rata pogledati kartu u knjizi *Dalmatia between Ottoman and Venetian Rule Contado di Zara 1645-1718*, Roma: Libreria Editrice Viella (v. Mayhew 2008: 283).

A			n	
B			o	
V			p	
G			R	
D			S	
E			T	
Ž			U	
Z			h	
l			c	
k			š	
l			jat	
m				

Što se tiče grafetičkih karakteristika razvidno je da grafem obilježava više fonema:

$/l/$ i $/l'/$ =

$/n/$ i $/n'/$ =

$/c/$ i $/č/$ =

? $/j/$, $/č/$ i $/ž/$ =

Slovo transliteriramo kao j^4 , kao l , kao n , kao c bez obzira na to kako se izgovaraju.

4 Obično se *jat* transliterira grafemom $ê$, ali ćemo ga radi lakšega čitanja preslovljavati slovom *j*.

Neobično je da pisar ne upotrebljava *đerv* već samo *jat* što može biti utjecaj glagoljske grafije u kojem se često ta dva grafema naizmjenično koriste za fonem /j/ ponekad i u okviru iste riječi. Također nije za očekivati da pisar nije koristio poseban grafem za fonem /č/ kako je uobičajeno u hrvatskoćiriličnim tekstovima.⁵

Ono što se može odmah primijetiti čitajući ovaj dopis jest to da pisar ubacuje slova kojima se obilježavaju samoglasnici *o*, *u*, *i* između dva suglasnika što otežava razumijevanje napisanoga: *šoto, sivitlosti, sukupu balaga, sovojih, zolocince, durugo, dirže, virne, pirijatelju, piri*. Sasvim je izvjesno da ovo pravopisno rješenje nije vezano uz izgovor tih otvornika, i, dakako, nije uvijek na mjestu nekadašnjega poluglasa.⁶ Međutim, takva pravopisna rješenja nisu rijetkost u tekstovima toga razdoblja, poglavito glagoljičnim zadarsko – ličkoga prostora.

Svakako, dopis je zanimljiv i s jezičnoga stajališta. Budući da su se događali ekscesi lokalnoga karaktera, lokalne su ga vlasti rješavale. Zanimljivo je kakav je to jezik komunikacije između tadašnjih dviju država. Po svojoj naravi tekst nije mogao biti napisan nekim mjesnim govorom te su morali postojati procesi standardizacije. Isto tako taj idiom nije bio formiran po strogo propisanoj normi, već se temeljio na uzusima. Ta komunikacija je mogla biti ostvarena samo ako su se specifične jezične posebnosti nekoga mjesta izbjegavale te bi se upotrebljavao onaj jezični izričaj koji je poznat svim sudionicima u komunikaciji.

Samo po sebi se razumije da se na osnovi jednoga dopisa ne može dati cjelovita jezična slika toga razdoblja i područja. Uostalom, ni analiza većeg broja rukopisa ne bi mogla dati sveobuhvatni prikaz. Ipak, ova skromna jezična i kulturološka raščlamba može biti korisna za neke buduće sveobuhvatnije jezične analize ili biti dobar poticaj za daljnja istraživanja.

Od fonoloških osobitosti uobičajeno je početi od refleksa glasa jata. Međutim, u rukopisu se očekivano ostvaruje samo ikavski refleks jata: *pirisvitlomu, susidu, dite*. Potvrđeno je izostavljanje glasova na početku: *no* 'ono', na kraju riječi: *va* 'vam', *se* 'sve' ili 'svega', *va* 'vas'. Nasuprot tomu, posvjedočene su pojave proteze: *jim*, i epenteze *Dalmancije*. Zanimljivo je da imamo primjere samo s dočetnim *-m*: *silom, nam, nim*, tj. nisu zabilježeni primjeri prijelaza *m>n* tzv. adriatizam koji je u tom vremenu, 16. stoljeću, već poprilično aktualan u području blizu mora (Vigato 2013: 271-272).

5 Da jedan grafem obilježava više fonema nije rijedak slučaj u hrvatskoćiriličnim tekstovima (v. npr. Zelić-Bučan, 2000: 32-34)

6 Tako, primjerice, u dokumentu zabilježena riječ *durugo* u staroslavenskom jeziku glasila je *dru-goe* (v. Damjanović i dr. 2004).

Potvrđena je pojava pojednostavljenja teške suglasničke skupine te imamo primjer promjene /čk/>/sk/ zbog artikulacijskih razloga: *ovrovaskoga*. Primjer rotacizma očekivano je potvrđen na glagolu moći: *ne moremo*.

Osim ovih jezičnih činjenica karakterističnih i za štokavce i za čakavce, posvjedočeni su primjeri u kojima se mogu uočiti isključivo čakavske posebnosti: *və>va vazeli* (Lisac, 2009: 18.)⁷ (x2) kao i izostanak jotacije: *dojde*. Primjer pak *obajosmo* 'obađosmo' ne može se sa sigurnošću pripisati čakavskim osobitostima jer tako naprosto može biti zapisano kao pravopisno rješenje. Također ne postoji sklonost mišljenju da u primjerima *dirže*, *virne* slogotvorno *r* ima popratni samoglasnik *i* već bi i to mogao biti odraz pisareva načina pisanja.

Kada govorimo o morfološkim karakteristikama spisa, uočiti će se uporaba aorista kao stilsko neutralna uporaba glagolskoga vremena: *vidisme*, *nemogosmo*, *obajosmo*. Posvjedočena je i stara tvorba aorista: *bihmo* < bihomo (<bihomB). Taj aorist dio je složenoga glagolskoga oblika kondicionala: *bihmo učinili*. Osim aorista u tom razdoblju pojavljuje se i perfekt: *su vazeli*, *su povelu*, *su pogubili*, *su oteli*.⁸

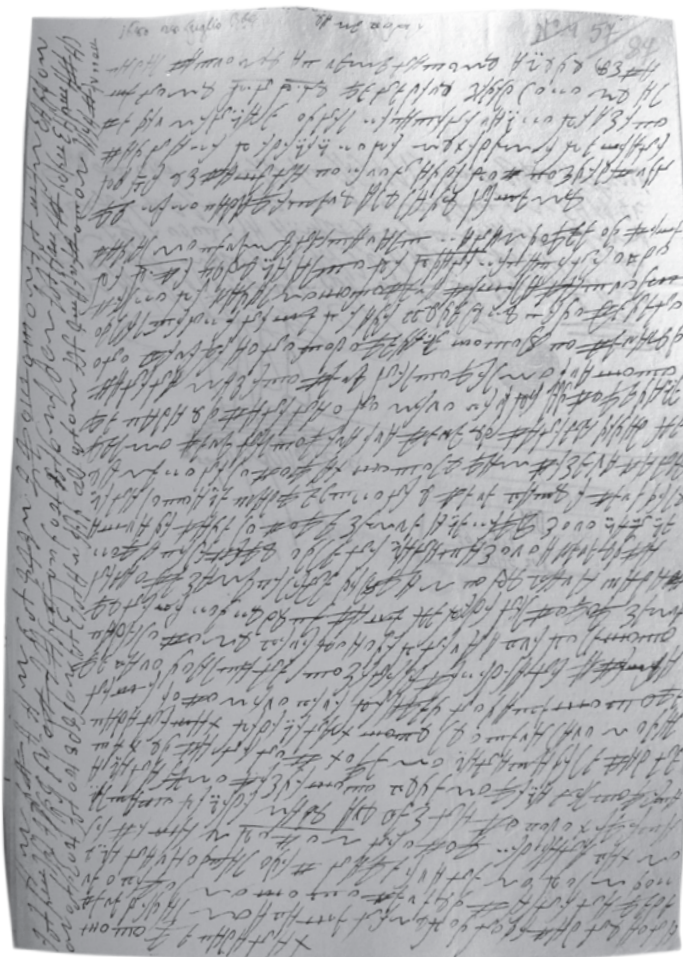
Što se tiče starih množinskih nastavaka očekivano se u genitivu množine pojavljuje nastavak *-ov*: *Udvinanov* te neuobičajen nastavak *-ih* za instrumental množine *piri namih Garačanih*. Zanimljiv je dativni nastavak *-omu* poglavito zato što je danas dočetano *-u* doživljavano kao navezak⁹, a u spisu se sustavno pojavljuje što mogu potvrditi sljedeći primjeri: *pirisvitlomu i plemenitomu i čudu uzvišenemu g(ospodi)n(u) g(ospodi)nu jeneralu zadarsokomu*.

Sintaktičke posebnosti dopisa na tragu su jezičnih obilježja hrvatskih tekstova toga razdoblja te će se prvo spomenuti danas negramatički poredak riječi kada je atribut u postpozitivnom položaju: *kapitana ovrovaskoga*. Međutim, dosta je primjera i kada atribut prethodi imenici na koju se odnosi: *g(ospo)dina kapetana, sovoje zemle*. Posvjedočena je konstrukcija *da + prezent* (mjesto infinitiva) – *išli da vide* te konstrukcija *htjeti + infinitiv*: *hojemo ciniti* 'hoćemo činiti'. Izbjegavanje pak dvostruke negacije zasigurno je pod utjecajem romanskih jezika: *ali nemogosmo dokle obajosmo šoto vele Udvinani*. Značenje prijedloga *piri* nije uvijek jednoznačno. Očekivano dolazi s imenicom u lokativu: *piri sovomu balagu*. Međutim, taj oblik prijedloga dolazi i s imenicom u instrumentalu: *piri namih Garačanih* te ima značenje današnjeg prijedloga 'pred'.

7 Taj oblik pojavljuje se dvaput.

8 Perfekt će se u novijim rukopisima pojavljivati sve češće i postupno će potiskivati aorist i imperfekt.

9 Tj. neobavezni samoglasnik.

Faksimil dokumenta iz fonda Mletački dragoman

Iako je dopis kratak i zabilježen je tek na jednoj stranici, leksik je razmjerno bogat, a zanimljiv je i zato što mnogi leksemi i leksičke sveze imaju drugačije značenje nego danas, a koja se mogu razabrati tek iz konteksta. Drugačije značenje nekih leksema između ostaloga jest i zato što su u 17. stoljeću prefiksi ili sufiksi imali drugačije tvorbeno značenje: *izmetnemo* ‘raspravimo’ (*da se sastanemo da izmetnemo što je meju nami i vami*), *otpis* ‘pismeni odgovor’ (*bihmo učinili odpis odavnije*), *vhojemo* ‘nastojimo’ (*vhojemo činiti da se virne*). Također je značajan leksem *obajosmo* (*ali nemogosmo dokle obajosmo što vele Udvinani*). Naime, glagol obići danas vezujemo uz prostorno kretanje ‘zalazeći na mnoga mjesta’, a odlika

mu je težnja ka sveobuhvatnošću. U dokumentu ta riječ se pojavljuje u značenju 'sveobuhvatnoga misaonog traganja' te sugerira kada se trebaju razmotriti sve opcije da bi se došlo do najboljeg rješenja nekoga problema.

Kulturološki značaj leksema *balago* 'blago, 'stoka' je ogroman. I danas na prostorima Hrvatske gdje se nekada intenzivno bavilo stočarstvom ova metaforična riječ ima neutralno, stilski neobilježeno značenje za domaće životinje. Leksem *balago* / *blago* koji se u ovom kratkom zapisu pojavljuje pet put odaje koliko je stoka bila značajna za cjelokupni život ličko-sjevernodalmatinskoga područja i koliko se cijenila. Zsigurno i ovi pogranični incidenti otmice djece poradi gubitka stoke to potvrđuju. Za leksem *peldma* smatra se da označuje vrstu poslovnoga pisma. Skok u svojem rječniku ima natuknicu *peld*, u značenju 'jedna potvrda'. Pretpostavlja se isti korijen kao i riječi *peldma*. Riječ *vrnuti* (u dokumentu potvrđeno *virne*) danas je živa u govorima zadarskoga i ličkoga područja.¹⁰ Riječ *pasano* govori o romanskom utjecaju na govore hrvatskoga priobalja bez obzira na to imaju li ti idiomi čakavska ili štokavska obilježja.¹¹

U dokumentu se spominju i etnici *Udvinani*, *Vinercani*, *Garacani* tvoreni sufiksima *-jan(in)* / *-čan(in)* te ketetika *garacacki*, *ovrovaski*, dakle uobičajenim sufiksom *-čki*. Prije je spomenuto da su artikulacijski razlozi uvjetovali promjenu /č/>/s/ obrovaski, također da je u dokumentu grafem *ŷ* označavao foneme /c/ i /č/.

Što se tiče stila pisanja ovoga dokumenta, lako je utvrditi da pripada administrativnom funkcionalnom stilu kojemu je jedna od bitnijih odlika šabloniziranost, tj. pisanje po ustaljenom obrascu.¹² Naime, poslovno pismo je uvijek trodjelno, a prvi dio je uvijek vezan uz kurtoazno uljudbeno oslovljavanje s točnim navođenjem titula osobe kojoj se šalje poslovno pismo: *pirisvitlomu i plemenitomu i cudu uzvišenemu g(ospodi)n(u) g(ospodi)nu jeneralu zadarsokomu i sve Dalmancie*. Dakako, i pošiljalac se mora predstaviti: *od nas kapitana lickoga i zapovidnika garcackoga Muharema Gešaina*. Uljudba je u diplomaciji uvijek prisutna bez obzira na različito gledanje na problem ili čak neprijateljski suprotstavljene stavove: *poklon i dragov pozdaravljenje kako pirijatelu i susidu našemu*.

10 Riječ *vrnuti* (*vrnuti*) pojavljuje se u rječnicima ličko-dalmatinskoga područja, npr. Čuljat 2018; Pavlović 2018; Tokić 2018; Došen 2020.

11 Romanizam *pasati* zabilježen je u gotovo svim rječnicima štokavski mjesnih govora zadarskoga kraja v. Pavlović 2018; Bucić 2016; Tokić 2018; Došen, 2020.

12 Josip Silić navodi sljedeće odlike administrativnoga funkcionalnoga stila: jednostavnost, jasnoća, točnost, potpunost, ujednačenost, eksplicitnost, kratkoća, određenost, terminologičnost, stilski neobilježnost i klišeiziranost (Silić – Pranjaković 2005: 379).

U drugom dijelu poslovnoga pisma obrazlaže se problem. Zato se pisac prvo referira na dokument dobiven od suprotne strane u pisanoj komunikaciji: *Vidisme peldme ne.ti list ki nim dojde od vašega g(ospodstv)va*. Slijedi obrazlaganje problema, u ovom slučaju to je pogranični spor: *ali što je piri Udvinanio no malo balaga i dvoje dice. jesmo vele nastojali ali vele Udvinani da diržeu ime kona sovojih što su jim vazeli Vinercani sotoi ce pirjest kona u Velebitu a vele da su išli da vide sovoje zemle*. Konačno, iznosi se i objašnjenje zašto nisu mogli izvršiti ono što se od njih traži: *bihmo učinili odpis odavnije ali nemogusmo dokle obajosmo što vele Udvinani*.

Treći dio ovoga poslovnoga pisma, kako to obično i biva u diplomaciji, nije svojim sadržajem značio prekid komunikacije ili odbijenicu, već u ovom slučaju predlaganje novoga sastanka: *sad mi ne znamo durugo nego za nomo sivita izparaviti ne moromo nego ako va je vola da se sastanemo da izmetnemo što je meju nami i vami*.

Jedna od bitnih osobitosti poslovnoga pisma jest argumentacija. U ovom konkretnom slučaju ona se temelji na iskazima *Udvinjana* koji su oteli stoku i djecu te se u ovom relativno kratkom dopisu riječ: *vele* ponavlja osam puta. Naime, više puta navođenje iskaza počinitelja ove otmice trebalo bi uvjeriti suprotnu stranu da nije baš sve onako kako su oni u svojem pismu naznačili¹³ tj. da su činjenice ipak drugačije.

U radu se pokušalo pokazati kako arhivski dokument može biti zanimljiv ne samo s povijesnog, već i s jezičnog, kulturološkog te obrazovnog aspekta.

S povijesnog aspekta predočava život krbavsko-sjevernodalmatinskoga područja u razdoblju mletačko-osmanskih ratova, kada se često mijenjala granica te sudbina maloga čovjeka u tim nepovoljnim vremenima. Također, mogu se prepoznati i glavna zanimanja žitelja toga područja.

S jezičnog aspekta značajan je jer pokazuje standardološki razvoj hrvatskoga jezika te jezične mijene uzrokovane ne samo unutarjezičnim razvojem već i sociološkim aspektom miješanja stanovništva različitih idioma i jezičnim utjecajem dominantnih jezika. Važan čimbenik jezičnoga oblikovanja zasigurno je bila i potreba za međugraničnom komunikacijom što je sve uvjetovalo interferenciju jezika različitih obilježja. Nadalje, kao i mnogi drugi spisi skriveni po arhivima i ovaj tekst pokazuje koliko je hrvatska tropismenost bila prisutna na prostorima gdje žive Hrvati.

13 Sadržaj providurova dopisa nam je nepoznat, a možemo ga naslutiti samo prema uvodnim napomenama u predstavljenom dokumentu kada se pisar referira na poslan dopis.

S kulturološkog aspekta dokument predočava razvijenu uljudbenu diplomatsku komunikaciju predstavnika vlasti, makar u ratnim ili poratnim uvjetima. Pokazuje također i značaj stočarstva, a samim tim i važnost ispaše koje se nalaze često blizu nestabilne osmanlijsko-mletačke granice (velebitski pašnjaci, livade uz rijeku Krupu). Nažalost, aktualni su pokazatelji kako ratni sukobi potiču netrpeljivost običnoga puka koji se zbog povijesnih okolnosti našao na suprotnim sukobljenim stranama.

S obrazovnog aspekta upozorava nas kako je naša kulturna baština, pogotovo kada je riječ o spomenicima lokalnoga karaktera, obrazovno dobro te je nužna za razumijevanje povijesnih događaja koji mogu pomoći u prevladavanju niza negativnih društvenih pojava i predrasuda. I konačno, ovakva raščlamba teksta možda može poslužiti kao model za istraživanje u okviru javne znanosti.¹⁴ Naime, na društvenim mrežama ovakvi tekstovi mogu se ponuditi ne samo znanstvenicima, već i široj društvenoj zajednici kako bi se transliterirali i proučili u što većem broju te kako bi ti pisani spomenici zaista postali kulturno i obrazovno dobro.

Izvor

- HR-DAZD – 2 Mletački dragoman, kutija br. 10., poz. 57/87

Literatura

- BUCIĆ, IVAN. 2016. *Rječnik govora sela Jasenice*. Zadar: Ogranak Matice hrvatske u Zadru.
- ČULJAT, MARKO. 2018. *Ričnik ličke ikavice*. Gospić: Lika@press.
- DAMJANOVIĆ, STJEPAN [ET AL.]. 2004. *Mali staroslavensko-hrvatski rječnik*, Zagreb: Matica hrvatska.
- DOŠEN, BOŽO. 2020. *Rječnik Radošinovca i okolice*. Zadar: Ogranak Matice hrvatske u Zadru.
- LISAC, JOSIP. 2009. *Hrvatska dijalektologija 2: Čakavsko narječje*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.

14 Ilustracije radi spomenut ćemo projekt koji se provodi pod vodstvom izv. prof. dr. sc. Marijane Tomić, a u okviru programa „Javna znanost u području glagoljaštva: od crowdsourcinga do znanja“. Projekt financijski podupire DARIAH-HR konzorcij, a realizira se pod okriljem Centra za istraživanje glagoljaštva Sveučilišta u Zadru. U okviru toga projekta na portalu Centra nazvanom *Glagolab* svi zainteresirani mogu preuzeti ponuđene digitalne preslike glagoljskih tekstova kako bi ih transliterirali pomoću, za tu priliku izrađenoga, digitalnoga alata *Transkribus* (<https://glagolab.unizd.hr/?cnt=info&id=15117>).

- MAYHEW, TEA. 2008. *Dalmatia between Ottoman and Venetian Rule Contado di Zara 1645-1718*. Roma: Libreria Editrice Viella.
- NOVAK, GRGA. 2004. *Prošlost Dalmacije: knjiga druga: Od Kandijskog rata do Rapalskog ugovora*. Split: Marjan tisak.
- PAVLOVIĆ, ALOJZ; PAVLOVIĆ, EDUARD. 2018. *Rječnik novoštokavske ikavice benkovačkoga kraja*. Zadar: Ogranak Matice hrvatske u Zadru.
- RIMAC MARKO; BOTICA IVAN. 2011. Hrvatska ćirilica u glagoljskim matičnim knjigama zapadno od Krke, „Az grišnik Branko pridivkom Fučić“. // *Radovi Međunarodnoga znanstvenog skupa o životu i djelu Branka Fučića (1920. – 1999.)*. / Tomislav Galović (prir.) Malinska – Rijeka – Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Institut za povijest umjetnosti – Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Staroslavenski institut – Sveučilišna knjižnica Rijeka – Općina Malinska-Dubašnica, 521-550.
- SILIĆ, JOSIP; PRANJKOVIĆ, IVO. 2005. *Gramatika hrvatskoga jezika: za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga.
- SKOK, PETAR. 1971. – 1973. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, knjiga I-III*. Zagreb: JAZU.
- TOKIĆ NIKOLA; MAGAŠ, IVAN. 2018. *Rječnik sela Popovića*. Zadar: Ogranak Matice hrvatske u Zadru.
- VIGATO, IVICA. 2013. Čakavski hrvatski književni jezik u 17. i 18. stoljeću. // *Povijest hrvatskoga jezika 3. knjiga: 17. i 18. stoljeće*. / Ante Bičanić (ur). Zagreb: Croatica, 263-297
- *Vodič državnog arhiva u Zadru*. 2014. / Josip Kolanović (ur.). Zadar: Državni arhiv u Zadru.
- VRANDEČIĆ, JOSIP. 2013. *Borba za Jadran u ranom novom vijeku: Mletačko– osmanski ratovi u venecijanskoj nuncijaturi*. Split: Filozofski fakultet u Splitu – Odsjek za povijest.
- ZELIĆ – BUČAN, BENEDIKTA. 2000. *Bosančica ili hrvatska ćirilica u srednjoj Dalmaciji*. Split: Državni arhiv u Splitu.

Mrežni izvori

- <https://glagolab.unizd.hr/?cnt=info&id=15117> (pristupljeno 18. 8. 2021.)

Croatian Cyrillic Manuscript as a Monument of Croatian Historical Linguistic and Cultural Heritage

Abstract

The State Archive in Zadar keeps many manuscripts written in Croatian Cyrillic in the Mletački Dragoman collection. Many of these writings refer to the Venetian and Ottoman authorities' correspondence about border incidents on the Venetian-Turkish border. For this paper's purposes, a file stored under box number 10, position 57/89 from the year 1680, was almost randomly selected from the mentioned fund. In that file Gračac captain Muharem Gešain informs the Zadar general about the kidnapping of three children and cattle from Udbina. The manuscript also reveals the revenge for the actions of the people of Vinjerka, who had previously killed and abducted cattle on the pastures of Velebit and in the area of Krupa above Žegar. That is the period after the Candian War in which Venice expanded its possessions in Dalmatia (Linea Nani). Within the Venetian Republic, there are some places in the Zadar hinterland that are mentioned in the document. This Croatian Cyrillic manuscript served the author to study the graphic linguistic, phonological, morphological, syntactic, and lexical peculiarities typical in the direct communication of the representatives of the then two states' authorities. The linguistic analysis allows the author to present, at least in some segments, the cultural peculiarities of the people of the Zadar hinterland in the period of frequent Venetian-Turkish conflicts and wars. Also, on the example of this manuscript, the author wants to show how every document stored in the archives is our cultural heritage. And for that heritage to indeed be ours, we must know, understand, and learn from it.

Key words: Zadar hinterland, Croatian Cyrillic, linguistic features, cultural features, 17th century.

Ivana Kurteš
HR – 53 000 Gospić
ivanak2407@gmail.com

Izvorni znanstveni članak
(primljeno 29. 9. 2021.)
UDK 81'282.2(497.562 Donji Kosinj)

GOVORI GOLJAKA, RUDINKE I SELIŠTA U DONJEM KOSINJU

U radu su analizirani govori Goljaka, Rudinke i Selišta¹, zaselaka u Donjem Kosinju, koji pripadaju srednjočakavskome dijalektu čakavskoga narječja. Cilj je rada dokazati postojanje čakavskih karakteristika na navedenim područjima. Govori koji se analiziraju prethodno nisu podrobnije dijalektološki istraženi. Istraživanje je provedeno pomoću upitnika, a snimljen je i slobodan govor. Ispitanici su starije životne dobi i svoj životni vijek proveli su u selima koja su istraživana. Nakon provedenog istraživanja može se reći da Goljak, Rudinka i Selište, prema svojim fonološkim i morfološkim obilježjima, pripadaju srednjočakavskome dijalektu čakavskoga narječja, a najvažnija su jezična obilježja Goljaka, Rudinke i Selišta ikavsko-ekavski refleks jata, zatvaranje vokala ispred nazala, šćakavizam, izostajanje fonema *x*, čuvanje dočetnog *-l*. Od morfoloških značajki ističu se nulti nastavak te nastavci *-i*, *-ov/-ev* u genitivu množine imenica ženskoga i muškoga roda te nastavci *-du* i *-u* u tvorbi prezenta trećega lica množine.

Ključne riječi: srednjočakavski dijalekt, kosinjsko područje, Goljak, Rudinka, Selište.

Uvod

U ovom radu donosi se analiza govora zaselaka Goljak, Rudinka i Selište, koji se nalaze u Donjem Kosinju i koji pripadaju srednjočakavskome dijalektu čakavskoga narječja. Poticaj za istraživanje predstavljala je činjenica da govori Goljaka, Rudinke i Selišta dosad nisu podrobnije istraženi, a ovim radom se želi dati doprinos osvjetljavanju njihovih značajki.

1 Rad je adaptirani i *MemorabiLici* prilagođeni završni rad kojega je s istim naslovom autorica izradila pod mentorstvom dr. sc. Josipa Galića na Odjelu za kroatistiku Sveučilišta u Zadru i obranila u kolovozu 2020. god.

Što se tiče dosadašnjih obrada, Iva Lukežić u svojem djelu *Čakavski ikavsko-ekavski dijalekt* piše, među ostalim, o prostiranju čakavskog narječja u Lici i donosi obradu govora Brinja, Modruša, Otočca, Sinca, Ličkog Lešća, Švice, Kutereva i Rudinke. Navodi da su ikavsko-ekavski čakavski govori na gopićkome području prisutni u Donjem Kosinju u zaseocima Goljak, Rudinka i Selište te da su to govori s novim akcenatskim sustavom. Josip Lisac u djelu *Hrvatska dijalektologija 2. Čakavsko narječje*, isto kao i Lukežić, navodi da se u Lici ikavsko-ekavski čakavci nalaze u Otočcu i njegovoj okolici te u zaseocima Goljak, Rudinka i Selište. Milan Moguš napisao je rad *Čakavci s Krbave* u kojem spominje govore Goljaka, Rudinke i Selišta u kojima su očuvani brojni, tzv. eklatantni čakavizmi i ikavsko-ekavski refleksi jata prema Jakubinski-Meyerovu pravilu te zaključuje da su čakavci u prošlosti bili rasprostranjeni od Donjeg Kosinja sve do Krbave. Mijo Lončarić objavio je rad pod naslovom *Prilog dijalektnoj slici Like u ranim toponimima* u kojem pokušava odrediti osnovne karakteristike ličke čakavštine te navodi da je Lika u prošlosti sigurno bila čakavska.

Građa na kojoj je istraživanje provedeno prikupljena je terenskim istraživanjem, odnosno ispitivanjem izvornih govornika. Svi ispitanici žive u mjestu ispitivanja cijeli život i svojevoljno su pristali sudjelovati u istraživanju. Ispitanici iz Goljaka bili su Ivan Š. (1939.) i Pave Š. (1945.), iz Rudinke Mate T. (1937.) i Manda T. (1962.), a iz Selišta Marica K. (1948.) i Dane K. (1947.). U svrhu istraživanja korišten je upitnik i snimljen je slobodni govor. Niti vodilje za pisanje ovoga rada bile su knjige hrvatskog jezikoslovca i profesora Josipa Lisca *Hrvatska dijalektologija 1. Hrvatski dijalekti i govori štokavskog narječja i hrvatski govori torlačkog narječja* i *Hrvatska dijalektologija 2. Čakavsko narječje*.

Kosinjsko područje

Kosinjski kraj zauzima područje završnog toka rijeke Like i sastoji se od šest sela: Donji Kosinj, Gornji Kosinj, Kosinjski Bakovac, Krš, Lipovo Polje i Mlakva. Na mjestu nekadašnjeg sela Kruščica danas je izgrađeno hidroakumulacijsko jezero Kruščica (Mance 2013: 18). Gornji Kosinj sadrži zaseoke Draga, Lopar, Pod Jelar i Šušanj, Krš sadrži zaselak Zamost, a Donji Kosinj sadrži zaseoke Draškovići, Goljak, Jugovići, Rudinka, Selište (Selišće), Sveti Ivan i Vukelići. Prema popisu stanovništva iz 2011. godine, Donji Kosinj brojio je 494 stanovnika.² U samome

2 <https://www.dzs.hr/> (datum pristupa: 15. rujna 2020.)

zaseoku Goljak živi oko 15 stanovnika, u Rudinki oko 90, a u Selištu oko 30. Od novijih događanja značajna je skora izgradnja još jednog hidroakumulacijskog jezera, koja će uzrokovati potapanje sela Gornji Kosinj i dijela Kosinjskog Bakovca te zaselaka Pod Jelar i Šušanj.

Cijeli kraj obiluje povijesnim građevinama kao što su stara groblja, crkve (crkva svetoga Ivana i crkva svetoga Petra i Pavla u Donjem Kosinju, crkva svetoga Antuna Padovanskog u Gornjem Kosinju, kapelica svetoga Vida u Kosinjskom Bakovcu) te turske utvrde (Mance 2013: 18). Iznad ulaznih vrata već spomenute kapelice svetoga Vida nalaze se grb i glagoljični natpis Anža Frankopana koji datira iz 16. stoljeća, točnije iz 1517. godine, a koji je uklesan u kamenu ploču, napako okrenutu i naknadno umetnutu. Pretpostavlja se da je ploča premještena iz Ribnika, obližnjeg frankopanskog grada u kojem je bila smještena glagoljska tiskara³ o kojoj će biti govora u sljedećem odjeljku. Od poznatihčnosti s kosinjskog područja treba spomenuti Lavoslava Vukelića, hrvatskog književnika i prevoditelja, koji je rođen u Bočaju u Gornjem Kosinju.

Čakavsko narječje i srednjočakavski dijalekt

Čakavsko narječje zauzimalo je veće područje u srednjem vijeku prije velikih seoba naroda nego u današnje, novije doba. Čakavština se kao dio hrvatskog jezika formirala u desetom stoljeću (Lončarić 2010: 151). Danas se čakavski govori na otocima „od Lastova i Korčule do Krka. Izuzetak su štokavski govori na Korčuli (Račišće), Hvaru (Sućuraj), Braču (Sumartin) i na Šolti (Maslinica). Čakavski je također hrvatski dio Istre, s izuzetkom štokavskoga mjesta Peroja. Dalmatinsko obalno područje od Privlake i Novigrada kod Zadra do Cetine većinom je čakavsko“ (Lisac 2009: 15). Čakavskim se govori na zapadnom Pelješcu („iako je u većini tih mjesta udio štokavizma vrlo znatan“), u brojnim dalmatinskim mjestima, u jugozapadnoj Istri, u Lici u gospićkoj okolici te u Otočcu i njegovoj okolici, na ogulinsko-dugoreškom području, u nekoliko mjesta u Gorskom kotaru (Brestova Draga i Vrbovsko) te u Žumberku (Kalje, Jurkovo Selo). Izvan hrvatskih granica čakavština se očuvala „u nizu sela u Austriji (Gradišće), u nizu sela u Mađarskoj, u nekoliko sela u Slovačkoj (Hrvatski Grob, Novo Selo, Jandrof, Čunovo) te u Sloveniji (Starod i još neka mjesta iznad Opatije, nekoliko sela kod Kostanjevice, Tribuče u Beloj krajini“ (Lisac 2009: 15). Čakavsko narječje dijeli

3 <https://lako.com.hr/2016/08/06/kosinjski-bakovac/> (datum pristupa: 15. rujna 2020.)

se na šest dijalekata: buzetski, jugozapadni istarski, sjevernočakavski, srednjočakavski, južnočakavski dijalekt i lastovsku oazu.

„Buzetski dijalekt znatnim dijelom čuva zatvoreno *e*, tj. čuva *jat*, jugozapadni istarski i južnočakavski su ikavski dijalekti, sjevernočakavski je ekavski, srednjočakavski ikavsko-ekavski, lastovska oaza jekavska. Na taj se način čakavske jedinice jasno odjeljuju jedna od druge, a dva se ikavska dijalekta razlikuju po suglasničkom kriteriju, tj. južnočakavski je uglavnom šćakavski, jugozapadni istarski pretežno štakavski.“ (Lisac 2009: 30).

Osnovne su značajke čakavskog narječja zamjenička riječ *ča* koja se javlja u većini čakavskih govora, no kod mnogih isto tako i izostaje pa se govori *ca*, *ce*, *što*, *kaj*, stražnji nazal i samoglasno *l* daju uglavnom *u*, a čuva se i suglasnička skupina *čr-*. Nadalje, javljaju se adrijatizmi i rotacizam, infinitivi su okrnjeni, množina jednosložnih imenica muškog roda kratka je, a u leksiku se koriste brojni romanizmi. „Mnoge od ovih značajki ponegdje izostaju u čakavskim govorima, a k tomu često dolaze i u nečakavskim idiomima. Čakavština je na jugoistoku vrlo povezana sa štokavskim govorima, dok je na sjeverozapadu nerijetko bliska s obližnjim slovenskim i kajkavskim govorima“ (Lisac 2009: 17).

Srednjočakavski dijalekt rasprostranjen je na otocima od Krka do Ugljana, na crikveničkome i riječkome području, u unutrašnjosti Istre, u Gorskom kotaru, na pokupskom, prikupskom i žumberačkom području, a u Lici u okolici Otočca i u Donjem Kosinju u Goljaku, Rudinki i Selištu (Lisac 2009: 95). Najvažnije su značajke ikavsko-ekavski refleks *jata*, prijelaz prednjeg nazala u *a* iza *j*, *ž*, *č*, zatvaranje vokala ispred nazala, čuvanje skupine *čr-*, prijelaz *-m* u *-n*. Od morfoloških crta treba reći da se koristi kratka množina kod jednosložnih imenica muškog roda, u genitivu množine muškog roda javljaju se tri nastavka: *nulti*, *-i*, *-ov/-ev*, razlikuju se dativ, lokativ i instrumental u množini, infinitivi su okrnjeni, a imperfekt i aorist vrlo su rijetki.

Lukežić je srednjočakavski dijalekt podijelila na tri poddijalekta: primorski, kontinentalni i rubni. Primorski poddijalekt nalazi se u primorskom obalnom i kopnenom području (Vinodol, Kraljevica, Bakarac, Grobničko polje, lijevi tok Rječine...), a rubni poddijalekt obuhvatio je govore Opatijskog krasa, čepičke zone, zapad i jug Krka, dio Lošinja i otočice oko njega. U kontinentalni poddijalekt uvršteni su goranski istočni čakavski govori, područje oko Bosiljeva, Kupe, Korane, Dobre i Mrežnice i govor Kutereva, Goljaka, Rudinke i Selišta (Lisac 2009: 119). Govore kontinentalnoga poddijalekta karakterizira postojanje fonema *č* i *ć*,

l se čuva, dočetano -l se ne mijenja, a često je protetsko j-. Javljaju se u nekoj mjeri obezvučavanja dočetnih zvučnih šumnika (Lisac 2009: 120). Od ostalih obilježja treba spomenuti da je praslavensko *wǝ* najčešće dalo *u* ili *v*, a **wǝsǝ svaj* ili *sav*. Što se tiče deklinacije, razlikuju se dativ, lokativ i instrumental množine, a u genitivu množine imenica muškog roda javljaju se primjeri kao *jazavcov* (Lisac 2009: 120).

Dijalektalna slika ličkog područja

Lika je nekoć bila u cijelosti čakavska, točnije prije velikih migracija koje je uzrokovao prodor Osmanlija. S obzirom na današnji raspored hrvatskih dijalekata i na temelju povijesnih podataka o migracijama „sa sigurnošću se za Liku može utvrditi čakavština“ (Lončarić 2010: 151). Moguš potvrđuje navedenu tezu i pretpostavlja da je u prošlosti čakavski govor u Lici bio rasprostranjen jugoistočno od Donjeg Kosinja pa sve do Krbave (Moguš 1996: 451). No, potvrđene su tek malobrojne tipične čakavske karakteristike što se tiče jezičnih crta iz vremena prije migracija.

Čakavsko se područje u Lici bitno smanjilo, ali i mijenjalo zbog sekundarnog doticaja s drugim govorima, odnosno zbog interferencije s novoštokavskim ikavskim i (i)jekavskim govorima (Lončarić 2010: 153). Danas se u Lici čakavci ikavsko-ekavskog tipa javljaju „u okolici Otočca i u tom mjestu (Brinje, Čovići, Jezerane, Glibodol, Dabar, Kompolje, Križ Kamenica, Ramljane, Brinjska Kamenica, Krišpolje, Kuterevo, Letinac, Ličko Lešće, Lipice, Prozor, Sinac, Stajnica, Švica) te na gosićkom području; Goljak, Rudinka i Selišće“ (Lisac 2009: 50). Govori ovih triju zaseoka pripadaju čakavskome ikavsko-ekavskome tipu s novom akcentuacijom po svojim fonološkim i morfološkim značajkama. Ovaj tip govora javlja se još na granici Like i Gorskog kotara te u središnjem dijelu Gorskog kotara oko mjesta Vrbovsko, no važno je napomenuti da se razlikuje od brinjsko-jezeranskoga i otočkog tipa, a akcentuacijski je identičan govorima u mjestima Jablan, Oštarije, Tounj i Generalski Stol (Lukežić 1997: 175). Osnovna su obilježja, navodi Lončarić, ikavsko-ekavska zamjena jata, prijelaz prednjeg nazala iza *č* i *j* u *e*, staro palatalno **ʎ* danas je *ć*, a „sporadično je *a* iza *r* prešlo u *e*“ (Lončarić 2010: 154). Od ostalih osobina bitan je prijelaz *-m* u *-n* i zamjena fonema *x* s *j* ili *v* (Lončarić 2010: 155).

Što se tiče štokavskih ličkih govora, oni se ubrajaju u zapadni dijalekt ili novoštokavski ikavski dijalekt koji danas nije kompaktan i sastoji se od niza manjih ploha. Na ličkom području rasprostranjen je „oko Gospića (Bilaj, Brušane, Trnovac, Smiljan, itd.), u blizini Senja (Krasno, Krivi Put), oko Lovinca i Svetog

Roka, u zoni prema Kordunu (Poljanak, Smoljanac) itd“ (Lisac 2003: 50). Ante Bežen u svojem radu *Lički jezični identitet(i)* navodi:

„Lička štokavska ikavica danas je prilično kompaktna, a razlike (npr. ikavski i ekavski refleks jata) posljedica su različitog podrijetla stanovnika u pojedinim krajevima (dio su potomci katoličkih Bunjevaca, a dio pokrštenih ličkih muslimana, čiji je govor sličan muslimanskim govorima u Bosni (Perušić). To je najrašireniji dijalekt štokavskoga narječja kojim govore Hrvati, a i hrvatskoga jezika te su u prošlosti postojali snažni, iako neuspješni, pokušaji da taj dijalekt postane opći hrvatski jezični standard, pokrenut upravo iz Like (Šime Starčević)“ (Bežen 2009: 98).

U ličkim štokavskim ikavskim govorima zadržao se određen broj ekavizama. Jotacija se ne provodi dosljedno, a javljaju se šćakavski i štakavski govori. Ostale značajke su prijelaz dočelnog *-l* u *a* ili *e*, no ponegdje je *-l* očuvano, zanačlasni se kratki vokali reduciraju, a finalno *-m* negdje prelazi u *-n* (Lončarić 2010: 155).

Jezična analiza govora kosinjskog područja

Fonologija

Fonem jat /ê/ ubraja se u 11 vokala praslavenskog jezika, a vrlo važnom, možda i najvažnijom, značajkom srednjočakavskog dijalekta drži se ikavsko-ekavski refleks jata. Ovdje se radi o Jakubinski-Meyerovu zakonu koji je Luka Jakubinski otkrio 1925., a Karl Heinrich Meyer nadopunio 1926. godine. Ovim zakonom objašnjen je mješoviti ostvaraj slavenskog jata u čakavskim govorima, naime ustanovili su da je jat ekavski kad se nalazi ispred dentalnih suglasnika *d, t, z, s, r, l, n* iza kojih dolaze stražnji samoglasnici *a, o, u* ili ništa, a u svim ostalim slučajevima jat je ikavski (Lisac 2009: 96-97), no ovo pravilo ne provodi se dosljedno u govorima Goljaka, Rudinke i Selišta.

Ikavski refleks jata zabilježen je u primjerima *mijūr* ‘mjehur’, *nēsrića* ‘nesreća’, *sikīra* ‘sjekira’ *trišne* ‘trešnje’, *ždrībe* ‘ždrijebe’, *lipo* ‘lijepo’, *dvi* ‘dvije’, *tīt* ‘htjeti’, *ōbadvi* ‘obje’. Ikavizmi koji predstavljaju odstupanje od Jakubinski-Meyerova zakona su *tīsto* ‘tijesto’, *izrižat* ‘izrezati’ i *gnīzdo* ‘gnijezdo’.

Ekavski refleks jata zabilježen je u primjerima *cvēt* ‘cvijet’, *dēd* ‘djed’, *kōleno* ‘koljeno’, *pēsak* ‘pjesak’, *sēnāk* ‘sjenik’ *srēda* ‘srijeda’, *tēlo* ‘tijelo’, *vētar* ‘vjetar’, *zdēla* ‘zdjela’, *savetōvati* ‘savjetovati’, *vērovati* ‘vjerovati’, *zanovētati* ‘zanovijetati’.

bêlo 'bijelo', *blêd* 'blijed'. Primjeri za ekavski refleks jata u kojima je vidljivo da se Jakubinski-Meyerovo pravilo ne provodi dosljedno su *pogréšiti* 'pogriješiti', *vréme* 'vrijeme' i *vìdeti* 'vidjeti'.

Dvostrukosti u odrazu jata potvrđene su u dočetcima priloga *ôvde/ôde* i *ôvdi/ôdi* 'ovdje', *ônde* i *ôndi* 'ondje' te u primjerima *smîti* i *směti* 'smjeti', a vjerojatno se zbog blizine novoštokavskih ikavskih govora, odnosno govora zapadnoga dijalekta štokavskoga narječja pojavljuju dublete *cêli/cîli* 'cijeli'.

Općenito se u čakavskim govorima kao najčešći refleks prednjeg nazala /ɛ/ javlja *e*, a iza glasova *j*, *ž*, *č* često se javlja *a*, pa se tako javljaju primjeri *jazik/zaik*, *jadro, jatra, često, žatva, ožat* (Lisac 2009: 99). U Goljaku, Rudinki i Selištu prednji nazal u svim položajima redovito daje *e*, npr. *jězik, měso, čěsto, žětva, ožěti, žěti, počěti*. Lončarić navodi da je isto stanje zabilježeno i u drugim ličkim čakavskim govorima (Lončarić 2010: 154).

Šwa /ə/ je u Goljaku, Rudinki i Selištu uglavnom dalo *a*: *dân, jãnac, lâž, dûžan, mřtav, slõbodan, sědan* 'sedam', no javljaju se i primjeri čakavske jake vokalnosti. U instrumentalu jednine osobne zamjenice *ja* upotrebljava se oblik *s mãnon* 'sa mnom', a slabi je poluglas vokaliziran i u primjerima *mãša* 'misa' i *kãde* 'gdje'.

Refleks stražnjeg nazala u Goljaku, Rudinki i Selištu je *u*, npr.: *mûž, pût*. U čakavskom narječju refleks stražnjeg nazala /ɔ/ može biti *u* i *o*, a u srednjoločakavskom dijalektu tek se ponegdje u čepićkom području u posuđenicama iz drugih govora javljaju govori s refleksom *o* (Lisac 2009: 99).

Samoglasno *l* na području Goljaka, Rudinke i Selišta redovito daje *u*, npr. *jãbuka, kũk, sũnce, sũza, žũt*. Što se tiče drugih refleksa samoglasnog *l* u govorima srednjoločakavskog dijalekta, Lisac navodi refleks *e* u Omišlju (*sezã, vëna*), refleks *el* u Vrbniku (*selza, velna*), refleks *o* u Dobrinju (*sozã, võna*). Najuobičajeniji je refleks *u* (Lisac 2009: 99).

Zatvaranje vokala učestala je pojava u čakavskim govorima i ono se najčešće događa ispred nazala, a u Goljaku, Rudinki i Selištu vidljivo je u primjerima *čukuláda* 'čokolada', *kunõba* 'konoba', *ũn* 'on', *ũndã* 'onda', *lũnac* 'lonac'.

U Goljaku, Rudinki i Selištu javlja se dubleta u primjerima *teplĩna* i *toplĩna*, *těplo* i *tõplo*, *těpal* i *tõpal* te *těplit* i *tõplit*, no općenito su u čakavštini uobičajeniji primjeri kao *těpal, těplina, těpliti*, i to je zapravo dubleta iz praslavenskog jezika uz korijen *tepl-*. Lončarić navodi da su „tipični čakavski likovi sa *e* u *teplo*“ u ličkim čakavskim govorima (Lončarić 2010: 154).

Ne događa se promjena slijeda *ra* u *re* pa se tako u Goljaku, Rudinki i Selištu govori *vrãbac, rãst, krãst*. Ovakvo stanje u srednjoločakavskom dijalektu Lisac je

zabilježio i u Kraljevici, Senju, okolici Otočca, na Krku i Rabu, a promjena *ra* u *re* događa se na Ugljanu i Dugom otoku (Lisac 2009: 100).

Generalno se u čakavštini na mjestu praslavenskog **d'* kao refleksi javljaju *j* i *ž*, a u Goljaku, Rudinki i Selištu redovito je *ž*, npr. *gòspoža*, *mèža*, *prèža*, *mlàži*, *slàži*, *ròžen*.

U Goljaku, Rudinki i Selištu refleks praslavenske skupine **zd'* samo je u jednom primjeru dao *žž*: *mòžžāni* 'moždani', a kao odraz sekundarne skupine **zdəj* javlja se *žž*: *gròžže*, *gvòžže* 'željezo'.

Od praslavenskog **t'* redovito je dobiveno *ć*, npr. *nèćak*, *plâćen*, *gùšći*, sekundarno **təj* dalo je *ć* u primjeru *brâća*, a sekundarno **stəj šć* u primjeru *lišće*.

Suglasnička skupina *šč* u Goljaku, Rudinki i Selištu potvrđena je u primjerima *gùšćerica* 'gušterica', *křšćen* 'kršten', *ščípati* 'štipati', *ògñišće* 'ognjište', *dvoríšće* 'dvorište', u ostalim primjerima, kao što su *štâp*, *štàka*, *plúštati*, *oprâštati*, potvrđena je suglasnička skupina *št*. Moglo bi se reći da je pojava suglasničke skupine *št* nastala pod utjecajem okolnih štokavaca štakavaca. Čakavski su govori generalno šćakavski, s izuzetkom jugozapadnog istarskog dijalekta (Lisac 2009: 17).

U Goljaku, Rudinki i Selištu obezvučenje finalnih šumnika općenito nije česta pojava i javlja se samo u primjerima *sât* 'sad', *kât* 'kad', *nèkat* 'nekad', *kùkaf* 'kukav'. U čakavskom je narječju ova promjena zastupljenija u sjevernijim kontinentalnim predjelima (Sljeme, Brestova Draga), kod gradišćanskih Hrvata i u velikoj mjeri u Velom Lošinj (Lisac 2009: 101).

U Goljaku, Rudinki i Selištu suglasnička skupina *čr*- rijetko se čuva pa se tako javlja jedino u primjeru *čerišña* 'trešnja'. Lončarić za skupinu *čr*- u ličkim čakavskim govorima isto navodi primjer *čerišña* i dodaje *čerip* (Lončarić 2010: 154). U svim ostalim slučajevima potpun je prijelaz u *cr*:- *cripña*, *cřven*, *cřn*, *cřv*.

U Goljaku, Rudinki i Selištu fonem se *l* čuva: *lúbav*, *lúdi*, *úle*, *pòle*, *còkle* 'tradicionalna lička obuća izrađena od tkanog sukna, *páľak* 'grabilica'.

U praslavenskom jeziku umetali su se protetski samoglasnici *j*- i *v*- radi uklanjanja zijeve onda kada je jedna riječ završavala samoglasnikom, a sljedeća je njime započinjala. Protetsko *v*- može doći ispred refleksa stražnjeg nazala i ispred *u* (*vusta* 'usta', *vura* 'ura'), no u Goljaku, Rudinki i Selištu ne javlja se niti u jednom primjeru, a protetsko *j*-, koje se dodaje ispred riječi koje počinju samoglasnikom, javlja se samo u primjeru *jòpēt* 'opet'. Kod gradišćanskih Hrvata, u Oštarijama, Zagorju, Ogulinu, Silbi česta je uporaba protetskih samoglasnika (*jigla*, *jime*, *vusko*) (Lončarić 2010: 154).

U Goljaku, Rudinki i Selištu u primjerima *wɔsɔ* i *wɔsi* dogodila se metateza pa se tako javljaju oblici *svāka*, *svākakav/svākakvi*, *svāki*, *svī* i *sāv*. Javlja se dubleta za *svaki* pa je tako u samo jednom slučaju zabilježen oblik *sāki*. U drugim mjestima, navodi Lisac, javljaju se oblici *vas* – *si* (Istra), *vas* – *svi* (Krk, Senj), *svas* – *svi* (Pag, Brestova Draga), *sav* – *svi* (Lika, Jurkovo selo) te *svaj* – *svi* (Vrbovsko) (Lisac 2009: 102-103).

U Goljaku, Rudinki i Selištu praslavensko *wɔ* u svim je slučajevima dalo *u*, npr. u *Prímōrju*, *rākiju* u *tórbu*.

Učestalo je ispadanje početnih suglasnika i samoglasnika u Goljaku, Rudinki i Selištu, u primjerima *čēla* ‘pčela’, *čēr* ‘kčer’, *kò* ‘tko’, *Mērika* ‘Amerika’, *tica* ‘ptica’, *tīć* ‘ptić’, *vātati* ‘hvatati’, *lādno* ‘hladno’ te ispadanje glasa *r* u primjeru *kūmpīr* ‘krumpir’.

U Goljaku, Rudinki i Selištu nema karakteristične čakavske promjene *čk* u *šk* pa tako ostaje *māčka*, *ńěmački*, ali se javlja promjena *čc* u *šc* u primjeru *Otošca*. Također, zabilježeno je razjednačavanje u primjerima *lěbro* i *dīmłak*.

Fonem *x* u Goljaku, Rudinki i Selištu često izostaje, npr. *āmbār* ‘hambar’, *ājde* ‘hajde’, *armònika* ‘harmonika’, *lāče* ‘hlače’, *ōcete* ‘hoćete’, *plāta* ‘plahta’, *rāst* ‘hrast’ ili se zamjenjuje fonemima *v*, *k* i *j*: *dūvān* ‘duhan’, *kūvati* ‘kuhati’, *mūva* ‘muha’, *špāker* ‘špaher, štednjak’, *siròmāk* ‘siromah’, *tēpik* ‘tepih’, *dřkćavica* ‘drhtavica’, *arkāndel* ‘arhandel’, *mònāk* ‘monah’, *snāja* ‘snaha’, *ōraj* ‘orah’. No postoje iznimke, npr. G jd. *krūxa*. U drugim srednjočakavskim govorima potpuno izostavljanje zabilježeno je u Generalskom Stolu i Oštarijama, na Ižu daje *f* i obrnuto, a u Gradišću izostaje na kraju riječi (Lisac 2009: 103). Lončarić navodi da je u brinjskome kraju fonem *x* zamijenjen s *j* ili *v* (Lončarić 2010: 155).

U istraženim donjokosinjskim zaseocima gubi se glas *o* na kraju riječi u primjerima *māl* ‘malo’ i *kīl* ‘kilo(gram)’.

Dočetno *-l* se čuva, npr. *bīl* ‘bio’, *kūpil* ‘kupio’, *nōsil* ‘nosio’, *čūl* ‘čuo’, *pēkal* ‘pekao’. U drugim srednjočakavskim govorima „finalno *-l* obično je u refleksiji dalo *a*, koje se negdje zamjenjuje sa *e*, npr. (*on je*) *bija* / *bije*, *veseja* / *veseje*, ali i *vesel*“ (Lončarić 2010: 155).

U Goljaku, Rudinki i Selištu događa se redukcija kratkoga nenaglašenog *i* u primjerima *nalōžla* ‘naložila’, *bōjte* ‘bojite’, *fālat* ‘hvala ti’, *vīd* ‘vidi’, *ēs* ‘jesi’.

Sibilarizacija gotovo uvijek izostaje u primjerima *junāki* ‘junaci’, *būbregi* ‘bubrezi’, *vragi* ‘vrazi’, *dūhi* ‘dusi’, u *Rjēki* ‘u Rijeci’.

Dolazi do rotacizma u glagolu *moći*, odnosno suglasnik *ž* zamjenjuje se s *r*, a to dokazuju primjeri *mōreš* ‘možeš’, *mōre* ‘može’, *mōrete* ‘možete’, *mōrda* ‘možda’.

U dočetnoj poziciji na mjestu *-m* ostvaruje se *-n*, npr. L mn. *o óvcan* ‘o ovca-ma’, I jd. *s òvon rúkon* ‘s ovom rukom’, *ìden* ‘idem’, *nòsìn* ‘nosim’. Lončarić navodi da je prijelaz finalnog *-m* u *-n* vrlo važna osobina ličke čakavštine (Lončarić 2010: 155).

Morfologija

U Goljaku, Rudinki i Selištu instrumental jednine imenica muškog, srednjeg i ženskog roda tvori se pomoću nastavka *-on*, npr. *s jezìkon*, *s mlìnaròn*, *s mèson*, *s ditèton* ‘s djetetom’, *s òvon rúkon*, *s glâvon*.

Kod imenica muškog roda u množini u Goljaku, Rudinki i Selištu kod nekih primjera koristi se duga i kratka množina, kao npr. *strìčevi/strìci*, *mìševi/mìši*, *nòževi/nòži*. U primjerima kao što su *bròdovi*, *dàrovi*, *dìdovi* ‘djedovi’, *mùževi*, *vùkovi*, *pòpovi* i *òčevi* koristi se samo duga množina.

Genitiv množine imenica ženskog roda *e*-deklinacije ima nulti nastavak u primjerima *šlìv* ‘šljiva’, *cùr* ‘cura’, *gòdin* ‘godina’, *òvac* ‘ovaca’, *kobàsic* ‘kobasica’, *udòvìc* ‘udovica’, *kabànic* ‘kabanica’, *mùrav/mùraf* ‘murva’, *krùšàk* ‘krušaka’ i *jàbùk* ‘jabuka’.

Genitiv množine imenica muškog roda *a*-deklinacije može imati nulti nastavak: *dàn* ‘dana’, *mètar* ‘metara’, nastavak *-i*: *mèteri* ‘metara’ i *kòmādi* ‘komada’ i nastavak *-ov/-ev*: *Dalmatìncov* ‘Dalmatinaca’, *bàsov* ‘basova’, *bàtov*, *kosìrov*, *òrjov* ‘oraha’. Treba napomenuti da je u genitivu množine potvrđeno supostojanje dvaju oblika pa se tako javljaju *mètar* i *mèteri*. Slično stanje je i u primorskom poddijalektu srednjočakavskog dijalekta gdje se, uglavnom, koristi nastavak *-i*, ali rjeđe je korištenje nultog morfema. Nastavak *-ov/-ev* koristi se u kontinentalnom poddijalektu (Lisac 2009: 109).

Akuzativ množine imenica muškog roda *a*-deklinacije ima nastavak *-i* u primjerima *pobrala moji neki lèkovi* ‘moje neke lijekove’, *narànil tvoji pràsci* ‘nahranio tvoje prasce’, *ìman pràvi nòži* ‘prave noževe’, *vìdil sàn lìcki pòpi* ‘vidio sam ličke popove’. Nastavak *-i* u akuzativu množine muškog roda uobičajen je u srednjočakavskom dijalektu (Lisac 2009: 109).

Stari padežni nastavak *-ax* s ispadanjem *x* u lokativu množine zabilježen je jedino u primjeru *u Kùcìšta* ‘u Kućištima’, u svim ostalim primjerima koriste se novi padežni nastavci, npr. *o mùževìn*, *u kašètìn*, *na nòžìn* ‘na noževima’, *po tòmen tìstu* ‘po tom tijestu’.

Osobne zamjenice u Goljaku, Rudinki i Selištu javljaju se u oblicima *jâ*, *tì*, *òn* i *ùn*, *òna* i *ùna*, *òno* i *ùno*, *mì*, *vì*, *òni* i *ùni*, *òne* i *ùne*.

U Goljaku, Rudinki i Selištu od pokaznih zamjenica javljaju se *òtaj/òvaj/ònaj*, *òta/òva/òna*, *òto/òvo/òno*, a od neodređenih *nèko* 'netko', *sàki/svàki* 'svatko' i *nìšt/nìš* 'ništa'.

Od upitnih zamjenica u Goljaku, Rudinki i Selištu javljaju se oblici *kò* u značenju 'tko' i zamjenica *štò*. Zamjenica 'što' koristi se samo ponegdje u srednjoločakavskom dijalektu, uglavnom se rabe zamjenice *ča*, *če* (Susak, Unije, Ilovik), *čo* (dobrinjsko područje), *ca*, *ce* i *kaj* (Pokuplje, Hrvatski Grob) (Lisac 2009: 110-111). Drugdje u čakavštini od oblika upitne zamjenice za živo zabilježeni su *ko*, *ki*, (*g*) *do*, *koj*, od kojih se najčešće koristi *ki* (Lisac 2009: 111).

U unutrašnjosti se najčešće koristi dočetno *-m*, no u Goljaku, Rudinki i Selištu redovito se u prezentu prvog lica jednine javlja dočetno *-n*, npr. *gùràn* 'guram', *ìdèn* 'idem', *nìsan* 'nisam', *vèlìn* 'velim', *pràvìn* 'pravim', *ìmàn* 'imam'.

U prezentu treće lica množine tvori se pomoću nastavka *-du* i *-u*: *mècedu* 'meću', *prikaživadu* 'prikazuju', *ìdedu* 'idu', *ìmadu* 'imaju', *bèžidu* 'bježe', *xvátadu* 'hvataju', *jàvljadu* 'javljaju', *zòvidu* 'zovu', *dolàzu* 'dolaze'. Na ostalim područjima tvorba trećeg lica prezenta u množini vrlo je raznolika pa se tako javljaju oblici *muču*, *bacidu*, *mole* (Lisac 2009: 111).

Prezent pomoćnog glagola biti u jednini: 1. *èsan/san*, 2. *ès*, 3. *èst* i u množini: 1. *èsmo*, 2. *èste*, 3. *èsu*. Niječni oblik prezenta pomoćnog glagola biti za 3. l. jednine glasi *nì* (*Ni mi dinara da*).

Za glagolski pridjev radni u muškom licu jednine javljaju se oblici kao što su *čùl*, *pòstavil*, *pèkal*, *strùgal*, *kupòval*, dakle *-l* se redovito čuva. Slični oblici, odnosno čuvanje *-l*, zabilježeno je tek ponegdje u srednjoločakavskom dijalektu, npr. Oštarije, Veli Iž, Omišalj (Lisac 2009: 112).

Utvrđeno je češće korištenje aorista: *rèko*, *òsta*, imperfektni oblici nisu zabilježeni.

U imperativu ispada završno kratko nenaglašeno *-i*, npr. *vìd* 'vidi', *nòs* 'nosi', *pòkup* 'pokupi', *nàprav* 'napravi'.

U Goljaku, Rudinki i Selištu infinitiv je okrnjen: *lòž't*, *zapál't*, *žútít*, *dàt*, *gnít*. Kod glagola II. vrste morfem *-nu-* mijenja se u *-ni-*, npr: *klèknit* 'kleknuti', *mètnit* 'metnuti', *tònit* 'tonuti', *màknit* 'maknuti', *kàpnit* 'kapnuti', *mánit* 'mahnuti'.

Od priloga za označavanje mjesta koristi se *vùdaj* u značenju 'ovuda', *tùdaj* u značenju 'tuda' (*Vudaj/tudaj ajde kud si lipo došal.*) i *túde* u značenju 'tu' (*Sveg je nabacalo tude.*).

Prilog *uvečer* javlja se u obliku *ìveče* (*To je uveče kasnije.*), a prilog *kao* u oblicima *kàj*, *kí*, *kò* (*Napeto kaj treger. / Velidu da pijen ki tudum. / Ono ko bomba je opalilo.*).

Leksik

U Goljaku, Rudinki i Selištu koriste se tipični čakavizmi kao što su *mäša* ‘misa’, oblik osobne zamjenice *ja* u instrumentalu *mänon te teplina*. Zanimljiva je pojava imenice *mlin*, a ne *malin* kako se govori npr. u Senju, Kolanu, Salima. Učestala je uporaba priloga *üvik* u značenju ‘uvijek’.

Javljuju se i brojne posuđenice. Od germanizama izdvajam *fälinga* ‘mana’, *färba* ‘boja’, *kikla* ‘haljina’ koja se još koristi u Senju, Novom Vinodolskom, Kompolju. Što se tiče talijanizama, javljaju se leksemi *kantriga* ‘stolica’, *košünel* ‘jastuk’ te *cökla* ‘šivana ili pletena papuča podšivena telećom mješinom, u novije vrijeme gumom’ (Milković 2009: 45). Treba napomenuti dvoznačnost leksema *cökla* koja može označavati obuću, ali i donji dio zida. Od leksema koji su tvoreni od istog korijena izdvaja se *mújsa* ‘mačka’, dok glagol *müjsnut* znači ‘udariti nekoga’. Nadalje, kod mještana Goljaka, Rudinke i Selišta koristi se leksem *klepëcat* u značenju ‘pričati’, a *klëpnit* znači ‘ošamariti’. Od turcizama navodim primjere *zëra* ‘malo’ i *divänit* ‘govoriti’. Ostali leksemi koji su zabilježeni u donjokosinjskim zaselcima su *rüşva* ‘kruška’, *čësan* ‘češnjak’, *mäsница/povätica* ‘savijača od češnjaka, čvaraka i masti’, *zdëla* ‘zdjela’, *pütlik* ‘bokal za vodu’.

Nesumnjiva je bliskost jezičnog blaga Goljaka, Rudinke i Selišta i susjednih štokavskih govora, primjerice govora Gornjeg Kosinja pa navodim lekseme koji se javljaju u oba sela: *cäklo* ‘staklo’, *čëprkat* ‘kopati’, *dódiyat* ‘dosaditi’, *dopëlat* ‘dove-sti’, *gónit* ‘voziti’, *kükaf* ‘jadan’, *kupätilo* ‘kupaonica’, *mëtnut* ‘staviti’, *òžek* ‘željezna šipka za razgrtanje žara’, *pälak* ‘grabilica za juhu’, *pëkva* ‘peka’, *póbrat* ‘pokupiti’, *rôžice* ‘cvijeće’, *svrñit* ‘navratiti’, *täniri* ‘tanjuri’, *töčak* ‘kotač’, *trûmba* ‘pećnica’, *tüdum* ‘koji slabo ili sporo shvaća’ (Milković 2009: 440), *žmäri* ‘čvarci’. Zanimljivo je i to da u Selištu *bilit* znači ‘guliti’, a u Gornjem Kosinju to znači ‘krečiti zidove’.

Zaključak

Kosinjski kraj ima bogatu povijest koja je ostavila veliki trag na kulturi, povijesti i jeziku. Na kosinjskome području prisutni su štokavski i čakavski govori. U ovome radu analizirani su govori donjokosinjskih zaselaka Goljaka, Rudinke i Selišta, koji pripadaju srednočakavskome dijalektu. Iako je čakavsko narječje slabo zastupljeno u Lici, u istraženim zaseocima očuvana su njegova brojna obilježja zbog čega se govori Goljaka, Rudinke i Selišta ističu u gospićkom području.

Na temelju provedene fonološke analize u Goljaku, Rudinki i Selištu potvrđene su karakteristične značajke srednjočakavskog dijalekta. Potvrđeno je postojanje ikavsko-ekavskog refleksa jata koje se, uz manja odstupanja, provodi po Jakubinski-Meyerovu pravilu. Refleks prednjeg nazala je *e*, stražnji nazal i samoglasno *l* dali su *u*, a *šwa* je dalo *a*. Potvrđeno je i zatvaranje vokala ispred nazala te karakteristični čakavski oblici *tepl-*. Od ostalih specifičnosti srednjočakavskog dijalekta koje su potvrđene u Goljaku, Rudinki i Selištu navode se ščakavizam, obezvučenje finalnih šumnika, protetski sonanti *j-* i *v-*, ispadanje početnih suglasnika, dočetano *-l* u glagolskom pridjevu radnom. Fonem *x* obično se gubi, isto kao što se događa redukcija kratkoga nenaglašenog *i*.

Što se tiče morfološke analize Goljaka, Rudinke i Selišta, bitno je izdvojiti arhaični nastavak *-ax* u lokativu množine koji je, doduše, zabilježen samo u jednom izoliranom primjeru, nulti nastavak te nastavke *-i*, *-ov/-ev* u genitivu množine imenica muškoga i ženskoga roda, a u akuzativ množine imenica muškog roda javlja se nastavak *-i*. Nadalje, učestala je uporaba krnjih infinitiva te ispadanje završnog kratkog nenaglašenog *-i* u imperativu, a zabilježena je i uporaba aorista, dok se imperfektni oblici ne koriste. Present trećeg lica množine tvori se pomoću nastavaka *-du* i *-u*.

Na temelju leksičke obrade, može se reći da je leksik vrlo raznolik. Koriste se tipični čakavizmi, ali javljaju se i brojne posuđenice (germanizmi, talijanizmi, turcizmi). Ovo je još samo jedna potvrda, odnosno pokazatelj burne povijesti i migracija te odraz duge tradicije istraženih zaselaka.

Literatura

- BEŽEN, ANTE. 2009. Lički jezični identitet(i). // *Identitet Like: korijeni i razvitak – knjiga I.* / Željko Holjevac (ur.). Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar – Područni centar Gospić 85-112.
- LISAC, JOSIP. 2003. *Hrvatska dijalektologija 1. Hrvatski dijalekti i govori štokavskog narječja i hrvatski govor torlačkog narječja.* Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
- LISAC, JOSIP. 2009. *Hrvatska dijalektologija 2. Čakavsko narječje.* Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
- LONČARIĆ, MIJO. 2010. Prilog dijalektnoj slici Like u ranim toponimima. *Folia onomastica Croatica* 19., 151-161.
- LUKEŽIĆ, IVA. 1997. Novi podatci za dijalekatsku kartu sjevernoga Hrvatskog primorja, Istre i Like. *Hrvatski dijalektološki zbornik* 10, 171-184.

- LUKEŽIĆ, IVA. 1990. *Čakavski ikavsko-ekavski dijalekt*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka.
- MANCE, IVAN. 2013. *Kosinj – Izvorište hrvatske tiskane riječi*. Split: Redak.
- MILKOVIĆ, IVAN. 2009. *Lička štokavska ikavica*. Zagreb: Pergamena.
- MOGUŠ, MILAN. 1996. Čakavci s Krbave. *Suvremena lingvistika* 41-42, 1-2, 451-456.

Mrežni izvori

- Državni zavod za statistiku. <https://www.dzs.hr/> (pristup 15. rujna 2020.)
- Kosinjski Bakovac. <https://lako.com.hr/2016/08/06/kosinjski-bakovac/> (pristup 15. rujna 2020.)

Local dialects of Goljak, Rudinka and Selište in Donji Kosinj

Summary

This paper analyses the local dialects of Goljak, Rudinka and Selište, hamlets in Donji Kosinj, which belong to the Middle-Chakavian dialect. The analyzed local dialects have not been dialectologically researched so far. Research was conducted by using a questionnaire, as well as by recording free speech. Examinees are elderly and they have spent their lifetime in the examined area. As the research has been carried out, it can be claimed that Goljak, Rudinka and Selište, according to their phonological and morphological features, belong to the Middle-Chakavian dialect of the Chakavian dialect. The most important linguistic features of Goljak, Rudinka and Selište are Ikavian-Ekavian reflex of *jat*, closing vowels in front of nasal, šćakavism, the absence of phoneme *x* and preservation of final *l*. Among the morphological features, the most prominent ones are: the zero suffix and the suffixes -i, -ov/-ev in the genitive plural of feminine and masculine nouns and the suffixes -du and -u in the formation of the present tense of the third person plural.

Key words: Middle-Chakavian dialect, Kosinj area, Goljak, Rudinka, Selište.

Mirjana Trošelj
HR – 10 000 Zagreb
mitroselj@gmail.com

Pregledni članak
(primljeno 30. 9. 2021.)
UDK 81'373.21:912(497.581.I Paklenica)

VILINSKA I BAPSKA TOPONIMIJA I TOPOGRAFIJA NACIONALNOG PARKA PAKLENICA I ŠIRE OKOLICE

U radu se donosi prikaz toponima motiviranih prežiticima pretkršćanskih vjervanja u južnom Podgorju prema pučkim narativima i recentnim pisanim izvorima. Svrha rada je prikazati one toponime, koje je u određenom povijesnom kontekstu imenovalo stočarsko stanovništvo Podgorja prema svojim tradicijskim vjerovanjima, kao značajnu prirodnu i kulturnu baštinu. Interpretacija se temelji na predajnim narativima prikupljenim terenskim istraživanjima i recentnim pisanim izvorima (filološkim, etnološko-antropološkim i povijesno-geografskim). Vilinska i bapska toponimija Nacionalnog parka i šire okolice prepoznatljiv je sloj prežitka staroslavenskih i starohrvatskih kozmogonijskih i drugih mitskih predodžbi na primjerima vila i baba, čije bi podrijetlo na južnom Velebitu moglo biti kasnosrednjovjekovnog postanja, premda nam arhivska građa, u prvom redu povijesna kartografija, ne nudi podatke o tome sve do 18. stoljeća.¹ Ovim prilogom nastoji se produbiti i proširiti spoznaje o mitskoj toponimiji u određenom prostornom kontekstu južnog i jugoistočnog Velebita. Budući da do sada tema nije sustavno istraživana, neće biti moguće dati konačne odgovore i zaključke, neka pitanja ostat će otvorena za buduća istraživanja koja zahtijevaju interdisciplinarni pristup, osobito na onomastičkoj i etimologijskoj razini. U radu se interpretira pučka etimologija predajnih narativa i pučkih obrednih pjesama.

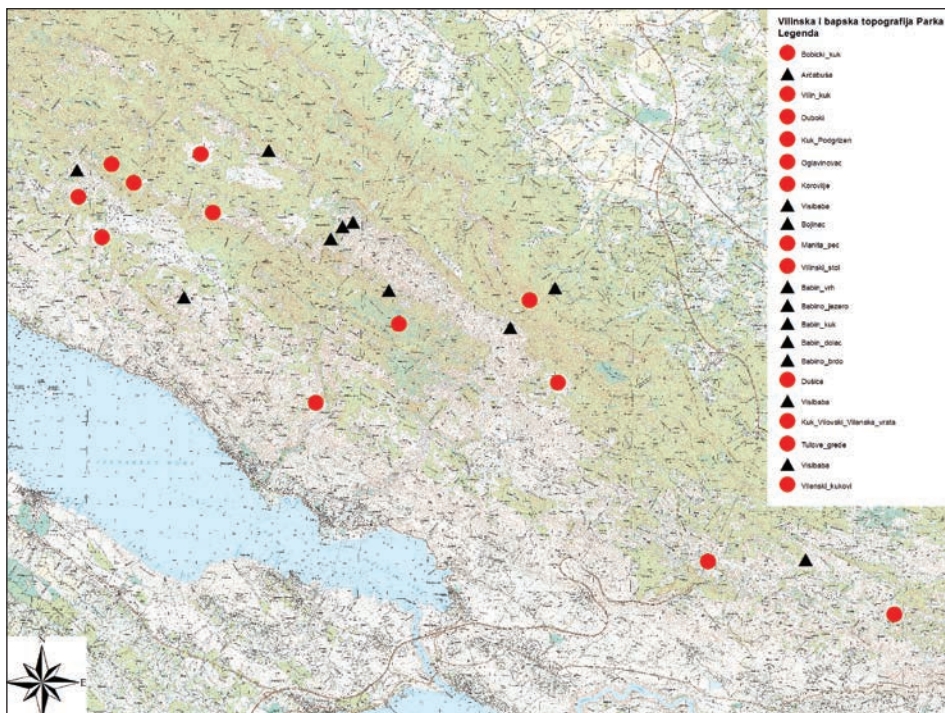
Gljučne riječi: južni i jugoistočni Velebit, Nacionalni park Paklenica, toponimija, mitski krajobraz, mitska bića.

1 Zahvaljujem se prof. dr. sc. Josipu Faričiću na informaciji i ustupanju zemljovida južnog Velebita iz 1773., pod nazivom: *Topografia della montagna Morlacca*, autora Giuseppe Ferro Capi Ing, na kojoj su upisani neki današnji toponimi. Sveto Brdo upisano je kao *Sveti Velebit*: M. te Santo o Velebich. Izvor: Biblioteke Nazionale Marciana, Venecija.

Uvod

Toponime motivirane prežiticima pretkršćanskih vjerovanja na području Nacionalnog parka Paklenica i šire okolice generacijama prenose južni Podgorci putem predajnih narativa. Početkom 16. stoljeća kasnosrednjovjekovno stanovništvo napustilo je južno Podgorje pred turskim osvajanjima područja oko južnog Velebita. U opustošeno Podgorje u 17. i početkom 18. stoljeća mletačke vlasti, nakon Kandijskog rata, naseljavaju novo stanovništvo s područja Bukovice i Ravnih kotara (Perinčić Mayew 2012: 2-3). Doseljenika iz toga vremena danas više uglavnom nema na području općine Starigrad-Paklenica, ali o tome svjedoče toponimi motivirani njihovim prezimenima: Lekine Njive (Seline), Samardžića Dolac (Seline), Njive Došenove (zapadno od Paklenice), An(i)ća Luka i An(i)ća Kuk (Klanac Paklenice), Klimenta (doseljenici Klimente, južno od Kvartira, Paklenica), Sirotkuša Polje (doseljenici Sirotkovići, M. Rujno), Sirotkovića Zidine (Opuvani Dolac), Vučića Dolac (kod Pašjeg Klanca), Puzića Dočina (V. Ledenik), Kosa Čolakova (M. Rujno), Arčabuša (doseljenici Arčabi, pod Bobičkim Kukom), Dolac Županov (doseljenici Župani, Gornji Ercezi), Žeželja Stanovi, Žeželja Lug (Tribanj-Ljubotić), Rukavinka (*stojbina* Rukavina na Bilom Sinokosu), Reljinovac/Renjovac (doseljenici Relje, Ljubotić), Ljubotić (doseljenik Ljubo, nepoznatog prezimena) i drugi. Moguće je da su novodoseljeni stočari Morlaci (danas Podgorci), sa spomenutog područja, bili i ranije u doticaju s Velebitom kao transhumantni stočari i da su putem predaja pamtili staru predtursku toponimiju koja se većim dijelom održala i danas. Prvi zemljovidi koji prikazuju neke današnje toponime Nacionalnog parka i okolice potječu s početka 18. stoljeća: zemljovid Morlacca Veneta – Mapped Grimani, zemljovid Giovanni Battista Lodolija i zemljovid Topografico della Montagna Veneta – Mapped Grimani (Magaš 1999: 52, 56-57, kartografski prilozi 40-94)². Vilinski i bapski toponimi i njihov međusobni razmještaj u krajobrazu u predajnim narativima upućuju na tragove pretkršćanskog sustava vjerovanja koja su se u simbiozi s kršćanstvom održala do 20. stoljeća. U njihovoj interpretaciji nezaobilazne su slike staroslavenske kultne božice plodnosti Majke Zemlje (Tellus Mater – Mokoši). Oba lika prostorno su i simbolički neodvojiva, budući da u mitološkom kontekstu supstituiraju isti lik, ali u binarnom odnosu (mlada i ostarjela boginja). Ovdje će se prikazati odvojeno, a na topografskoj kar-

2 Zemljovid iz 17. stoljeća prikazuju samo obalni dio južnog Podgorja i za ovu temu su irelevantni.

Topografska karta vilinskih i bapskih toponima (izradio Marjan Milovac)

ti u suodnosima u krajobrazu. Toponimiju krajobraza oblikovalo je tradicijsko stočarsko stanovništvo, budući da je stočarstvo na Velebitu drevna konstanta od prapovijesti do 20. stoljeća, stoga su bitan element duhovne kulture Podgoraca koja ne bi smjela biti zanemarena u turističkoj i drugim vidovima predstavljanja Nacionalnog parka.

Dosadašnja istraživanja

O temi *mitske toponimije* južnog i jugoistočnog Velebita malo se pisalo.³ Autorica je provodila terenska istraživanja od sedamdesetih godina 20. stoljeća i pri tome se služila metodom anketiranja kazivača, bilježenjem i snimanjem narativa i relevantnim pisanim izvorima. Na tragu svetih pjesama naše pretkršćanske stari-
ne, Radoslav Katičić pomoću obrednih svetih pjesama i narativa, filološkom je

3 Vidi M. Trošelj, 2011a, 345-370; 2017, 28-36.

metodom interpretirao Vilinska Vrata ispod Svetog Brda na južnom Velebitu⁴, a razmještaj svetih trokutnih struktura u širem dinarskom krajobrazu Vitomir Belaj i Juraj Belaj. O malorujanskom kulturnom monolitu Babi 2 tijekom 20. stoljeća u vidu kraćeg zapisa dali su svoj doprinos Branimir Gušić, Mirko Marković i Ante Glavičić. U topnimiju i topografiju temeljenu na pučkim narativima i obrednim pjesmama šireg prostora nisu ulazili.

I. Vilinska topografija

Vile su bile duboko ukorijenjene u vjerovanja i pripovjedačku tradiciju Podgoraca do sredine 20. stoljeća. Njihova mitološko-simbolička staništa obuhvaćaju najznačajnije lokalitete koji su vrijedan prilog kulturnoj, ali i fantastičnoj interpretaciji krajobraza Nacionalnog parka i šire okolice. To su kukovi, vrhovi, glavice, brda, doci i pećine u blizini vode: jezera, lokava, izvora, bunara i potoka. U tradicijskoj predodžbi Podgoraca one su bića natprirodnih sposobnosti i ljepote, ali im antropomorfni izgled narušava zoomorfni atribut stopala (papci ili kopita – kozje ili magareće noge) što upućuje na njihov kontakt s onostranim svijetom i simboličkom poveznicom s plodnošću. Glavni izomorfizam su im krila pomoću kojih *prvaju* 'lete' i taj se let povezuje s atmosferilijama (vjetrom, oblakom) pa im se pripisuje svojstvo astralnog. Meteorne su boginje, koje viju oblake i vjetar, igraju kolo i pjevaju, a noću jašu konje i kupaju se u jezerima. Osim što su demoni atmosferskih pojava, one su i demoni prirode, plodnosti i rodnosti, suđenice koje daju i uskraćuju, demoni bolesti, izlječiteljice i poznavateljice tajnih svojstava biljaka. Biljka korovilje/kovilje/*vilina kosa* pripisuje se vilinskoj kosi (svijetla je i duga kao kovilje). Duhovna su bića, ali se mogu i materijalizirati, što znači da su liminalne, povezane s gornjim, nebeskim i donjim, htonskim svijetom. Stoga se u pučkim narativima dovode u vezu s dušama umrlih (toponim *Duš(i)ce*). Pučki imaginarij upućuje na sveprisutan odnos ovostranog i onostranog u susretu čovjeka i vila u iskustvenom smislu.⁵ One su graditeljice vilinskih dvora, prenositeljice vode, predu pređu, isušuju tlo za ispašu, čiste jezera, liječe, darivaju, ispunjavaju želje čovjeku koji je bio dobrohotan prema njima, kao što kažnjavaju one koji su ih iznevjerili (Katičić 2014: 79-98).⁶ U novijim istraživanjima poimaju se kao manifestacija prirode i ženske energije Majke Zemlje (*Tellus Mater*) u neposrednom

4 Vidi R. Katičić, 2014. Podatci o djelu u popisu literature.

5 Vidi M. Trošelj, 2011a, 351-352, 361-363; I. Kipre, 2014, 100-121; M. Dronjić, 2009, 255-257; 2017, 340-341.

6 Usp. S. Botica, 1999, 29-40.; Dronjić, 2009, 2017.

dodiru s čovjekom. Dodirne točke između vilinske ideosfere i boginje Mokoši jesu u tome da obje simboliziraju ženski aspekt čiste energije, prirodnosti, plodnosti i rodnosti, a mjesta njihove dodirnosti u prostoru su: *mrgilji/kuvini/međe*, mostovi, raskrižja, kukovi, izvori, jezera, bunari, pećine/*gradine*. Pozitivan i negativan aspekt vila i mitskog božanstva reflektira kozmičke promjene. Vile kao degradirana mitska bića povezane su s kultom boginje na sljedećim razinama: ambivalentnom karakteru, imaju ulogu suđenica, s animalnim atributom povezane su s kultom plodnosti i meteorološkim aspektom prema godišnjim dobima, povezuju ovostrani i onostrani svijet. Vile su prema tomu personificirane i antropomorfizirane prirodne sile (vjetar, oblak, oluja, voda) koje označavaju godišnje cikluse. Kroz svoja djelovanja potpuna su preslika lokalnog mikrokozmosa (Kipre 2014).⁷

Bobički Kuk i Bobičko Vrilo/Bobika

Oronim *Bobički Kuk* vjerojatno je motiviran biljnim svijetom (možda nekim bobičastim voćem) premda kazivači nisu bili upućeni u to. Iz predaje se doznaje da je bio vilinsko stanište i da su vile išle po vodu na *Bobiku* koja se nalazi zapadno od kuka. Vjeruje se da su vile *u niko davno vrime strovale* jedan kameni amorfni megalit s kuka i on se *skotrljao* na dolac *Arčabušu* na nekad obradivu zemlju, koja je danas zapuštena livada.⁸ Takvih *skotrljanih meteornih* monolita može se vidjeti do podnožja *Kuka Vilina* i *Malog Rujna*. Bobičke vile bile su povezane s *Vilininom Kukom* na *Malom Rujnu* elementom vode i zraka.

Vilin Kuk, Duboki (Jezero, Jaz, Dol) i Po(d)grizen

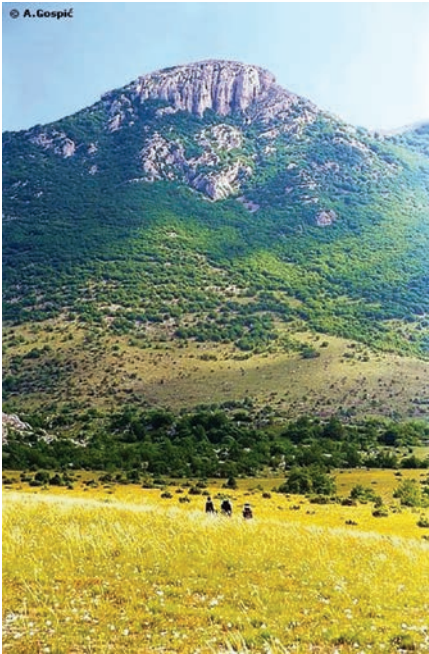
Vilin Kuk osobite je geomorfologije koja u pučkom imaginariju dočarava predodžbu o staništu vila i to ih je motiviralo u imenovanju kuka. Kuk nije oštar ili piramidalan kao Bobički, nego mu vrh izgleda kao zaravan *na kojoj su vile igrale kolo*.⁹ Nalazi se u sredini između Bobičkog na zapadu i *Čelopeka* na istoku. Pogledom je usmjeren na *Malo Rujno* i *Duboki* s kojima je u binarnom odnosu: gore na vrhu kuka je suho, a dolje na zemlji mokro (bunari i gusterne uz stanove, potok *Kozjača*, *Duboko Jezero*). Ovakav raspored prirodnih struktura u prostoru imanentan je tragovima pretkršćanskih vjerovanja o stablu svijeta (Kipre 2014).¹⁰ Opozicija suho-mokro temeljna je odrednica mitske priče: Perun je gore na

7 Usp. S. Botica, 1999.

8 Kazivač: Bože Matak (r. 1931. – 1017.), Tribanj-Kopovine.

9 Kazivač: Ilija Prodan (r. 1936.), Tribanj-Šibuljina.

10 Vidi još R. Katičić, 2008, 2010; V. Belaj, 2007.

Vilin Kuk na Malom Rujnu
(snimio A. Gospić)

kraj javora i čatrnje na Polju Sirotkuši, vidja se trag kozji papaka na nogan i kad zavijori vijorina svi su znal da vile igraju kolo i pivaju. Obdan su se kupale u jezeru. Bile su moćne, ništa ružno in reć, jer bi se osvetle. U kuku ima jedna velka pećina i kamenca s vodon di su vile živle, u nju stane pedeset ljudi. U njoj su čobani nalazl vilinske stvari: drvene žlice i zdile, drvene češljeve s kojiman su se češljale, sto, tronošce, prešljice i vrtena. Sasu zakantane u kuku.¹¹ Malo Rujno je sakralni topos

vrhu kuka, na suhom, Veles u dolini, vodi (*Duboki*), a vila/Mokoši sjedinjuje oba toposa na prostoru *Malog Rujna*, neodvojivog dijela vilinskog svijeta i njihovog te-lurnog simbolizma koji ih veže uz Majku Zemlju (Kipre 2014: 100). *Une su razapele uže od Kuka Vilina do Po(d)grizena. Po užu su gole prolazile priko malorujan-ske vode. Vidija i jedan čoban i une su za dišpet prilile vodu cigljin s Malog Rujna u Duboki. Takoj Malo Rujno postalo pasište, kojey u davno doba bilo svo pod vodon. Na isušenon Rujnu blagoj paslo, a u Dubokon Jezeru se napajalo. Obnoć su vile čistile jezero od galebe i ujtro niko neb reka daj' tu blago paslo i pilo vodu. Al sada jezera više nema, produšlo se u Drugon ratu, 1941. Poslej na produši niknilo crno trnje. Obnoć su igrale kolo kod Ogrede Lazića*

Po(d)grizen (snimila M. Trošelj)

11 Kazivači: Petar-Peko Babac (r. 1934. – 1997.), Dara Babac (r. 1942. – 2019.), Ilija Prodan, Tribanj-Šibuljina.

neslućenih razmjera još od pretkršćanskog doba. U prilog tome govori *Gradina* i *Gradinica* iz liburnskog doba i obrađeni kameni monoliti razrušenog liburnskog kultnog svetišta uz potok *Kozjaču*, južno od *Gradine* i srednjovjekovne stočarske suhozidne *Crkvine* nepoznatog titulara. Geografski objekti su prirodno raspoređeni *kružno* oko *Malog Rujna* „poput svetišta.“ Na sjeveru je *Vilin Kuk*, na zapadu *Pogledalo* i *Duboki*, jugozapadno *Kuk Po(d)grizen* i južno *Gradinica* i *Zvirjak* i sjeveroistočno *Ribnička Vrata*, kao liminalni topos.¹²

Oglav(i)novac

Pasište *Oglav(i)novac* metaforički je toponim motiviran ljudskim tijelom s glavom. U pučkoj etimologiji priča je o pastirima koji su na njemu čuvali *blago*. *Odednon su opazl da su volovi s rozin iskopal iz trave čovčju glavu/lubanju, uzel je u ruke i jedan čoban upita: čijaj ovo glava Bogje pomilova? To čekan već sto godina, progovori glava. Jope su glavu zakopal. O glavo Oglavnovca počivaj u miru, rekoše čobani. Odunda se Oglavnovac tako zove, po čovčjoj glavi/lubanji. Niki su govori daj to bila glava Sv. Ivana.*¹³ *Oglav(i)novac* je također vilinski topos. *Tamos' vile odnosle malu dicu da zaminu ostarilu vilu.*¹⁴ *Takomje did pripovida daj vidija vilu s diteton u naramku kako brželja prikorujna, mislijaj daj nika žena s diteton. Un je zove da dođe u stan da će nevrime, a una, još brže odmače i nesta je kroz Vickovac. Did veli daj to siguro bila vila kojaj odnila ničije dite, kad je nako utekla.*¹⁵ Mitska predodžba ostarjele vile predočava boginjin ostarjeli aspekt na kraju vegetacijskog ciklusa, a „oteto“ dijete/mlado biće, simbolizira početak novog plodnog ciklusa. Ovdje su izražena dva stanja istog bića celestijalnog/solarnog i htonskog/podzemnog karaktera. Zamjena djeteta s ostarjelom vilom, zamjena je godišnjeg ciklusa plodnosti i rodnosti (Kipre 2014). *Oglav(i)novac* je i Velesov topos. Na njemu se uglavnom napasalo krupno blago: krave i volovi. *Na srid Oglavnovca biloj vrilo, a blizo njegov jama bezdanka obresla travon. Napojili se volovi i dva legla kraj vrila. Odednon se produši zemlja pod njiman i oba propadoše u bezdanku.*¹⁶ Budući da je Veles bog *blaga*, čuvar podzemnog svijeta duša umrlih, zaštitnik stočarstva često je atribuiran s volovskim rogovima na glavi. Propadanje vola/volova u jamu bezdanku simbolizira Velesov onostrani svijet (podzemni) u kojem je on gospodar.

12 Vidi M. Dubolnić, 2006, 1-55.

13 Kazivač: Pera-Perina Jović (r. 1882. – 1977.), Veliki Ledenik

14 Kazivač: Dara Babac.

15 Kazivač: Marcela Parić (r. 1921. – 2016.), Bristovac-Tomići, V. Paklenica.

16 Kazivač: Dara Babac.

Korovilje/Kovilje

Toponim *Korovilje* motiviran je biljnim svijetom, biljkom korovilje/*kovilje* koja simbolizira *vilinu kosu* (svijetle je boje dugih i izvijenih pahuljastih „grancica“) pa je stočare asocijala na vilinsku dugu svijetlu kosu te se pretpostavlja da su vile i ondje zalazile, premda nemamo narativa koji bi to potvrdili. Geomorfološki toponim također asociira na *raspuštene viline kose*. *Kovilje* se bralo u lipnju i vezivalo u snop koji se bacao u vis i pri tom se izgovarala magijska formula kao epikleza Majci Zemlji: *Sid Baba sid i Sid Baba na zemlju*. Svakim bacanjem u vis snop viline kose sjedao je uspravno na tlo. Ritualnim bacanjem i izgovaranjem magijske formule *sjedanja na zemlju*, simbolički se poticala plodnost zemlje na kojoj sjedi mokra Mokoši, personifikacija Majke Zemlje. Svakim novim bacanjem snopa formula se opetovala.¹⁷ Od sredine 20. stoljeća simbolika rituala se izgubila pa je bacanje Babe u vis, da bi uspješno *sjela* na zemlju, postala samo dječja igra.¹⁸ U negativnoj konotaciji postoji vrsta puzajućeg korova po zemlji također zvanog *vilina kosa*, a raste na obradivom zemljištu za uzgoj sadnica. *Kosa* se omota oko povrtnica i „guši“ im rast. Takvu se vrstu viline kose iskorjenjivalo. Ondje gdje bi se taj korov pojavio, *govorlo se da se vile tako osvećuju vlasniku vrtla na Rujnu jer in je naudija. A mogut reć da nije bilo lako tu travu odmrst sa zeleni*.¹⁹

Man(i)ta Peć, Vidakov Kuk i An(i)ća Kuk s okolnim pećinama

O navedenim toponimima i njihovoj mitskoj predodžbi opširnije je pisano u časopisu *Paklina* br. 5. (Trošelj 2017: 28-36). *An(i)ća Luka* i *An(i)ća Kuk* motivirani su antroponimima i u mitskoj simboličkoj interpretaciji zajedno s *Man(i)tom Peći* najznačajniji su toponim Nacionalnog parka. Toponim *Man(i)ta Peć* motiviran je predajom o vilinskom staništu u pećini, kojemu je dodan pridjev *manit/mahnit* (sulud, bijesan, pomaman), a proizlaze iz vilinske meteorne simbolike ukanja, manitanja, zavijanja, urlikanja, kričanja i na taj su način personificirale atmosferske pojave u pećini i oko nje. Vila Suđenica koja prede *kudilju* i nosi vodu preko uža od *An(i)ća Kuka* do *Man(i)te Peći*, prežitak je dijadne boginje Mokoši, celestijalne (na *Vidakovom Kuku*) i htanske (u *Man(i)toj Peći* i *An(i)ća Luci*) koja u godišnjim ciklusima donosi rađanje i smrt. Pećine su kao i jame vrata u podzemni/htonski svijet i neodvojiv su dio vilinskog svijeta i njihovog telurnog simbolizma koji ih veže uz Majku Zemlju (Kipre 2014). *Sada su vile u Anća Kuku zakantane*.²⁰

17 Kazivač: Matija Jović (r. 1924. – 2005.), V. Ledenik.

18 Autoričino iskustvo iz djetinjstva.

19 Kazivač: Slavka Poljak (r. 1921. – 2017.), Tribanj-Kozjača.

20 Kazivač: Marcela Parić.

Vilinski Sto

Toponim *Vilinski Sto* motiviran je predajama o vilama i asocira na „pravi“ stol kojeg se povezivalo s vilinskim djelovanjem. Smješten je u *Borovniku* (*Cipalište, Pod Planon*) „okružen“ *Jukića Vrilon* s južne strane, *Pećinom Kneževića* od zapada, *Pećinom Mokračom* od istoka i *Babinim Kukom* i *Babinim docem* sa sjeveroistoka. *Vilinski Sto* je kameni megalit dug desetak, širok oko šest i visok pet metara. Na njemu se nalazi prirodna kamenica iz koje se sliva voda za kišnih dana. Element vode u kozmogonijskim mitskim predodžbama vezan je uz simboliku plodnosti. Stol je prirodno „modeliran“, *istesane i izglačane površine, reka b da gaj kakav pravi majstor uređiva*.²¹ Budući da su vile u obrednim i drugim predajama graditeljice, stol bi bio sastavni dio vilinske ikonografije u krajobrazu južnog Velebita. *Otprije se govorlo da su ga vile tako lipo uredle, jer su živle u pećini pod Babinim Kukom nad Borovnikom*.²² Vile su se okupljale oko stola u prostoru šumovitog predjela znakovitog imena *Borovnik*. Bor je u Nacionalnom parku *arbor mundi*, a zapadno od njegove granice tu simboliku ima javor. *Vilinski Sto* u kontekstu pretkršćanske starine upućuje na mitsko zbivanje, svetu svadbu Jarila/Jure i Morane/Mare, što se može iščitati iz stihova obredne pjesme: *Što ti plačeš sestrice/ Već pogledaj pod oblake/ pod oblakon zlatan stol/ za njen sidi dragi tvoj*.²³ Vilinski kameni stol u mitu je zlatan, jer se nalazi pod oblakom na suhoj/zlatnoj grani na vrhu stabla svijeta u Perunovom *gradu/dvoru*. On je dakle i Mokošin stol pa je bijela vila borovničkog stola degradirana preoblika pradavne božice, koja svetom svadbom Jarila/Jure i Morane/Mare pokreće plodnost i rodnost prirode.²⁴

Duš(i)ce

Duš(i)ce su prostrano pasište ispod *Svetog Brda* na jugoistočnoj strani. U pučkoj etimologiji ime je motivirano dječjim dušama/dušicama. Premda su deminutivni oblici netipični u govoru južnog Podgorja, a karakterističniji su augmentativi (*kućetina, materesina, vrićetina, babetina, štraćetina* itd.), stoga bi deminutivni toponim u poveznici sa Svetim Brdom imao simboličko značenje. *Kasu Turci Udbinjani odvodl kotarsku dicu u Liku, matere su i' u ljutoj žalosti pratle do Dušca i žalile,*

21 Kazivač: Roko Parić (r. 1947.). Paklenica.

22 Kazivač: Marcela Parić.

23 Kazivač: Grg(i)ca Marasović (r. 1913. – 2003.), zabilježio Dušan Petričević, 1997.

24 Vidi o vilinskoj mitskoj simbolici zlata (stol, vrata, jabuka, svjetlosne kuglaste munje, grana), Katičić, 2014; Kipre, 2014, 35-36, 101.

Dušice
(Foto Arhiv
Nacionalnog
parka
Paklenica)

*ajme naše dušce, vrate nan naše dušce. Otog žaljenja jadni matera Dušce su dobi-
le ime.²⁵ Poslen kada više nije bilo Turaka, lički su lugari oblazl seno na Dušcan.
Užal su zimi viđat prtinu bosu dičji stopica od Svetog brda na Dušce pa su zaključl
da su to dušce dice koju su davno odvel Turci i sa'še njihove duše vraćaju istin puton
prika Dušca. E otog ti se Dušce tako zovu.²⁶ Ime pasišta Duš(i)ce dolazi od male,
nedužne i bezgrješne dječje duše pa se to mjesto može smatrati posvećenim. Kada
Gromovnik Perun u alopersonaži v. Ilije grmi i munje sijevaju na Svetom Brdu,
tada na Duš(i)cama noću svitlucaju duše, koje vile prenose u onostrani svijet. Tako
se navedeni toponimi potpuno uklapaju u vilinsku topografiju. „Iz brojnih vrtača
na Dušicama izbijaju sitni kuglasti plamičci, a to su duše koje će se s vilama vinuti
u nebeska prostranstva“ (Rukavina 1989: 136). Izjednačavanje dušica/duša i vila na
Duš(i)cama u vidu svjetlosnih plamičaka, mitska je predodžba o putovanju duše
koje vile „prenose“ u astralni, onostrani svijet.*

Vilinska/Vilenska Vrata

„U kontekstu pučkih vjerovanja o vilama potpuno se uklapa i toponim Vilinska Vrata. On je toponomastički element vilinske topografije na južnom Velebitu“ (Katičić 2014: 82; 2010: 85-122, 217).²⁷ Ubikacija toponima nije do danas preci-

25 Kazivač: Marjan Knežević (r. 1955.), Modrič.

26 Kazivač: Jakov Knežević (r. 1926. – 2016.), Modrič.

27 Usp. Kipre 2014, 241.

zno određena. Ličani ih smještaju između *Alana* i *Svetog Brda*, a Podgorci između *Svetog Brda*, *Babinog Brda* i *Vilovskih Kukova*. Na jednom zemljovidu Nacionalnog parka iz 2014., upisani su *Vilovski Kuk* i *Babino Brdo*, ali bez *Vilinskih/Vilenskih Vrata* pa njihova ubikacija ostaje otvoreno pitanje, premda su kazivači izjavljivali: *to su prava vrata odistok Svetog Brda, al sasu siguro zaresla pa se više ne pozna di bi mogla bit. Kad vile idu na zborovanje prolaze kroz Vilinska Vrata, na Dušcan se sastaju, a na Vilenon Kuku igraju kolo.*²⁸ To su vrata Vilinoga grada, koji je vila/božica Mokoši gradila na suhoj grani na vrhu stabla svijeta. Sasvim je moguće da je taj vrh stabla, znakovitog imena, *Sveto Brdo* s *Vilinskim Vratima* na istočnoj strani, no za ovu hipotezu potrebna su terenska istraživanja lokaliteta *Vilinska Vrata*, ali nema sumnje da je u mitskom kontekstu *Sveto Brdo arbor mundi* Perunov (Gromovnikov) i Mokošin grad/dvor na vrhu stabla svijeta na suhoj grani (Katičić 2014).²⁹ Ona je bijela vila u bijeloj haljini, gazdarica na vratima dvora. *Grad gradila bijela vila ni na nebu ni na zemlji, neg' na grani od oblaka.* To nam govori da su vile mnoštvena i degradirana bića pradavnog lika boginje Mokoši, na vrhu stabla svijeta. Ona je u dvoru dijadna: Sunce i Suđenica s atributima gornje, ognjene (u interpretatio christiana Ognjena Marija) i suhe Perunove i donje Velesove vlažne i mokre povezane s nizom hidronima kao što su *Močila*, *Mokrača*, *Potok Paklenica*, *Manita Peć* i *Jama Vodarica*. Na vratima vilinskog dvora odvija se mitsko zbivanje – sveta svadba, kao kod *Vilinskog Stola: pod oblakon zlatan stol*. Suho zlato – *zlatan stol* metafora je suhe grane na vrhu stabla svijeta. Ovaj motiv najsvetiji je dio praslavenskog mita, jer donosi plodnost i rodnost. *Vilinska Vrata* su vrata grada od suhoga zlata – suha grana na vrhu drveta svijeta – sjedištu boga Gromovnika (Sveto Brdo – *Svevid*, gleda na sve četiri strane svijeta i piramidalnog je oblika). *Narod je virova da se za ljutog nevrimenta kad grmi i siva na Sveton Brdu bore božje i paklene sile paj' zato Sveto Brdo sveto.*³⁰ „Na vratima vila gleda gdje se munja s gromom igra. Munja-Mara nadigrala groma sa zlatnim jabukama, a one predstavljaju kuglaste svjetlosne munje u svetom mitskom zbivanju za pokretanje plodnosti.“ Vila/gazdarica je Sunce na vratima dvora pa je u mitskom kontekstu Sunce ženski božanski lik (Katičić 2014: 83-98).³¹

28 Kazivač: Dane Rončević (r. 1928. – 2011.), Rovanjaska.

29 Vidi drugi vid interpretacije Svetog Brda, Rukavina, 1989, 18-138.

30 Kazivač: Dane Rončević.

31 Vidi više o Gazdarici na vratima, Katičić, 2011.

Tulove Grede/Tule/Prag i Kraljičina Vrata

Tulove Grede prve su u nizu mitskih toponima locirane jugoistočno od Nacionalnog parka uz *Majstorsku*, alansku, *cestu* Bravar – Sv. Rok. Toponim je motiviran svojom neobičnom geomorfologijom. Tule su nalik tulcu/svitku ili okomito položenim gredama/obeliscima. U lokalnoj semantici tulo je izraz za *vrteno/vreteno* pa bi tule bile vretenaste grede, i drugo, tulo je drveni tulac o pojasu kosca u kojem drži brus za kosu. U pučkom imaginariju izazivale su fantastične predodžbe o bićima s nadnaravnim moćima koja borave u *Tulama*. Ondje su u istom prostoru obitavale nevidljive vile *zakantane/zatočene* u pećinama među stijinama (najveća je s istočne strane). Zmajevi su se legli u jamama *Tula* u blizini izvora, a *štrige/vištice/vještice* sastajale su se na vrhovima kukova. Sva tri demona imala su moć *prvanja/letenja*. Magična sposobnost letenja definira ih kao zračna bića. Za moć psihonavigacije vještica, tražilo se znanje određene magijske formule: *Ni o kamen, ni o drvo, već o Tulo*. Tko je formulu krivo izgovorio, stradao je. Aeromorfna kategorija magične transformacije u kojoj se i vila (mlada boginja) i vještica (ostarjela boginja) na *Tulama* izjednačuju s elementom zraka, oblaka, vjetra i oluje, stoga zadobivaju meteorološke karakteristike. Isto se odnosi i na zmajeve koji ispuštaju plamene vjetrove. Unutar kružne formacije nalaze se duboki izvor i zmije *zatočnice*. Zmaj/zmija Perunov je protivnik na dnu *Tula*, muški princip boga *Velesa* koji obitava u onostranom/podzemlje i zmija *Velesov* ženski princip *Vela* – božica *Mokoši* kada je s njim u podzemlju (zimski ciklus). *Zakantani/zatočeni* i začarani demoni *Tula* povezani su sa zrakom u psihonavigaciji – putovanju duše u astralni svijet. Liminalnost puta određuje utrojeni karakter degradirane božice: mlada/vila/Mara, majka *Mokoš* i starica/vještica *Baba* (*Morana/Roga/Jaga*), ovisi o tome izražava li solarni ili htonski karakter. „Što je narod vjerovao o velebnim i mističnim *Tulama* govori kletva: Dabogda skonča u Tulovin Gredan“ (Hirc 1926: 144-145). *Prag*, *Podprag* i *Kraljičina Vrata* liminalni su topoi između dvaju svjetova u obredu prijelaza, antropomorfnom ili psihonavigacijskom. Motivirani su i s predajama o vilama. Zapadno od *Kraljičinih Vrata* blizu *Ripišta* „viđene“ su vile. *Sama ja uveče, ugnala blago u tor, a blago se uskomešalo – mislin gladnoj, dan mu ist, a uno neće. Izađen prikuću – a uno sve ništo čudno – ja pogleda na brdo, kad uno – niko zujanje, kaj da ništo prše, leti na brdo. Kad uno sastale se vile – i plešu. Ja pobignen u kuću od pustog strava.*³² Ovom vilinskom pričom u „osobnom doživljaju“ kazivačice izražena je aeromorfna kategorija magične

32 Kazivač: Ika Nekić (r. 1911. – 1992.), Podprag, zapisala Senka Župan, 1977., Priče s Velebita, 1999., *Zadarska smotra*, br. 4-6., Zadar, 345.

transformacije u kojoj su vile izjednačene s elementom zraka i vjetra: *zuj, vijorina, prvanje*. Vjetar tako postaje antropomorfan. Vile, zmajevi/zmije i vještice su personifikacija vegetacijskog ciklusa u kozmološkoj strukturi krajobraza, psihonavigacijom povezane s onostranim i ovostranim svijetom (Kipre 2014: 54, 57-59).

Vileni Kukovi

Kukovi se nalaze na jugoistočnom Velebitu iznad *Jame Mamet*. *Ko se nadnese nad njon smami ga i upane u nju i nema mu spasa. Zato se tako zove jer mami i namami une koji su znatiželjni. Stari su govorl da u njoj ima svake zvijeri.*³³ Vileni Kukovi motivirani su predajom o vjerovanju u vile. Geomorfološki tvore ih u polukružnoj formaciji *Sandalj Kuk, Slatki Vr, Vrata na Panogi* i *Peć(i)ca (Milankovi stanovi)* iznad *Ražovog Kuka*. Kukovi okružuju livadu *Mala Dul(i)ba*. Već je istaknuto kako tvori mitski vilinski trokut s *Vilinskim vratima* i *Duš(i)cama*. Vile noću igraju kolo na njegovim zaravnima. Međutim, simboličniju poveznicu ima s *Duš(i)cama* na kojima *noću iskaču svitlosni plamičci, vatrice, svitleće iskrice*. Isto se događa i u *Vilenim Kukovima. Od 1996. godine provodila sam vikende i praznike s djecom u Maloj Dulibi Vilenskih Kukova u jednom stočarskom stanu. U veljači 1998. u predvečerje, djeca, Veljko i ja šetali smo Dulibicom u smjeru zapada. Vrijeme je bilo ugodno. Stotinjak metara od stana zastali smo i okrenuli se istočno u smjeru stana. Mrak je, nebo se jedva naziralo, kad odjednom opazismo kod stana svjetlo – svjetlosne kugle veličine manje lopte, kako kruže oko tora kraj stana, brzinski nepravilno lete u krugu, ali se nisu sudarale u kruženju. Odjednom su se kugle spojile u jednu, širile i gubile intenzitet svjetla i postajale sivkaste. Na kraju 'igre, pretvorile' su se u neki antropomorfni lik (vilu?) i posve nestale. Trajalo je to desetak minuta. Nažalost nisam ponijela mobitel da snimim tu mističnu pojavu.*³⁴ Vjerojatno su ovu pojavu i drugdje na prostoru Velebita zapazili i srednjovjekovni stočari i kao takvu pripisali je „božanskom čudu“ i opjevali u obrednim pjesmama koje Katičić filološkom metodom tumači gromovitim munjama mitskih božanstava praslavenskog panteona.³⁵ Katičićeva interpretacija obrednih mitema podudara

33 Kazivač: M. V. K., Golubić (želio je ostati anonimn).

34 Kazivanje svjedočanstva Lepe, Slavena i Srđana Petri i Veljka Karića, 2018., Zadar.

35 Zahvaljujem se znanstvenicima koji su mi dali informaciju o pojavi: Anti Radoniću koji ističe da su to kuglaste munje, nedovoljno istražene u znanosti, a pojavljuju se nakon grmljavinskog nevremena, premda je noć u Dul(i)bici bila mirna i tiha, i Tihomiru Marjanacu koji navodi da bi to mogao biti u pitanju plin radon koji zrači i povremeno se svjetlosno manifestira u prirodi nakon olujnog nevremena.

Vileni Kukovi,
jugoistočni Velebit
(snimila L. Petri)

se s iskustvenim doživljajem obitelji Petri i Karić. „/.../ Što su vrata suhog zlata, /na ta vila sjedi sama./ Vila gleda u oblake/ đe se munja s gromom igra,/ Munja groma nadigrala/ dvjema-trima jabukama“ (Katičić 2014: 84). Tu se kazuje mit-sko zbivanje – sveta svadba na zlatnim vratima vilinskoga grada, na suhom vrhu stabla svijeta gdje je Gromovnikovo i Vilino/Mokošino mjesto. Vila/božica utro-jena sjedi na Vilinskim Vratima i gleda kako se pred njom igra munja s gromom. To se Perunova kći Mara/Morana igra sa zlatnim jabukama/svjetlosnim kuglama. One pokazuju njezinu dvojnu prirodu: plodonosnu i opasnu, razornu. Ona ih daje Jarilu/Juri i on ih zakotrlja niz polje, luke/livade i dulibe i tim činom potiče ciklus plodnosti i rodnosti. Zlatne jabuke gromovite ujedno su kuglaste munje, razorne i ubojite, kojima Gromovnikova kći Vila/Mara ubija prevrtljivog Juru i to je kraj plodnog ciklusa. Svjetlosne kugle u *Maloj Dul(i)bi Vilenskih Kukova igraju se kao munja s gromom* pri čemu na kraju igre antropomorfiziraju Vilin/Božičin/Marin lik kao sliku kozmogonijske mitske predodžbe, kada će Mara i sama umrijeti me-tamorfozom u Moranu/*Materesinu*, božicu smrti i zime. Tako pojava viđenih ku-glastih munja u *Dul(i)bici* ispod *Vilenih Kukova*, prema Katičiću, može se staviti u kontekst pretkršćanske sakralne interpretacije velebitskog krajobraza. U prilog ovoj tezi idu i nova saznanja s područja jugoistočnog Velebita kada sam narativ Lepe Petri prepričala nekolicini tamošnjih kazivača. *E totje vilinsko kolo. Toj men moja baba pripovidala da su otprije čobani uveče prelili prid stanovin i opazli bi pod kukovin nad Dulbon niko svitlo kako se vrti, a to da vile igraju kolo i za niko*

*vrimе svitlo nestane. Une se utvaraju, sasu vake, sasu nake. Sutradan su čobani vidli na livodici njijove stope kaj kozje papke. Nas su stariji strašl da ne idemo u Vilene Kukove, jer da će se vile dignit i nasmetat nan. Ja se nisan boja pa i' nisan vidija.*³⁶

II. Bapska toponimija

Kultni kameni monoliti i oronimi *Babe* označavaju tragove pretkršćanskog sakralnog krajobraza južnog Velebita. Toponimijski aspekt *Baba* izdvojen je iz raznolikih metaforičkih naziva koji se vežu uz oznaku stare žene. U mitologiji slavenskih naroda *Baba* je ženski demon, koji personificira božanstvo plodnosti, kultnu boginju *Majku Zemlju*. U toponimiji *Velebita* relikv je tih pretkršćanskih mitskih vjerovanja. U mitološkom kontekstu kao dijadna boginja nositelj je meteorološko-temporalne simbolike, personifikacija je vjetrenog, mračnog, kišnog i snježnog, ali i suhog, ognjenog. Istraživanja su pokazala da je u *Babi* po kojoj su imenovani amorfnu kameni monoliti, kukovi, vrhovi, jezera, pećine, doci, brda, moguće prepoznati arhaični ženski lik *Majke Zemlje*. S jedne strane označava ostarjelu boginju, mračnu, htonsku, vezanu uz meteorološke odrednice, atmosferske i astronomske pojave, a s druge za plodnost i rodnost, budući da je vezana uz element vode (potok, jezero, lokvu, bunar), vlage i padalina (kiša, snijeg) i uz obradive površine zemlje.³⁷ Njezin meteorološki aspekt također je vezan uz pojam *Babin kut* (strana na zapadnom obzoru), a to znači onaj dio planinskog krajobraza odakle dolazi nevrijeme (oluja, kiša, bura, snijeg, led). Tom nazivu temeljna je predodžba da je *Baba* personifikacija zime, leda, mraka, smrti. *Baba se smrzla* – vrhovi planine posuti snijegom. Poput vila, *Baba* je ambivalentno mitsko biće: s jedne strane simbolizira plodnost i rodnost i povezuje tri osnovna elementa prirode: vodu, zemlju i vatru/sunce, a s druge njezin degradirani lik povezuje se sa starim ružnim, demoniziranim *Babama* (*Jaga/Roga*, *štriga/vještica* i *Morana/Baba Zima*). Ona je gospodarica svih sila prirode makro i mikrokozmosa (Hrobat 2010: 185-186, 196, 198, 207, 226). Starohrvatska toponimija oslanja se na pretkršćansku religiju pa demonizirano božanstvo *Baba* simbolizira pozitivan i negativan aspekt

36 Kazivači: Marija-Maruška Maričić, Ika Milanko, Zaton Obrovački, Spasenije-Pajina Čavlin, Muškovci, 2018.

37 Frazemi koji upućuju na *Babin kult*: *Pijan kaj Majka Zemlja* – natopljen vinom kao zemlja vlagom, *Nije ga takog rodla Majka Zemlja* – svestran, sposoban u plodnom stvaranju i sticanju (kao mitski *Jarilo*). *Otvor se Zemljo Majko* – propadanje u podzemlje, zbog ružnih zbivanja na zemlji. Želi se naglasiti koliko se sramimo tuđe i svoje gluposti da bismo najradije propali u zemlju. Kazivač: Matija Jović, V. Ledenik.

kozmičkog poretka. Stoga su bapski toponimi Velebita prema predaji *sveta mjesta*. U korizmenim običajima u sjevernom Podgorju na pokladni četvrtak svetkovala se smrt Morane/Babe Zime. Baba se pilila na dvoje i to je bio kraj rasječene ili prepukle zime. Simboličko piljenje vršilo se na slamnatoj lutki koju se bacalo/utapalo u more. Tim obredom započinje novo godišnje doba/proljeće, vrijeme plodnosti i rodnosti. „Moranu odvedosmo, Vesnu dovedosmo.“ (Krajač 1931: 311).

Baba Arčabuša³⁸

Kameni monoliti Babe (okamenjene Babe) u velebitskom krajobrazu odraz su simboličkih predodžbi u tradicijskim vjerovanjima Podgoraca, a personificiraju žensko božanstvo-demonu plodnosti. Posrednici su između makrokozmosa i mikrokozmosa. Tragovi tog pretkršćanskog kulta održali su se do 20. stoljeća. Kako im je funkcija bila osigurati plodnost i rodnost, s tog aspekta smatrani su *svetim kamenima*. *Baba Arčabuša* je kameni amorfnu megalit, „leži“ na livadi ispred Matačkih kuća na Arčabuši. *Kamen se skotrlja u niko davno vrime od Bobičkog Kuka. Kotrlja se oko pesto metara niz kosu i zaustavija, na početku polja Arčabuše, baš prid našin kućan, kraj javora starog pesto godina. Stari su govorl da nan se spuštala stara vila/baba koja više ne more prvat. I tuj bija izvor, al bi prisušija. Kad pada kiša cidi se voda niz Kamen pa se vatala u ciglje za blago. Undaj moj did Nikola u 19. stolću na vr Kamena isklesa duboku kamencu, promjera 80x100 cm. I otad se voda sliva niz njega u čatrnju (bunarić) koju je napravija moj ćaća 1957., cikon uzanj s gornje strane.*³⁹ Kamene Babe povezane su s vodom, vlagom i obrednim praksama darivanja plodinama, ljubljnjem i zagovorom za dobar urod, zdravlje *blaga*/stada i zajednice. Vjerovalo se da pridonose plodnosti i rodnosti zemlje, blaga, neplodnih parova i općem blagostanju. U njima se očituje prežitak pretkršćanskih kozmogonijskih mitskih predodžbi u kojima je Baba u simboličkom diskursu plodonosna i živodajna (Kipre 2014: 75, 77, 82, prema Vince Pallua 1995/1996.). Baba Arčabuša izražava i muški princip, zbog prirodnog falusoidnog oblika pri dnu iz kojeg „mokri“ izravno u bunar. Prema Pleterskom bunar sjedinjuje ženski i muški princip povezan uz simboliku plodnosti (Pleterski 2014: 83). Lokalizacija kamenih Baba uz vodu (izvor, bunar, potok), polje i javor, upućuje na pučke predodžbe o njezinoj telurnoj i htonskoj simbolici. Takva ikonografija sačuvala je simboličku sliku

38 Istoimeni ojkonom upisan je u obliku Račabuša na svim planinarskim kartama južnog Velebita. Izvorni govornici Mataci svoju *stojbinu od starine* nazivaju Arčabuša i na tome inzistiraju (Ivan Matak, r. 1947., Ljubotić).

39 Kazivač: Bože Matak.

Baba Arčabuša (snimila M. Trošelj)

spolnosti vlage/vode iz koje se rađa novi život (Kipre 2014: 85). Štovanje ženskih kulturnih mjesta – kulturnih kamena na Velebitu, supstrat je naslijeđen još od Liburna (*Malo i Veliko Rujno, Libinje*). Okamenjene Babe imaju svoj odraz u podgorskoj frazeologiji: *Ukipila se kaj kamena Baba, Skamenla se kaj kamena Baba*, a diskursi su koji potvrđuju tradicijska vjerovanja i štovanja Babe.

Kamene babe 2 i 3 na Malom Rujnu šire su simbolike jer su imale kulturnu funkciju do sredine 20. stoljeća. **Baba 2** opisana je prema predajnim narativima sa semantičkog aspekta u različitim kontekstima u stručno-znanstvenoj literaturi u 20. stoljeću.⁴⁰ *Kamen je sletija od Kuka Vilina pod Prodanove Njive, al niko ne panti kadaj to bilo* (misli se na Babu 2), *al više se štovala minirana Baba 1 kojaj bila uz Lazića Bunar kraj velikog javora, a miniranaj iza Drugog rata*. Javor uz Babe na ovom prostoru mogao bi simbolizirati stablo svijeta, a kazivači mu ponosno ističu starost, visinu, široko deblo i razgranatu krošnju, osobito javor *Babe Arčabuše*, malorujanske Babe 1 i velikorujanske pod *Rujanskom Kosom*. *Na Babi pod Koson vidija se snopić uklesanog žita, a niki vele daj to okamenjeno žito. Štoj daj, ne moš*

40 B. Gušić, 1973; M. Marković, 1980; A. Glavičić, 1981-1982, 2003.; Vidi više o Babi 2 na M. Rujnu Trošelj, 2011a, 352-353, 364; o Babi 3 na M. Rujnu, Hrobat, 2010, 198-204.

Malorujanska
Baba 2
(snimio A.
Pleteriški)

*dokaživat, jer Babe više nema, al pantin kasan čobanija kaj klapac oko nje da san vidija na njoj žito kaj uklesano čekičen i dliton. Mi smo pod njon imal stanove. Nijet bila daleko od Bunara Jovića i Jaruge niz koju se slivala voda ozgo s Kose. Mojaj baba znala na prolće na nju stavt čup vune, daj to za zdravlje blaga. Bićej niko kamen razbija ol odnija, jer nije bija velk kaj uni na Malon Rujnu, a javor se osušija. Pod njin je bilo kolalište i pivalo se. Stariji su otprvo divanl da Kamena Baba nije od ovog naroda daj to uklesa narod kojij tu prije živija, niki Liburci, Grci, štot ja znan.⁴¹ U terenskim istraživanjima 2016., velikorujanske Babe nije bilo *in situ*.*

Bojinac/Bojin Kuk i Jagin/Rogin Kuk

Bojinac je geomorfološki sličan *Vidakovom Kuku* i *Vilenim Kukovima*. Okružen je nizom kukova od kojih su posebno zanimljivi najviši Bojin pod kojim se nalazi pećina za zatvaranje *blaga* i *Jagin/Rogin* u Velikom Docu okruženom *Bojinačkim Kukovima*. Toponim je motiviran antroponimom i predajom o *nikoj čobanci Boji*. Prema lokalnom narativu na Kuku je *čobanca Boja* čuvala blago. *Odednon iz vedra neba počelo grmt i sivat. Nenadano grdno puče grom i ubi/prisiče čobancu Boju i po njoj kuk dobi ime Bojin Kuk.*⁴² Božanski boj objašnjava godišnje cikluse. Pokreće ga munjama i gromovima Gromovnik Perun u alopersonaži Sveti Ilija, da bi oslobodio vode koje je zatvorio Veles/Vela/zmija u hipostazi Boja. U suko-

⁴¹ Kazivač: Pera-Perina Jović.

⁴² Kazivač: Jerolim-Role Petričević.

Bojinac-Bojin
Kuk (Foto Arhiv
Nacionalnog Parka)

bu na *Bojincu* Perunov suparnik Veles predstavljen je ženskom inačicom Velom/Bojom. Udarom groma kao dijela kozmičke strukture, uspostavlja se suodnos između kozmogonijskog mita o Perunovom sukobu sa zaprječnikom/zaprječnicom voda zmajem/zmijom. On oslobađa vode od Velesovih zoomorfnih supstututa na kraju vegetacijskog ciklusa, kada božanski par Mara i Jure postaju stari. Pastirica Boja supstitut Vele ulaskom u neplodan ciklus ubija Juru i na kraju kao Morana, vladar zime umire do uskršnuća u novom ciklusu plodnosti (Kipre 2014: 94; Hrobat 2010: 217). Na dan Gromovnika Ilije, Perunove alopersoneže (bilo po Gregorijanskom, bilo po Julijanskom kalendaru) događalo se da Gromovnik *po-mete/smrzne/prisiče* pojedince oko rujanskog prostora i to na liminalnim topovima kao što su *Ribnička Vrata*, *Vrata na Križu* prema *Aptovačkoj Kosi*, *Jelovčka Vrata*, *Prag* i *Kraljičina Vrata*. Ako netko kosi na dan Gromovnika Ilije u Lici govorilo se: *Prisvitl, prisvitl Sveti Ilija i nama pukne grom i ubije čovka i njegove konje*.⁴³ U simbolici *Bojinca* ključan je i njegov meteorološko-temporalni karakter. Po njemu su Podgorci predviđali vrijeme, osobito oni koji su ribarili. *Bilaj kapa ol brv nad Bojincon – bura će. Bojinac svitli – bura će. Čara nad Bojincon – lipo će vrime. Bojinac kuva – velko će nevrime s buron, škropcon i snigon. Kija od Bojinca. Kad zabili Bojinac, ne izlaz iskuće*.⁴⁴ *Kad snig pada, najprije ga vidiš na Bojincu*.⁴⁵

43 Kazivač: Krešo Trošelj (r. 1923. – 2009.), Punta-Selo; Josip- Jole- Joce Smokrović (r. 1930. – 2011.), Selo

44 Kazivač: B. J. (r. 1939.), Seline (željela je ostati anonimna).

45 Kazivač: Ante Marasović, *Brko* (r. 1913. – 1998.), Marasović, Starigrad-Paklenica.

*Jagin Kuk
(Foto Arhiv
Nacionalnog
parka Paklenica)*

Meteorološku ulogu u frazeologiji Podgoraca zadobila je i Velika Gospa Rujanska, budući da njezinim danom završava plodni i započinje neplodni ciklus godine: *Pope, mol se ti za kišu do Gospe, a ja ću sam od Gospe ol Molte se svi vi za kišu do Gospe, a ja ću sam od Gospe.*⁴⁶ U Bojinačkom *Velikom Docu* lociran je *Jagin/Rogin Kuk*, neobične morfologije koja neupućenima izaziva lascivne konotacije. Zapravo su dvije Jage: *veća ozapad, a manja najerena odistok*. U mitskoj simbolici ključna je *najerena/falusoidna* Jaga. Nepoznato je tko je i kada imenovao Kuk tim imenom, budući da to žensko ime ne postoji u antroponomastici Podgorja, premda ima istu simboliku kao Baba Roga kojom se plašilo neposlušnu djecu: *Odnícete Baba Roga*. Baba Jaga je mitski lik iz ruskih usmenih predaja i bajki, a kako je došao kao antroponim do Velebita, ostat će otvoreno pitanje. Jaga je drevna boginja, antropomorfno demonsko biće u kontaktu s onostranim/h tonskim, degradirana, groteskna (*najerena*) starica, seksualno neprivlačna, ambivalentna, zbačena sa svoga trona i pretvorena u rugobu koja vlada prirodnim silama. „Označujejo falični atributi in je s svojimi grotesknimi značilnostmi objekt negativnih emocij“ (Hrobat 2010: 223). U interpretaciji će biti povezane Jaga/Roga, budući da su oba lika istovjetna u mitskoj predodžbi o degradiranim boginjama Majke Zemlje u južnom Podgorju. Jaga/Roga/Morana utrojena je ostarjela boginja zime i smrti.

⁴⁶ Kazivač: Duje Bušljeta (r. 1964.), Uramovac, Starigrad-Paklenica.

*Bilaj davno nika čobanca Jaga, paslaj blago i zatrudnila s nikin Turčinon i ubla se, a bogovi su njezinu dušu zakantali u Jagin Kuk i kad se un sruši, Jagina će duša bit spašena.*⁴⁷ *Duša je okamenjena u najerenoj Jagi, ženska duša, i kad kuk pane, unda će duša izać i spasit se.*⁴⁸ *Pripovidal su da se taj kuk zove po nikon Turčinu Jagi, jer da je un tu ima stojbinu i da su ga našli ajduci i ubil i po njem da se kuk tako zove.*⁴⁹ V. J. Propp smatra da je Baba Jaga gospodarica svijeta mrtvih (samoubojstvo pastirice i ubojstvo Turčina), boginja inicijacije i posrednica između dvaju svjetova (Pleterski 2014: 104). Motiv okamenjivanja kažnjenih žena zbog počinjenog grijeha čest je u pučkim predodžbama (Baba Marta/*marac* i njezini janjci u vrijeme *zajmenika*, *čobanica* Manda u V. Paklenici, Manda Petrićuša na Križu, svatovi u Svatovskoj Dragi u sred. Podgorju). Podgorci su često rabili ovaj motiv u kletvama, prema onome tko je nešto zgriješio: *Okamenla se dabogda, okamenija se dabogda* ili *Ukipla se kaj kamena Baba, Skamenla se kaj baba na kamenu*. Narativ opisuje kako je Turčin obljubio pastiricu koja osramočena i ostavljena na kraju počini samoubojstvo, a njezina duša okamenjena u Kuku bit će spašena tek kad se Kuk sruši. Demonske sile su pastiricu okamenile zbog počinjenog grijeha i ona čeka nekoga da bude oslobođena, da joj oslobodi dušu. U tradicijskoj predodžbi kad se duša oslobodi ukletosti grešnog tereta, nakon pada Kuka, preći će u božanske nebeske sfere, u vječnost (Trošelj 2011: 104). Privremena ili trajna vezanost duše za kamen predstavlja stanje između života i smrti koje kažnjeno biće (Jaga) ne može promijeniti. Spas okamenjenoj može donijeti samo onaj tko nije u vlasti demonskih sila. S druge pak strane u mitskom kontekstu spolni čin pastirice i Turčina simbolizira ideju mitskog sukoba muškog i ženskog principa na kraju vegetacijskog ciklusa. Rušenjem Kuka Jaga će uskrsnuti u novom vegetacijskom ciklusu da bi se pokrenula plodnost i rodnost rujanskog područja. U drugoj verziji narativa ubijeni Turčin Jago je alopersonaža ostarjelog boga/božice ubijenog i kastriranog na svom inicijacijskom putu iz ovostranog u onostrani svijet (Kipre 2014: 170). Svako inicijacijsko putovanje određuje simbolizam prijelaza (ljetozima, život-smrt) i njegov pogibeljni karakter. Ostarjelog boga/boginju Jagina Kuka simbolizira morfologija *najerenog* falusoidnog oblika u smrti zimskog godišnjeg ciklusa. U obredu prijelaza kamen/kuk je *axis mundi*, posrednik između ovostranog i onostranog svijeta za koji se vezuje duša. Veza duše i kamena najočitija je u kulturnom fenomenu mirila (Vinšćak 2010: 11-14). Tako su alopersonažni likovi

47 Kazivač: Božica Bušljeta (r. 1930.), Uramovac, Starigrad-Paklenica.

48 Kazivač: Jerolim-Role Petričević.

49 Kazivač: Pera-Perina Jović; Gaja Poljak (r. 1930. – 2016.), Tribanj-Šibuljina.

pastirice i Turčina u pučkim predodžbama supstituti mitskih božanstava i mitskih zbivanja u kultu plodnosti i rodosti, smrti i ponovnom rođenju.

Babin Vr i Babino ili Vilinsko Jezero/Lokva

Bapski toponimi motivirani pretkršćanskim religijskim supstratom u hodu kroz godinu, najbrojniji su unutar Nacionalnog parka. Vjerojatno je to zato što su tu planinski vrhovi znatno viši nego drugdje pa ranije započne zima i zapadne snijeg. Baba Zima/Morana gospodarila je tim prostorom i ostavila trajan supstratni biljeg mitske simbolike u krajobrazu Nacionalnog parka. Krajač ističe da su najviši vrhovi simboli kulturnih božanstava praslavenskog panteona. Raspoređeni su u krajobrazu prema svetim trokutima (V. Belaj, J. Belaj 2014: 55-56). U pučkim predodžbama *Babin/Moranin Vr* je personifikacija zime, tame i smrti. Baba zima u neplodnom ciklusu mete sve pred sobom: *mete snig, zameja je snig, kija snig*. Osim meteorološkog karaktera ona izražava i onostrani, liminalni svijet: solarni/nebeski i htonski/podzemni. *Babin Vr* u zimskom razdoblju slikovito dočarava Ledenu Babu u „ležećem“ položaju s „glavom“ na sjeveru, a „nogama“ prema istoku. Po sredini je istaknut „debeli bapski trbuh.“ Oronim je u metaforičkom smislu jedinstven primjer „ležeće *Ledene Babe*“ na Velebitu. U meteorološkom smislu zimi *Babin Vr* najjače *kuva i kija* obavijen maglom i oblacima. *Ledena Baba ide po gori i šulja se po dolu*. Ona je *Smrtovka* koja usmrćuje mikrokozmos u zimskom ciklusu (Hrobat 2010: 213). Ispod *Babinog Vra* je *Babino/Vilinsko Jezero*, motivirano postojanjem vode. Danas je to samo lokva s tendencijom ubrzanog presušivanja

Babin Vr
(snimio A. Gospić)

Babino Jezero/Lokva
(snimila I. Adžić)

(Adžić 2016: 43). Razlog tomu je nestanak stočarstva na Velebitu i „vila u suživotu s njegovim stočarima.“ Zato se jezero zvalo još i Vilinsko, jer su vile vodile brigu o njegovoj čistoći. *Voda mu je bila vajik čista, jer su ga vile obnoć čistile i igrale kolo oko njega. I čistile su galebu. U njem je voda bila vajik istog raza i nikad ne bi prisušla. A biloj okruglo i duboko, nema dna. Blago se nije subitalo spuštati nogan u jezero, samo tliko da se napije, a mogaj i čovik pit tu vodu.*⁵⁰

Babin Kuk i Babin Dolac

Oba toposa imenovana su po kulturnim Babama u supstratu pretkršćanskih vjervanja o plodnosti i rodosti, i po prostornom razmještanju odgovaraju mitsko-simboličkoj strukturi krajobraza. Njima se pridružuje i treći, pećina iznad Babinog Kuka *Tiha peć*. Nejasna je semantika ovoga toponima bez obzira na etimologiju, ali je bez sumnje poveznica s Babom barem u akvatičkom i htoničkom smislu. Interpretaciju otežava nedostatak predajnih izvora za oba oronima, ali prema relevantnim izvorima, može se zaključiti da *Babin Kuk* simbolizira Babin/Mokošin solarni/nebeski karakter kada je kod Peruna, a *Babin Dolac* telurni kada je kod Velesa, budući da je Dolac ispod *Babina Jezera*, trokutna struktura je jasno naglašena: vrh, voda, dolac/livada (Kipre 2014: 16, 103; V. Belaj, J. Belaj 2014: 55-56). U takvom nizu zadovoljavaju simboliku trojne mitske strukture krajobraza: *Babin Kuk – Babin Dolac – Babino Jezero* i obrnuto u orijentaciji od sjevera: *Babin Vr – Babino Jezero – Babin Dolac*. *Pod Babinin Kukon je pećina u njoj je živila bila*

50 Kazivač: Roko Parić.

Vila a zera niže nje je Vilinski Sto. Navr nje je kamenca za vodu i navr se čovk nije moga ispet bez visoki škala, a vile su prvale pa su mogle.

Visibaba

Toponim *Visibaba* metaforičkog je postanja, a motiviran je istoimenim bijelim cvijetom simbolom kultne Babe Zime. Tri su takva toponima; jedan na srednjem i dva na južnom Velebitu istovjetne bapske simbolike. *Visibaba* je pognuta, pogrbljena kao starica *Baba* i personificira zimu, a tako izgleda i bijeli cvijet koji se pojavljuje krajem zime, a bijela boja simbolično ga vezuje uz ostatke snijega i zime, ali i novog godišnjeg ciklusa. Sva tri geografska objekta metaforički *vise pogrbljena*, osobito kad su još uvijek pod snijegom kasne zime i kad se na njima pojavi cvijet kaže se: *Babi Visibabi je odvisilo*, što znači da dolazi kraj zime.

Zaključna razmatranja

Mitološki sustav vjerovanja u tradicijskoj kulturi južnih Podgoraca obilježio je toponimiju i topografiju prostora Nacionalnog parka i njegovog šireg okruženja. Velebit je zbog svoje osobite geomorfologije prostornih struktura mitska planina u kontinuitetu od prvih indoeuropskih do ranosrednjovjekovnih i starohrvatskih doseljenika. Elementi mitološkog sustava vjerovanja osobito su prisutni u toponimima vilinske i bapske topografije. Prema mitskim predajama i recentnim pisanim izvorima uspostavlja se kontekst pretkršćanske starine kada se u emanaciji i epifaniji događala sakralizacija krajobraza južnog i jugoistočnog Velebita. Ti su prostori označavali svetost i predstavljali energetske točku božanske sile, mjesto gdje se neka svemirska sila koncentrira i grana, kao što su raskrižja, mirilišta, *Sveto Brdo*, *Dušice*, izvori, vode, pećine, crkvine i druga. Treba napomenuti da ovdje nisu iscrpljeni svi tragovi mitske toponimije u topografiji južnog Velebita, čije tragove možemo pratiti i prije starohrvatskih mitskih predodžaba.

Sveto Brdo (Foto Arhiv Nacionalnog parka Paklenica)

Literatura

- ADŽIĆ, IVANA. 2016. Babina lokva? *Paklina 4*, Starigrad-Paklenica: Javna ustanova Nacionalni park Paklenica, 43-45.
- BELAJ, VITOMIR. 2007. *Hod kroz godinu*. Zagreb: Golden marketing.
- BELAJ, VITOMIR; BELAJ, JURAJ. 2014. *Sveti trokuti: topografija hrvatske mitologije*. Zagreb: Ibis grafika, Institut za arheologiju, Matica hrvatska.
- BOTICA, STIPE. 1990. Vile u hrvatskoj mitologiji. *Radovi zavoda za slavensku filologiju*, br. 25., Zagreb, 29-40.
- DRONJIĆ MATIJA. 2009. Usmene predaje velebitskog Podgorja. *Senjski zbornik*, Vol. 36, No. 1, Senj, 245-273.
- DRONJIĆ MATIJA. 2017. Predajni krajolik velebitskog Podgorja. *Senjski zbornik*, Vol. 44, No 1, Senj, 333-344.
- DUBOLNIĆ, MARTINA. 2006. Prapovijesna nalazišta na području Starigrada-Paklenice. *Radovi zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 48, 1-55.
- HIRC, MIROSLAV. 1926. Od Prosenjaka do Obrovca. *Hrvatski planinar*, god. XXII, br. 9., Zagreb, 141-146.
- HROBAT, KATJA. 2010. *Ko Baba dvigne krilo: Prostor in čas v folklori Krasa*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- KATIČIĆ, RADOSLAV. 2011. *Gazdarica na vratima: tragovima svetih pjesama naše pretkršćanske starine*. Zagreb: Ibis grafika, Katedra Čakavskog sabora Općine Mošćenička Draga, Matica hrvatska.
- KATIČIĆ, RADOSLAV. 2014. *Vilinska vrata: i dalje tragovima svetih pjesama naše pretkršćanske starine*. Zagreb: Ibis grafika, Matica hrvatska.
- KATIČIĆ, RADOSLAV. 2017. *Naša stara vjera: tragovima svetih pjesama naše pretkršćanske starine*. Zagreb: Ibis grafika, Matica hrvatska.
- KIPRE, IVICA. 2014. *U stabru ti ljuti zmaje, u granam' ti soko sivi*. Dubrovnik: DU'M.
- KRAJAČ, IVAN. 1931. O imenovanju vrhova u južnom Velebitu. *Hrvatski planinar*, god. XXVII, br. 11., Zagreb, 307-312.
- MAGAŠ, DAMIR. 1999. *Vinjerac*. Zagreb – Zadar.
- PERINČIĆ MAYHEW, TEA. 2012. *Mletačko naseljavanje Morlaka u velebitsko Podgorje u drugoj polovici XVII. stoljeća*. www.academia.edu, Zagreb, 1-20.
- PLETERSKI, ANDREJ. 2014. Kulturni genom. Prostor in njegovi ideogrami mitične zgodbe. *Studia mythologica slavica*, Suplementa 10., Ljubljana.
- RUKAVINA, ANTE. 1989. *Zvona ispod zvijezda*. Gospić: Ličke župe.
- TROŠELJ, MIRJANA. 2011. Mitske predaje i legende južnovelebitskog Podgorja (I). *Zadarska smotra*, god. LX, br. 2-3., Zadar, 76-110.

- TROŠELJ, MIRJANA. 2011a. Mitske predaje i legende južnovelebitskog Podgorja (II), *Studia mythologica slavica*, XIV, Ljubljana, 345-376.
- TROŠELJ, MIRJANA. 2017. Mitska toponimija i topografija Nacionalnog parka Paklenica (I). *Paklina* 5, Starigrad-Paklenica, 28-36.
- VINCE PALLUA, JELKA. 1995/1996. History and legend in stone – to kiss the baba. *Studia ethnologica Croatica*, sv. 7/8., Zagreb, 281-292.
- VINŠČAK, TOMO. 2010. Velebitska mirila u kontekstu sakralne geografije južnog Velebita. // *Mirila, kulturni fenomen, Studia mythologica slavica*, Supplementa 3. / Andrej Pleterski, Goran Pavel Šantek (ur.). Ljubljana, 11-14.

Fairy and *Baba* Toponymy and Topography in the Paklenica National Park and its Wider Surroundings

Summary

The paper focuses on the topography of mythical toponyms in the Park and its wider area, which the inhabitants of southern Podgorje traditionally associate with the degraded and demonised deities of Slavic mythology. The interpretation is based on traditional narratives collected in field research and from more recent written sources (philological, ethnological-anthropological and historical-geographical). The fairy and *baba* toponomastics in the Park and its wider surroundings are recognised as the remnants of Old Slavic cosmogony and other mythical concepts using the examples of fairies and old women (*baba*). On southern Velebit their origins could be medieval, although archival material, primarily historical cartography, does not offer information before the 18th century. This article seeks to deepen and expand knowledge about mythical toponymy in the spatial context of southern and south-eastern Velebit. Since the topic has so far not been systematically researched, it will not be possible to give definitive answers and conclusions and some questions will remain open to future research requiring an interdisciplinary approach. The paper interprets the folk etymology of narratives and ritual folk songs, but philological etymology was not the subject of analysis.

Key words: southern Velebit, Paklenica National Park, toponymy and topography, mythical landscape, mythical creatures.

Vladimir Šulentić
HR – 53000 Gospić
vladimir.sulentinc@gmail.com

Stručni članak
(primljeno 4. 10. 2021.)
UDK 655.3(497.562Gospić) "18/19"

GOSPIĆKA TISKARSKA I KNJIŽARSKA DJELATNOST OD RAZVOJAČENJA VOJNE KRAJINE DO DRUGOG SVJETSKOG RATA

U radu se kronološki prikazuje razvoj organizirane tiskarske i knjižarske djelatnosti kroz razdoblje od sredine druge polovice 19. stoljeća, pa do Drugog svjetskog rata odnosno prestanka djelatnosti gospićkih tiskara u privatnom vlasništvu. Početci djelatnosti javljaju se dolaskom knjigoveškog obrtnika Juraja Krmpotića iz Primorja u Gospić i otvaranjem prve knjižare s knjigoveškim uslugama. Do pojave prvog tiskara, Senjanina Marijana Župana proći će cijelo desetljeće, ali njegov je dolazak uskoro otvorio put ostalima te će tijekom više od pola stoljeća u Gospiću istodobno djelovati najmanje dvije, a u nekim trenutcima i tri dobro organizirane tiskare sa školovanim tipografima i slagarima. Osim tiskanja, tiskare su se bavile uvezivanjem knjiga, a zasebno su djelovale i knjižare. Početkom 20. stoljeća, također došljak, Matej Maksimović unio je novost na lokalnom tržištu osnivanjem tvrtke koja je objedinjavala sve navedene usluge. Svi gospićki tiskari preživjeli su Prvi svjetski rat i očuvali su svoje tiskare nastavljajući s radom u novostvorenoj Kraljevini SHS u kojoj im se pridružila i tiskara Kolačević. Zahvaljujući ulozi Gospića u međuratnom razdoblju kao administrativnog središta ličkog područja te njegovom usporenom, ali ipak kontinuiranom razvoju, posla je bilo dovoljno za sve obrtnike ove struke. Posljedice Drugog svjetskog rata dovele su do kraha tiskarske i knjižarske djelatnosti u Gospiću u onom obliku kakva je neprekidno postojala više od šezdeset godina.

Ključne riječi: Gospić, knjigoveža, knjižara, slagar, štampar, tiskara.

Uvod

Iako neizostavnim elementima povezan s dosad objavljenim člancima na temu lokalne periodike, ovaj rad u cijelosti je usmjeren na tiskarsku djelatnost u Gospiću do Drugog svjetskog rata. Pod tim se konkretno podrazumijevaju proizvodni procesi tiskara i cjelokupno tiskarsko postrojenje te knjižare i papirnice kao glavna distribucijska središta tiskovina kao i njihovi vlasnici. O starim gospićkim novinama, kao primarnim nakladama lokalnih tiskara pisano je u više navrata i na različite načine. Obrađivani su kroz stručne radove Ane Tomljenović te kroz tekstove autorice, Gospićanke Antonie Došen (Došen 2013: 327-344, Došen 2020: 187-221) u kojima je analiza periodike na području Gospića dosada svakako najjezgrovitije prikazana.

Rad na temelju arhivske i povijesne građe, lokalnih novina i slikovnih priloga donosi pregled tiskarske i knjižarske djelatnosti s posebnim osvrtom na ličnosti samih vlasnika i njihovu ulogu u djelovanju spomenutih institucija te lokacija na kojima su bile smještene. Neizostavna i dragocjena prednost u istraživanju ove teme bili su uvezani pretisci gospićke periodike recentno objavljeni u izdanju Državnog arhiva u Gospiću s predgovorima dr. sc. Ivica Mataije, i dr. sc. Sanje Vrcić-Mataija.¹ Razlog odabira ove teme ponajprije leži u činjenici da su Ličani vrlo rano imali potrebu zabilježiti bitne trenutke svoje povijesti te je, shodno tome, logički nametnuta i potreba da se kritički sagledaju komunikacija i odnos između različitih autora, uredništava i čitateljstva. U kontekstu neistražene teme, neizostavno treba spomenuti Franju Župana, rođenog Gospićanina², jednog od začetnika modernog knjižarstva i tiskarstva u Hrvatskoj. Iz njegovog knjižarsko-tiskarskog obrta razvila se tiskara Ljudevita Gaja te je iz nje kasnije nastala tiskara i knjižara Dragutina Albrechta, kao najekspoziranija institucija na tome polju u više od osamdeset godina (1865. – 1947.).³ Uz navedeno, poticaj istraživanju i pisanju o gospićkom tiskarstvu leži u rečenici, objavljenoj prije više od 115 godina povodom 25-godišnjice rada gospićkog tiskara Marijana Župana: „...Danas sutra, tko bude pisao kulturnu povjest ovoga kraja, morat će se osvrnuti i na rad našega Marijana...“⁴

1 Predgovor pretisku novina *Srbina* napisala je dr. sc. Antonia Došen.

2 U daljnjem tekstu učestalo će se spominjati tiskar Marijan Župan koji nije iz ove obitelji. (op.a.)

3 ALBRECHT, DRAGUTIN. *Hrvatska enciklopedija 1 (A – Bd)*. Zagreb, 1999., 128-129.

4 (-). Dvadeset-godišnjica. *Hrvat*, br. 81., 27. listopad 1905., 2.

Gospićki tisak u godinama razvojačenja Vojne krajine

Prve najave o Gospiću, kao središtu buduće ličke županije sežu u 1871. godinu, a nešto više od dvije godine kasnije, 1. listopada 1873., službeno je ukinuta tadašnja Lička pukovnija, čime Gospić postaje središtem ličko-otočkog okružja (Holjevac 2002: 70). U tipično vojnom mjestu kakav je bio Gospić, svaki segment dnevnog života bio je usmjeren odnosno podložen vojnom dijelu stanovništva. Tako je bilo i s kulturnim događanjima među kojima je godinama glavnu ulogu imalo društvo „Kasino“.⁵ Uski kulturni sloj gospićke zajednice bio je sastavljen uglavnom od vojnog, djelatnog ili umirovljenog osoblja i njihove pratnje odnosno supruga i djece te pokojeg imućnijeg građanina tj. obrtnika. Odlukom o razvojačenju, rad društva se praktički gasi, a inicijativu novog oblika društvenog sastajališta preuzimaju građanska društva – čitaonice, koje uz spomenuto vojno osoblje, učlanjuju istaknutije građane, trgovce, obrtnike, činovništvo i svećenstvo. Upravo takva jedna čitaonica, koja će djelovati kroz združeni rad knjižnice i kazališta, osnovana je krajem 1874. godine pod nazivom „Gospićka sloga“ (Brlić 2017: 175). Bilo je to mjesto u kojem su se čitale knjige, ali i dnevne novine, u kojem su održavane raznorazne kulturne manifestacije poput predstava, recitacija i sl. odnosno u ono vrijeme predstavljalo je središte kulturno-prosvjetnog rada. Sukladno tome jačala je i uloga medija i upravo je tisak, odnosno novine postao dominantan medij ovog razdoblja. Zahvaljujući vijestima koje su donosile uvid u lokalnu svakodnevnicu, unatoč njihovoj većinom izraženoj političkoj pristranosti one su u velikoj mjeri bile oblikovatelj društva. Budući je Gospić oskudijevao knjižarskim i tiskarskim uslugama, a kao sjedište ličke pukovnije sa znatnim činovničkim aparatom koji je na svakodnevnoj bazi imao velike potrebe za papirnom robom, sav materijal i usluge tiska (tiskanice, obrasce, ugovore, pisači papir, kuverte, pisači i risači pribor, ali i raznorazne kontrolne knjige, urudžbene zapisnike) morali su se nabaviti od regionalno najbližih nabavljača – senjskih obrtnika. Jedna od potvrda toga je i pučka knjižica naslova *Uzorni ratar*, gospićkog školskog nadzornika Mijata Stojanovića iz 1875. godine, tiskana u senjskoj tiskari Luster.⁶

Sukladno postojećoj situaciji 1876. godine iz Senja u Gospić stigao je Juraj „Jure“ Krmpotić i na tadašnjem Sajmištu otvorio knjižarsku radnju te postao prvi

5 Kasino su bile njemačke institucije odnosno društva koja su djelovala u svim značajnijim vojno-krajiškim mjestima, a bili su preteča narodnih čitaonica. Izvor: BRLIĆ, IVAN. *Lička i senjska građanska društva 1835. – 1945.* Zagreb, 2017., 300.

6 (-). Prosvjeta. *Primorac*, br. 80., 5. listopad 1875., 3.

lički obrtnik u ovoj djelatnosti.⁷ Krmpotić je po zanimanju bio knjigoveža, pa je njegovim dolaskom mjesto dobilo jednu potpuno novu i u ličkim okvirima dotad nedostupnu uslugu, a zahvaljujući svome pozivu, među novim sumještanima Jure je prozvan *bumbinder*.⁸ Ukoričavanje knjige je imalo posebnu ulogu jer je njeno dugoročno očuvanje u što boljem stanju, upravo zbog zahtjevnih i skupih troškova ponovnog tiska bilo od iznimne važnosti. Uz činovničke urede, značajni korisnik ukoričavanja knjiga svakako je bilo i svećeničko osoblje što se saznaje u brojnim novinskim oglasima knjigoveških djelatnika usmjerenim prema crkvenom staležu, a koji se odnose na očuvanje i zaštitu crkvenog tiska poput brevijara, molitvenika i ostalog. Upravo zahvaljujući ovim oglasima, ali i do danas sačuvanim crkvenim knjigama, sasvim je jasno da se u ovom slučaju radilo o knjigoveškoj usluzi oblikovanja najviše kvalitete.⁹ Detaljnije istražujući život i rad pridošlog Krmpotića može se zaključiti kako je njegov dolazak u Gospić vjerojatno bio posljedica ranijeg poslovnog neuspjeha.

Prema dosad objavljenim najpotpunijim kronologijama o senjskim tiskarama (Glavičić 1975: 141-150), Krmpotić je bio vlasnik tiskare i knjižare u Senju u kojoj je jedan od djelatnika bio ranije spomenuti knjigoveža Luster¹⁰. Uslijed Krmpotićevih financijskih problema, Luster 1874. godine uz financijsku pomoć imućnih prijatelja preuzima tiskaru, u kojoj Krmpotić ostaje samo kao djelatnik. Iz periodike onoga vremena (*Primorac*, *Naša sloga* i dr.) saznaje se kako Lusterova tiskara redovito nudi nova književna izdanja, a tijekom 1875. godine tiskaju i dvoje novina naslovljenih *Vragoder* i *Radiša*.¹¹ *Radiši* je Luster bio i urednik što upućuje na njegove poslovne sposobnosti i namjeru stvaranja uspješnog obrta. S druge strane, za pretpostaviti je kako je upravo ovakav razvoj situacije razlog Krmpotićeva napuštanja Lusterove tiskare. Od dolaska 1876. godine, Krmpotić će narednih osam godina nesmetano i bez konkurencije voditi svoj obrt jer će u tom razdoblju biti jedini gospićki knjižar i knjigoveža. Iako ovim započinje jedan od segmenata

7 (-). Naši pokojnici. *Lička sloga*, br. 7-9., 13. svibanj 1939., 8.

8 Isp. *Buchbinder*, prevedeno s njemačkog znači knjigoveža. „Bumbinder“ je bio uvriježen, iskrivljeni naziv za knjigovežu koji se koristio u ličkim krajevima.

9 „(...) bogati izbor Molitvenika od najprostijeg cielo platno veza, do najfinijeg u slonovoj kosti (...)“ (-). *Hrvat*, br. 10., 25. svibanj 1898., 4.

10 Luster, Hubert (Hopsten, Njemačka, 1833. — Senj, 1892.), najpoznatiji senjski tiskar, knjižar, nakladnik i knjigoveža. Podatci prikupljeni terenskim istraživanjem autora teksta na temelju usmene predaje lokalnog stanovništva, uvida u natpise na nadgrobnim pločama kao i iščitavanjem lokalne periodike iz vremena.

11 Podatci preuzeti iz kataloga Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

gospićke knjižarske povijesti, ipak je nužno i dalje nastaviti pratiti rad senjskih, a i nekih drugih primorskih tiskara kako bi se shvatio kontekst ličkog tiskarstva. Gospićke ustanove i autori i dalje su koristili Lusterove usluge što dokazuje tiskanje prvog izvještaja gospićke gimnazije *Izvješće ces. kralj. i velike gimnazije u Gospiću 1880./1881.* (Holjevac 2002: 77). Za Gospić će primorske tiskare i u budućnosti biti rasadnik tiskarskih stručnjaka.

Od senjske druge do gospićke prve tiskare

Početakom 1880-ih godina kod Lusteru radi mladi tipografski djelatnik Marijan Župan, koji nakon štrajka radnika 1884. godine napušta ovu tiskaru i osniva svoju (Glavičić 1975: 141-150, Oštrić 1979: 5-38). Tijekom prve godine rada, Župan kao tiskar i nakladnik surađuje s Milanom Gruberom, urednikom senjskog časopisa *Uskok* (Kozina 2016: 4-11). Odmah na početku samostalnog rada Župan tiska *Izvješće o kralj. velikoj gymnasiji u Gospiću za školsku godinu 1883./4.*, što je dotad bio ugovoreni posao knjigoveže Lusteru, pa se temeljem toga može govoriti i o konkurenciji na relaciji Župan – Luster. Za pretpostaviti je kako je kao svaki obrtnik početnik, Župan imao velika očekivanja i uz spomenuti polugodišnjak *Uskok* i gimnazijski godišnjak bio je u potrazi za značajnijim poslom.¹²

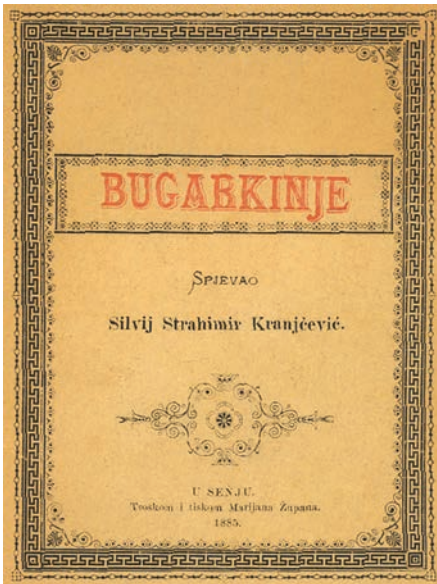
U Senju je tih godina izrazito snažna pojava mladih pisaca, među kojima prednjače Vjenceslav Novak¹³ i Silvije Strahimir Kranjčević¹⁴, oba snažno prožeta pravaškim idejama koji su upravo u to vrijeme ostvarivali svoje najveće uspjehe. Ranije spomenuti Gruber povezuje pjesnika Kranjčevića i tiskara Župana te njih dvojica u kolovozu 1885. godine ostvaruju poslovnu suradnju koja Župana svrstava u red pravaški orijentiranih mladih Senjana.¹⁵ Naime, Župan tada tiska i izdaje

12 „(...) otvori u Senju Marijan Župan drugu tiskaru. Kao početnik želio je, da već sprvine tiska u svojoj nakladi kakovo djelo, koje bi iznijelo na glas ime njegove tiskare (...)“. (-). *Prosvjeta*, XVI, br. 23., 1. 12. 1908., 713.

13 Novak je u to vrijeme radio kao učitelj u Senju te uz Gržanića bio jedan od najistaknutijih pravaških predstavnika koji su organizirali zbacivanje mađarskog grba sa senjske carinarnice 1883. godine zbog čega je u gradu uvedeno izvanredno stanje. TURKALJ, JASNA. 2003. Senj i Senjani u pravaškom pokretu 1880-ih godina. *Senjski zbornik*, 30., 297-304.

14 Mladi Kranjčević je prvu pjesmu *Zavjet* objavio 1883. godine upravo u pravaškom listu *Hrvatska vila*. Osim izborom izdavača, svoja uvjerenja iskazao je u stihovima spomenute pjesme koji odišu ljubavlju i odanosti prema domovini. Izvor: KOZINA, FILIP. 2016. Mladi Kranjčević i pravaštvo. *Hrvatska revija*, Matica hrvatska, Zagreb, 4-11.

15 Pripadnikom pravaša u ono vrijeme u Senju značilo je biti „popularnim i aktualnim“ jer je Senj tih godina smatran utvrdom Stranke prava gdje se stanovništvo masovno svrstalo uz ideje Ante

Sl. 1. Naslovnica originalnog izdanja
(Katalog NSK u Zagrebu)

prvijenac mladog Kranjčevića, zbirku pjesama naslova *Bugarkinje* (Antić 1975: 157). No, obzirom na domoljubni karakter gotovo polovice pjesama te na više mjesta naglašavanje pravaških motiva i komentiranje političkih prilika, izdavanje zbirke bilo je primijećeno od tadašnje vlasti. Kao i druga područja javnog života, tako su i tiskarski krugovi osjetili snagu khuenovske politike koju su obilježili politička samovolja, nerijetko nasilje, pojačana mađarizacija s namjerom zatiranja nacionalnih obilježja, a sve s ciljem raslojavanja tadašnjeg stanovništva (Holjevac 2013: 163-173). Neki autori skloni Županovim uvjerenjima u razlozima njegova napuštanja Senja vidjeli su političke uzroke, pa su naveli kako su

„...neke od tih pjesama bile po vlasti zabranjene, što je Županu kao nakladniku prouzrokovalo veliku štetu...“¹⁶ Uzimajući u obzir sve navedeno, od konkurencije s Lusterom do političkih okolnosti, jasno je zašto Marijan Župan napušta Senj i svoju djelatnost premješta u Gospić. Nije moguće utvrditi točan datum njegova dolaska u Gospić, ali obzirom na pronađen izvor u *Narodnim novinama* (vidi Sl. 2.) to bi bilo najkasnije početkom jeseni 1885. godine.

Premda je samo dva mjeseca nakon izdavanja *Bugarkinja* u Senju, otvaranje tiskare u novoj nepoznatoj sredini izgledalo ishitreno, ipak prilike koje su uslijedile otkrivaju dobro i pomno osmišljenu ideju. Dolazak u ličko središte, pokazao je Županovu povezanost s istaknutim gospićkim ličnostima, među kojima je bio žu-

Starčevića. Nakratko treba podsjetiti da su do toga doveli gospodarska kriza 1870-ih koja je nastala otvaranjem pruge Zidani Most – Sisak i posljedično tome izbacivanjem senjske luke kao tada dominantne točke transportnog pravca te daljnja mađarska politika po pitanju željezničkih pravaca iz koje se za Senj mogla iščitati samo pasivnost i nezainteresiranost vlade. TURKALJ, 2003: 288.

16 (-). Dvadeset i peta godišnjica tiskarskog rada u Gospiću Marijana Župana. *Hrvat*, br. 36, 17. rujan 1910., 1.

Sl. 2.
Oglas Županove
tiskare
(objavljen u
Narodnim novinama
br. 225. od 24.
listopada 1885.)

Prva lička tiskara M. Župana u Gospiću.

P. N.

Čast mi je javiti slavnomu občinstvu, slavnim i prečastnim uredom, zavodom i poslovnim, da sam ovih danah otvorio u Gospiću (u kući g. Ise Vujnovića, trgovca i posjednika)

tiskaru i knjigovežnicu,

koje su uređene sasvim prema današnjemu napredku tiskarskoga i knjigoveškoga obrta te ću moći u tome svakom zahtjevu zadovoljavati.

Preporučujem se s toga štovanom občinstvu, slavnim i prečastnim uredom, zavodom i poslovnim, da me u ovom veoma važnom podhvatu naručbami dobrostivo podupru i počaste. Svaku i najmanju naručbu obaviti ću valjano, brzo i jeftino.

Ujedno javljam, da imam i prodaju svakovrstnog papira, mastila, olovkah, pečata i ostalih za pisarne, škole i poslovnice potrebitih stvari na veliko i na malo.

U Gospiću, 15. listopada 1885.

Sa štovanjem
M. Župan,
tiskar i knjigov. za.

(4848)

☞ Cienik stoji na raspolaganje u svako doba bezplatno. ☜

NB. Umoljavam p. n. gg. kojim sam poslao pjesme „Bugarkinje“, da mi izvole za prodane eksemplara novce poslati u Gospić.

ПРВА ЛИЧКА ТИСКАРА М. ЖУПАНА У ГОСПИЋУ.

pnik Ibel iz obližnje novljanske župe.¹⁷ Uz ranije pristiglog knjigovežu Krmpotića, novog tiskara Župana, i Ibel je usko povezan sa Senjom. Naime, kao polaznik senjskog sjemeništa bio je imenovan direktorom kora u stolnoj senjskoj crkvi, a zaređen je 19. rujna 1876. godine. Godine 1883. dolazi u župu Lički Novi u kojoj uređuje crkvu i župni stan i započinje svoj dugogodišnji svećenički rad prožet političkim radom kao zastupnik u županijskoj skupštini. Župan i Ibel zajedničkim snagama kreću u, gledajući u ličkim okvirima, pionirski pothvat odnosno jedan od najznačajnijih projekata gospičke prosvjetno-kulturne povijesti, pokretanje prvih novina pod nazivom *Ličanin*.¹⁸ Uloge su bile podijeljene – Ibel je bio upravitelj, Župan tiskar, vlasnik i odgovorni urednik¹⁹, a izlazak prvog broja se očekivao početkom iduće kalendarske godine (1885. op. a.). Već u prvoj javnoj objavi novine su najavljene kao „...časopis za pučku prosvjetu, gospodarstvo i zabavu (...) neće primati ni uvršćivati članaka ni dopisa tičućih se vjerskih, političkih ili osobnih

17 Ibel, Juraj (Jasika, 1853. – Otočac, 1924.); svećenik, opat, kapelan vatrogasne glazbe, zastupnik u županijskoj skupštini, poznat po izrazitim govorničkim vještinama, dugogodišnji otočki župnik. Podatci preuzeti iz Spomenice crkve Presvetog Trojstva u Otočcu.

18 Za više pojedinosti vidi: DOŠEN, ANTONIA. Gospić u lokalnim novinama (Ličanin, Hrvat, Srbin i Starčevićanac) na prijelazu iz XIX. u XX. stoljeće. *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 45, No. 2, 2013.

19 Podatci o uredništvu i tiskaru preuzeti su s naslovnica i iz impresuma spomenutog lista.

zadjevica...“.²⁰ Iako su sve novine u tadašnjoj državi uglavnom bile stranački obone, a Župan i Ibel priznati pravaši, izdavači jasno pokazuju svoje namjere odmaknuvši se od politike te zaustavljanjem nacionalnog raslojavanja među stanovništvom što pokazuje i dvojezičnost reklamnog oglasa. U prilog tome ide i podatak o smještaju Županove tiskare u središte mjesta na kućni broj 119 i to kod trgovca Vujnovića²¹, jednog od najistaknutijih predstavnika srpske zajednice u Gospiću. Mladi Župan se odmah po dolasku uključio u aktivan društveni rad, pa se tako njegovo ime nalazi na širokom popisu istaknutih Gospićana koji prilažu financijsku odnosno humanitarnu pomoć za ratne ranjenike.²² Sudeći prema tekstu oglasa „... javljam ovim štovanom obćinstvu da sam tiskaru premjestio (...) ovim su otklonjene i sve zaprieke uspješnom radu (...)“ Župan je nakon godine dana od pokretanja posla, vjerojatno zbog poteškoća po pitanju poslovnog prostora svoju djelatnost preselio u objekte trgovca i poštara Leopolda „Polde“ Vukelića u Kanišku ulicu.²³

Kroz svoj daljnji gospićki rad i život, Marijan Župan će prolaziti niz poteškoća, od privatnih, obiteljskih tragedija, pa do poslovnih uzrokovanih financijama. Podrobno istraživanje njegove biografije utemeljeno je ponajprije na podacima preuzetim iz različitih serijskih publikacija. Župan je u Gospić došao u pratnji supruge Malvine koja je ubrzo po dolasku rodila sina Slavka, koji početkom 1887. godine, u starosti od tri mjeseca, umire.²⁴ Samo nekoliko dana nakon, gospićki sud temeljem zahtjeva senjskog uglednika Ivana Mladinea²⁵ zakazuje javnu

20 (-). Ličanin. *Sriemski Hrvat*, br. 94., 25. studeni 1885., 3.

21 Vujnović, Iso (Gospić, ? – Gospić, 1891.); trgovac, član senjske trgovačko-obrtničke komore, dobrotvor, osnivač zaklade za potpomaganje učenika srpske vjeroispovijesti, imovinu ostavio Srpskoj pravoslavnoj crkvenoj općini. Navedena zgrada nalazila se u Kaniškoj ulici, na mjestu današnjeg javnog parkirališta, između kuća Herman i Grbac, uslijed trošnosti uklonjena početkom 1980-ih godina. Podatci prikupljeni terenskim istraživanjem autora teksta na temelju usmene predaje lokalnog stanovništva, uvida u natpise na nadgrobnim pločama kao i iščitavanjem lokalne periodike iz vremena.

22 „(...) za ranjene srpske vojnike, koji su milodari poslani neposredno predsjedništvu crvenoga krsta u Biogradu na daljnje razpolaganje (...)“ (-). *Narodne novine*, br. 285., 12. prosinac 1885., str. 4. Misli se na ranjenike Srpsko-bugarskog rata. (op.a.)

23 *Ličanin* br. 21., 1. studeni 1886., str. 4. Navedena kuća Vukelića je sačuvana do današnjih dana i nalazi se na adresi Kaniška 22. Obzirom na dugogodišnju djelatnost Vukelićevih kao poštara, među Gospićanima poznata pod nazivom „stara pošta“. (op.a.)

24 Dječacić je umro od posljedica „grčica“. Izvor: MKU Župe Gospić 1878. – 1942. i *Ličanin* br. 3., 1. veljače 1887., str. 4.

25 Istaknuti senjski građanin u razdoblju 1870. – 1910., zamjenik ravnatelja Hrvatskog parobrodarskog društva, predsjednik senjskog glazbenog društva i dr. Izvor: BRLIĆ, IVAN. *Lička i senjska*

dražbu Županovih pokretnina od kojih je najznačajnija brzotiskarski stroj vrijedan 1000 forinti.²⁶ Takvi i slični scenariji Marijana će pratiti i sljedećih godina, a očigledni problemi nastali su sredinom 1889. godine kada novine *Ličanin* prestaju izlaziti, a vrlo brzo zatim sud ponovno raspisuje stečaj „...imenito vrhu pokretne imovine, gdje god se nalazeće i nepokretnoga imetka...“²⁷ odnosno cjelokupne imovine. Ipak u službenim evidencijama obrtnika iz godine 1892. njegova je tiskara upisana kao aktivna (Jakelfalussy 1892: 2242).

Pojava stranačkog tiska i konkurencije

Krajem 1894. godine trgovac Marko Došen²⁸ pokreće izlaženje novina *Hrvat* u kojima obnaša funkciju odgovornog urednika. Premda je nova tiskovina najavljena kao „list za pouku, gospodarstvo i politiku“, ipak su kao prioritetne isplivala političke teme zauzimajući najveći dio tekstova, a razlog je bio i što su novine, s obzirom na pravašku orijentaciju urednika, promovirale lokalni pravaški klub. Moguće je da je izlaženje ovog lista na izdavačku scenu vratilo Marijana Župana kao jedinog tiskara u mjestu, a novom uredništvu bliskog političkim uvjerenjima. Stav o pisanju u najvećoj mjeri prožet politikom postaje ustaljen, a posebno se naglašava u jesen 1896. godine kada se obnavlja izlaženje, sedam godina ranije ugaslog lista *Ličanin*. Ponovna pojava *Ličanina* podigla je >na noge< gospiće pravaše, koji su napadali njegove urednike s obrazloženjem kako mu je smisao srpsko-mađarska suradnja i podrška županu Budisavljeviću (Došen 2013: 329). Novi *Ličanin* nije samo posvađao uredništva nego je, pojavom nove tiskare, utjecao i na poslovanje Marijana Župana. Naime, nakon više od jednog desetljeća u Gospić je pristigao novi tipograf Rudolf Desselbrunner.²⁹ U Hrvatsku je stigao još kao dječak obzirom na to da mu je otac Ferdinand dobio namještenje liječnika u Virovitici. Rudolf je tipografski zanat izučavao na više lokacija te praktično

građanska društva 1835. – 1945. Zagreb, 2017. Iščitavanjem periodike saznaje se da je bio i višegodišnji član ravnateljstva Senjske štedionice te Trgovačko-obrtničke komore u Senju.

26 (-). Oglas. *Narodne novine*, br. 54., 8. ožujak 1887., 8.

27 (-). Oglas. *Narodne novine*, br. 12., 16. siječanj 1890., 8.

28 Došen, Marko (Mušaluk kraj Gospića, 1859. – Zagreb, 1944.); trgovac, izdavač, političar, načelnik Gospića, saborski zastupnik, uređivao list *Hrvat* punih deset godina. Za više podataka vidi: *Leksikon Ličana*. 2017. / Ivica Mataija (ur.). Gospić: DAG, 91-93.

29 Desselbrunner, Rudolf (Graz, 1851. – Gradačac, 1931.); tiskar i nakladnik austrijskog porijekla, surađivao s putopiscem Dragutinom Hircom, uređivao i tiskao listove *Galeb*, *Vragoljan*, *Kvarner*.

Sl. 3. Rudolf Desselbrunner
(fotografija preuzeta iz: Hrvatski
biografski leksikon, Leksikografski
zavod Miroslav Krleža, Zagreb,
1993., str. 326-327.)

iskustvo stjecao u zagrebačkoj *Dioničkoj tiskari* i kasnije u *Primorskoj tiskari* u Kraljevici.³⁰

Nakon kratkog partnerskog poslovanja sa Stjepanom Štiglicem³¹, godine 1877. u Bakru otvara svoju tiskaru i započinje dugogodišnji uspješni tiskarsko-nakladnički rad koji će trajati gotovo puna dva desetljeća, a njegovu radnju učiniti nadaleko poznatom.³² U tom razdoblju izašla su mnogobrojna izdanja, od periodike, godišnjaka, do knjiga domaćih i stranih autora. (Despot 1953: 653-636).

Iz impresuma obnovljenog *Ličanina*, kao i reklamnog oglasa saznaje se kako je Desselbrunner otvorio tiskaru u Gospiću sredinom 1896. godine. Kao što je spomenuto ranije u tekstu, ovaj put *Ličanin* se pojavio s donekle izmijenjenom tematikom tj. kao list za „javnu upravu, zabavu i društveni život“ a u pozdravnoj riječi uredništvo na čelu s Ivanom Devčićem³³ napominje da, između ostalog, „...priobćivati će i važnije političke događaje...“³⁴ U ovom zaokretu *Ličanina* po pitanju praćenja rada lokalne uprave i političkih odnosa mogu se iščitavati i potrebe osnivanja nove tiskare, jer je postojeći tiskar

30 Hrvatski biografski leksikon. 1993. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 326-327.

31 Štiglic, Stjepan; tipograf iz Praputnjaka, nauk izučavao u Gajevoj tiskari od 1861. do 1865., član društvenog odbora tipografskog društva u Zagrebu, kasnije poslovođa senjske tiskare, a u razdoblju 1875. – 1877. poslovođa u Primorskoj tiskari u Kraljevici. Nakon razlaza s Desselbrunnerom vraća se u Zagreb. Vidi: OŠTRIĆ, VLADO. O počecima radničkog pokreta u Senju 1874-1914. *Senjski zbornik*, vol. 7, No. 1.

32 O važnosti i utjecaju njegove tiskare, a svrstavajući ga time u red uglednih građana, govori i podatak da jedna od 25 zvijezda bakarske šetnice s imenima svojih zaslužnih građana iz znanstvenog, društvenog i političkog života od 2020. nosi njegovo ime.

33 Devčić, Ivan, (Gospić, 1857. — Zagreb, 1908.); učitelj u Gospiću, a od 1888. g. upravitelj osnovne škole, potom nastavnik u Višoj djevojačkoj školi. Član Hrvatskog pedagoško-književnog zbora, pisao crtice i pripovijetke namijenjene djeci i omladini, legende i popularne povijesne prikaze ličkog života, osobito iz vremena vojne uprave, narodnih buna i borba s Turcima. Važno je napomenuti da je Devčić svoja prva dva djela objavljena u Gospiću tiskao kod Marijan Župana, a radi se o *Crtice iz života* iz 1887. i *Uzdarje dobroj djeci* iz 1889. godine. Izvor: *Hrvatska književna enciklopedija*. 2010. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža .

34 (-). Pomož braćo! *Ličanin*, br. 1., 1. listopada 1896., 1.

Marijan Župan bio orijentiran i imao je suradnike po pravaškim shvaćanjima, pa je dolazak Desselbrunnera sasvim razumljiv. Također, po dolasku je tiskao knjižicu pjesama pod naslovom *Biednici: pjesan iz naroda* autora Antona Davidića.³⁵ Uz to, dodatna poveznica novog tiskara i gospičke sredine bile su nedavno ostvarene obiteljske veze sa smiljanskom obitelji Uzelac.³⁶ No, obnovljeni *Ličanin* kao Desselbrunnerov najvažniji nositelj posla, nakon samo pola godine prestaje izlaziti. Razloge treba tražiti u društveno-političkim okolnostima toga vremena, a to su nacionalistički porivi odnosno da je „... bitna karakteristika toga doba hrvatsko-srpsko odvajanje na svim područjima pa su ova društva nastajala kao nacionalna...“ (Artuković 1999: 505) što se naravno odrazilo i na udruženja okupljena u tiskarsko-izdavačke svrhe.

Sl. 4. Naslovnica koncertnog programa društva „Lička vila“ tiskanog kod Desselbrunnera krajem 1896. g. (Izvor: Arhiv Hrvatskoga glazbenog zavoda, Fond Hrvatskog pjevačkog društva „Kolo“, II-Kolo, program 22a)

Tiskara postaje štamparija

Lokalna srpska zajednica okupljena oko širokokulskog paroha Krajinovića i gospičkog trgovca Trkulje u jesen 1898. godine u Gospiću pokreće novine *Srbini*. Ističući isključivu usredotočenost na poslovne odnose, Desselbrunner dogovara tiskanje navedenog lista. Uz to kao vlasnik tiskare i knjigovežnice dodatno prihvaća i ulogu odgovornog urednika. Obzirom na to da je tiskala list srpske zajednice, tiskara

35 Izvor: Hrvatska retrospektivna bibliografija knjiga NSK u Zagrebu

36 Rudolfova supruga Franjka „Fanika“ rođ. Polić, imala je sestru Hedvigu udatu za trgovca Franju Nuncia, nakon čije smrti se, 1894. godine u Kraljevici udala za trgovca Josipa Uzelca udovca iz Smiljana, a Rudolf Desselbrunner im je bio kum na vjenčanju. Podatci o obiteljskim vezama Desselbrunner – Uzelac zabilježeni prema usmenom kazivanju gosp. Branka Mihanovića u razgovoru vođenom dana 28. i 29. travnja 2021. godine. Vidi i: MKV rimokatoličke župe sv. Nikole u Kraljevici, sv. III, str. 95, red. br. 6. Sin spomenutih Josipa i Hedvige Uzelac poznati je ekspresionistički slikar i grafičar Milivoj Uzelac. (op.a.)

ШТАМПАРИЈА И КЊИГОВЕЖНИЦА
Р. Деселбрунера у Госпићу

донтаминати ће за неколико дана све тискарнице за славна православна српска парохијална знања и славне православне српске црквене ошине, на се препорука прец. свештенству, да благоволи све потребне тискарнице што екорије наручити, да се узомог према нарубама стална наклада одредителити.

Све тискарнице бити ће штампани тачно, по проштеу, на добром и црстом папиру, уз доле означену цијену. Препоручам се славним ошинеким поглаваретима за све прошеане тискарнице за ошине као и за школе.

Непоједне билеке табак	4 шц.	Изетик школ. дјец. о кој. како полазе цркви таб.	3 шц.
Матце: Критених, Вјенчаних и Умрлих табак	4 шц.	Прорачун за црк. ошине табак	3 шц.
Павати на матци: Критених, Вјенчаних и Умрлих	2 шц.	Списанице свителства комад	3 шц.
Сужари изаз табак А. и Б. комад	2 шц.	Списанице парохије комад	3 шц.
Багајнички диешик табак	3 шц.	Домовик, најновији и најодес. формулар табак	5 шц.
Ручни диешик табак	3 шц.	Наказ активног стања табак	5 шц.
Инвентар А, Б, В табак	4 шц.		

Препоручам се узедно за уписивање свакокретних књига и протокола, које се уз најумјереније цијене аготављају у црстој нади да ће ме преч. свештенство обилато подупрјети билеским се

са штованем
Р. ДЕСЕЛБРУНЕР.

Што већа наклада цијена нижа!

Sl. 5. Oglas tiskare i knjigovežnice R. Desselbrunnера
(objavljen u prvom broju Srbina od 1. studenog 1898.)

je posljedično, a u duhu srpskog jezika nazivana *štamparija*. Sukladno tome, uz najstariju Srpsku štampariju u Zagrebu, štamparije Jove Karamate u Zemunu i Zoričićevu u Pakracu, Gospić se upisao na listu hrvatskih mjesta u kojima djeluje štamparija srpske zajednice. Kao katolik, tiskar je nerijetko prozivan od uredništva *Hrvata*, ali Desselbrunner je odrađivao svoje obaveze jer „... je u ovom poslu našao svoj probitak...“ (Artuković 2000: 137). Na prijelazu iz 1896. u 1897. godinu, objavljen je njegov oglas kojim traži slagara s poznavanjem ćiriličnog pisma.³⁷ Iščitavanjem periodike onog vremena vidljivo je da se tiskara nalazila u Kaniži, ali točnu lokaciju objekta zasad nije moguće utvrditi.

Sagledaju li se tadašnji politički odnosi i prilike, treba napomenuti kako je situacija između lokalnog stanovništva i vladajućih iz godine u godinu bivala sve napetija, a zahvaljujući predstavnicima političkih struja kod naroda je svijest o samostalnosti i oslobođanju ispod tuđinskog jarma bila izrazito razvijena. U skladu s takvim razmišljanjima, djelovala su i uredništva gospićkih novina, pa su i hrvatska i srpska strana vrlo često dolazile u sukob s lokalnom vlasti, uredništva su vodila sudske procese, plaćala globe, tekstovi su bili cenzurirani, a ponekad su plijenjeni i cijeli brojevi. Posljedično tome, žrtve su bile i vlasnici tiskara, pa je tako na prijelazu iz 1899. na 1900. godinu vođen sudski postupak financijskog

37 (-). Oglas. *Ličanin*, br. 5., 1. prosinac 1896., 8.

ravnatelja Paulića protiv *Srbina* u kojemu je kažnjen tiskar Desselbrunner.³⁸ Iako politički vrlo dobro organizirano kroz rad stranaka, stanovništvo je bilo potpuno nemoćno jer su toliko željene promjene vlasti bile onesposobljene važećim izbornim zakonom, kojim je glasovanje bilo omogućeno imovinskim cenzusom samo najvećim porezovnicima te se nije mogla stvoriti masovnost glasačkog tijela. Zbog svega, listovi upadaju u financijske probleme, pa tako, tek nešto manje od dvije godine od pokretanja, *Srbina* prestaje izlaziti, a Desselbrunner 1901. zbog svoje pripadnosti oporbenjačkoj struji prodaje tiskaru i odlazi iz Gospića (Čabrian 1993: 326-327). Nakon toga, kao obični tiskarski radnik odnosno slovoslagar radio je u raznim tiskarama, kratko u Osijeku, potom u Sarajevu. Svoje posljednje radne godine tijekom Prvog svjetskog rata, sudeći prema izvorima, proveo je u Puli, pa o tome postoji i zapis koji iako u kratkim crtama, u potpunosti dočarava odnosno donosi tužnu sliku trenutnog stanja nekad uvaženog tiskara. „...U samoj tiskari (...) bilo je četiri ili pet slagara civila (...) dva oronula stara slagara, Desselbrunner i Podolšak, kojima je Krmpotić iz nekog ljudskog obzira davao i zaposlenje i hranu...” (Balota 1981: 200-201).³⁹ Potkraj života Rudolf se skrasio kod sina, učitelja u Gradačcu u Bosni gdje je i preminuo 1931. godine.⁴⁰

Hrvatsko tipografsko društvo⁴¹ je nakon osnivanja donijelo statut službenog naziva *Pravila tipografskog društva za međusobno podupiranje i naobraženje* kojim su tipografskim radnicima zajamčene unutarnje slobode i demokratski život što je osnova sindikalnih udruženja, a upravo je to ono što je poticalo članove na česta organiziranja u različite svrhe i ostvarivanje ciljeva. U popisima članova ovog društva od godine 1898., među brojnim imenima, spominje se i ime Matej Maksimović (Oštrić 1979: 5-38). Iz istog izvora saznaje se da se radi o slagaru, koji je svoje članstvo obnovio i u sljedeće dvije godine, pa se iz svega može zaključiti da je navedeni, u razdoblju 1898. – 1900. godine boravio i radio u senjskoj tiskari Ive Hreljanovića

38 (-). *Србин (Srbina)*, br. 10., 16. (29.) ožujak 1900., 1.

39 Ovdje spomenuti vlasnik tiskare Krmpotić je Josip, poznati istarski tiskar i nije u vezi s Jurajom Krmpotićem koji se detaljno obrađuje u ovome radu.

40 (-). Rudolf Desselbrunner – Smrt starog grafičkog veterana i narodnog borca. *Hrvatski list*, br. 12., Osijek, 1931., 13.

41 Društvo je osnovano 1870. godine u Zagrebu pod imenom Hrvatsko tipografsko društvo, a posebnost je što je kroz njega u ovom dijelu Europe ustrojena prva radnička interesna zajednica tj. sindikat. Društvo je kroz prošlost imalo svoja službena glasila *Tipografija*, *Radnički glasnik*, *Hrvatski tipograf*... Aktivno je sve do današnjih dana pod nazivom Sindikat grafičara i medija. Podatci preuzeti s mrežnog izvora https://www.nhs.hr/novosti/150_godina_djelovanja_sindikata_graficara_i_medija_71049/ (pristupljeno 15. srpnja 2021.)

(nekadašnja tiskara Luster). Porijeklom, Matej je bio Srbin, sin Aleksandra, tipografa iz Šapca u Srbiji⁴², a uz njega u tiskari su također radili kolege tipografi iz Srbije, Milorad Petrović iz Sombora i Aleksandar Tajkov iz Čuruga u Bačkoj. Zanimljivo je spomenuti kako je Maksimović bio solidan pjevač i zajedno s još nekim prijateljima bio je članom i nastupao u društvu *Bratstvo* koje je „...u Senju prvo propovedalo srpsko-hrvatsko narodno jedinstvo“ (Lebl 1963: 15-20). Budući se Maksimović uskoro pojavio u Gospiću, evidentno je da je uredništvu *Srbina* odgovarala osoba s referencama višegodišnjeg radnog iskustva slagara u senjskoj tiskari, člana u državnom tipografskom i lokalnom senjskom kulturnom društvu kroz koja je bio uključen u društveno-politička događanja te porijekla iz Srbije. Iz objava s kraja 1903. godine saznaje se da tada posluje *Srpska štamparija akcijsko udruženje u Gospiću* što jednoznačno pokazuje novu strukturu vlasničkih odnosa odnosno dojučerašnjom Desselbrunnerovom tiskarom sada upravlja grupa viđenijih građana srpske nacionalnosti, a novopridošli slagar Maksimović je upravnik iste.⁴³ Maksimović je pokretanjem tiskare obavljao i knjigoveške usluge, a kako bi upotpunio ponudu otvara i knjižaru u kojoj osim standardne papirne konfekcije nudi i brojne knjige, kalendare te zaprima narudžbe za nabavu bilo kakve robe iz svoje djelatnosti. Iz brojnih oglasa tijekom prve godine poslovanja vidljivo je sveprisutan na ovom tržištu jer nabavlja sve za potrebe ureda državnih institucija, također i izdanja kako srpskih tako i hrvatskih autora i tematika, a kao novost uvodi otkup starih školskih knjiga, ponovno ih ukoričava, preprodaje znatno povoljnije od novih te nudi ponovni otkup po svršetku školske godine. Između ostalog, u raznovrsnoj ponudi su papirnate vrećice za trgovce tzv. *škarnicli*, što je prvi spomen takvih proizvoda u našoj sredini.⁴⁴

Pitanje je, je li postojala konkurencija na tržištu tiskarskih i knjigoveških proizvoda s obzirom na to da je u to vrijeme knjižar Krmpotić bio već na pragu šestog desetljeća, a knjigovežu Župana uz konstantne financijske probleme dodatno oslabljuju i druge nedaće poput požara u tiskari.⁴⁵ Usporedivši skromne mogućnosti

42 *Beogradske opštinske novine: službeni list beogradske opštine*, br. 8., god. XX., 22. veljače 1902., 6.

43 (-). Oglas. *Србин (Srbina)*, br. 1., 3. (16.) siječanj 1904., 4. U Gospiću su Maksimovićevo ime često mijenjali i nazivali ga Matija, ali pravo ime mu je bilo Matej što potvrđuju i crkvene knjige. Izvor: MKU Parohije Gospić 1885. – 1940., red. br. 32 za godinu 1937. Matej se u Gospiću oženio lokalnom djevojkom Sarom Stanić, porijeklom iz Divosela. (-). Srpski svatovi. *Србин (Srbina)*, br. 15., 1. (14.) kolovoz 1904., 2.

44 (-). Oglas. *Србин (Srbina)*, br. 20., 20. listopad (2. studeni) 1904., 4.

45 „...da je vatra samo malo kasnije opažena, bila bi sva tiskara u plamenu da ju nitko živ oteti ne bi mogao (...) a g. Marijan Župan bio bi spao na prosjački štap jer tiskaru nije bio osigurao...“ Palež naše tiskare. *Hrvat*, br. 3., 1. veljače 1902., 2.

Dva slagara

mogu dobiti mjesto. Prednost imadu, koji su radili kod novina. Prijave neka se šalju na podpisanoga M. Župana. tiskara u Gospiću.

Sl. 6. Oglas (objavljen u Hrvatu br. 31, 26. studeni 1904., str. 4.)

Krmpotića i Župana s maloprije opisanim širokim spektrom ponude novog obrtnika, jasno je kako je Maksimovićeve snaga bila u sinergiji svih srodnih djelatnosti tj. tiskare, knjigovežnice i knjižare kao jedinstvenog poslovnog subjekta. Zahvaljujući tome, Maksimović je uskoro postao jedan od najuglednijih i najutjecajnijih ljudi u mjestu što će trajati više od naredna tri desetljeća. Sljedeći korak bilo je stjecanje prevlasti u vlasničkim odnosima, pa je tako na jednoj od skupština društva odlučeno da dotadašnji upravitelj preuzme tiskaru i kroz dogledno vrijeme i prema mogućnostima isplati dioničare. Uskoro je donesen i zaključak o razvrgnuću kojim dioničko društvo prestaje postojati, prelazi u vlasništvo Mateja Maksimovića i nosi novo ime *Srpska stamparija u Gospiću*.⁴⁶ Godine 1907. Maksimović je za 20.000 kruna kupio Medakovićevu kuću u samom središtu mjesta i u nju preselio svoj obrt.⁴⁷ Zbog tiskareva podrijetla, u recentnoj publicistici se otvaranje njegove knjižare smatralo samo vještim paravanom.⁴⁸

46 (-). Zaključak. *Србин (Srbin)*, br. 10., 16. (29.) svibanj 1905., 2.

47 Nasljednici pok. Isaka Medakovića, nekadašnjeg gospičkog uglednika, godine 1907. prodali su bogatu obiteljsku imovinu, odnosno oba objekta u strogom središtu mjesta. Zgradu nekadašnje stražarnice (današnji hotel „Stara Lika“) kupila je „Prva lička štedionica“, a tiskar Maksimović kuću u ulici popa Nikole Mašića. Radi se o kući koja je danas stambena zgrada, prva „ispod“ katedrale NBDM. Podatci prikupljeni terenskim istraživanjem autora teksta na temelju usmene predaje lokalnog stanovništva, istraživanjem zemljišnih knjiga i iščitavanjem lokalne periodike iz vremena.

48 „(...) knjižar Maksimović, vojni obavještajac, rodom Srbijanac, koji je otvorio kod nas knjižaru da, tako prikriiven, lakše obavlja svoje obavještajne zadatke (...)“. BALEN, MARIJA – VICA. 2009. *Bili smo idealisti*. Zagreb: Disput, 126. Prema navodima autorice, inače rođene Gospićanke, Maksimović je bio jedan od planera krvavog događaja u Senju 1937. godine poznatog pod nazivom „Senjske žrtve“ prilikom kojeg je poginulo sedmero mladih Ličana, među kojima i brat autorice.

Tijekom 1906. godine na gospićkoj političkoj sceni došlo je do raskola među pripadnicima pravaša što se reflektiralo i u tadašnjem svijetu medija, a posljedično tome i u izdavaštvu. Uslijed političkih nesuglasica, dio pravaškog tijela okupljen oko linije Pavelić-Došen-Gojtan odvojio se od lokalne matice, osnovao svoj Starčevićev klub te za kraj godine najavio izlazak svog glasila pod imenom *Starčevićanac* (Gabelica 2018: 310). Iako drugačijih pogleda, ali u osnovi ipak pravaši, pokretači novog lista imali su samo jedan izbor za odabir tiskare, a to je naravno bio Marijan Župan. Kao što je poznato, Župan je već godinama tiskao *Hrvata*, koji je u to vrijeme izlazio dvaput tjedno što je iziskivalo uhodanost i dobru organizaciju u pripremi tiska. Uz to, trebalo se dodatno angažirati oko *Starčevićanca* što je obzirom na kapacitete tiskare te godišnje razdoblje i nepogodne vremenske uvjete, bio izniman poduhvat.⁴⁹

Kapaciteti tiskare kao i njena uspješnost u najvećoj mjeri su ovisili o brzini, spretnosti odnosno uvježbanosti i vještini slagara, pa je za ovim zanatlijama uvijek bila velika potražnja. Slagar je bio ključna osoba odnosno nositelj posla tiskare. Nakon stručnog oblikovanja izgleda teksta od strane tipografa (vlasnika tiskare), trebalo je pristupiti najzahtjevnijem dijelu, a to je oblikovanje sloga koje se radilo ručno slaganjem olovnih slova u slagaljke čime su se dobivali redovi budućeg teksta. Učestale su objave u tadašnjoj periodici u kojima vlasnici tiskara nastoje zaposliti kvalitetnog slagara, ali isto tako oglašavaju se i slagari i nude svoje znanje na raspolaganje tiskarama. Naravno da je uz slagare bila važna i tehnička opremljenost i uvjeti rada u tiskari, pa zahvaljujući objavljenim statistikama iz prvog desetljeća 20. stoljeća saznajemo stanje u gospićkim tiskarama. Maksimovićeve tiskara imala je dva tiskarska stroja na ručni pogon, sveukupno pet zaposlenika, dok je Župan posjedovao jedan stroj i dva zaposlenika. U obje tiskare rasvjeta je bila petrolejska (Krbavac 1910: 129).

Spomenute nesuglasice unutar Stranke prava, s većim ili manjim intenzitetom potrajale su tijekom 1907./1908. godine, pa je *Starčevićanac* sukladno tome jednom prilikom bio ugašen, ali je ponovnim političkim sukobom nakon dva mjeseca ponovno pokrenut. U svibnju 1908. godine došlo je do potpunog raskola unutar stranke što se odrazilo i na izlaženje *Starčevićanca* koji je ugašen čime je Županova tiskara izgubila dio prihoda (Gabelica 2018: 310). U to vrijeme u Gospiću je otvo-

49 „(...) Niti smo dobili slike, niti slova niti papira na vrijeme radi loših opće poznatih ličkih komunikacija, a osim toga još ni danas nismo dobili slagara (...)“ (-). Cijenjenim pretplatnicima. *Starčevićanac*, br. 1., god. I., 17. siječanj 1907., 2.

KNJIGOVEZNICA FRANJO WEISBARTH

nalazi se od 15. listopada o. g.

u kući gosp. Janka Prpića (u sajmišskoj ulici)

Sl. 7. – Oglas (objavljen u Hrvatu br. 34., 29. kolovoz 1908., str. 4.)

rena još jedna knjigoveznica, vlasništvo Franje Weisbartha, smještena u bočne prostorije svratišta „Europa“ odnosno uz Sajmišnu ulicu.⁵⁰

Sredinom 1911. godine *Srbín* donosi vijest o prestanku objavljivanja: „...sa današnjim brojem prestaje naš list izlaziti do dalje odradbe upravnog odbora...“⁵¹ čime je završio jedan dugogodišnji projekt. S pretposljednijim danom iste godine izašao je posljednji, 39. broj *Hrvata* u kojem nema nikakve najave o prestanku izlaza, zbog toga će Gospić od 1912. godine pa sljedećih punih osam godina ostati bez novina lokalnog karaktera. Na ovakav razvoj događaja veliki utjecaj imala su i zbivanja koja su se odigrala kroz nekoliko sljedećih godina Velikog rata⁵², ali i u poratnom razdoblju. Obzirom na neizlaženje periodike te na ratne prilike i sukladno tome skromne novinske objave, nije bilo lako rekonstruirati rad gospićkih tiskara temeljem uvida u novinske članke. No osvrnuvši se na neka sporadična javljanja⁵³, tijekom i nakon rata sa sigurnošću se može reći da su svi sačuvali svoje djelatnosti i bili aktivni, barem i u najmanjoj mjeri.

50 (-). *Hrvat*, br. 34., 29. kolovoz 1908., 4. Nekadašnja Sajmišna (ponekad nazivana i Sajmiška) ulica je današnja ulica Vile Velebita, a zgrada svratišta „Europa“ nalazila se na mjestu današnje stambeno-poslovne zgrade na adresi Kaniška 8. Podatci prikupljeni terenskim istraživanjem autora teksta na temelju usmene predaje lokalnog stanovništva i iščitavanjem lokalne periodike iz vremena. Više podataka o Franji Weisbarthu istraživanjem nije pronađeno.

51 (-). Čitaocima. *Србин (Srbín)*, br. 26., 2. (16.) lipanj 1911., 2.

52 *Veliki rat* je naziv koji se koristio za Prvi svjetski rat tj. najveći oružani sukob do tog vremena.

53 Tijekom prosinca 1914. godine tiskar Maksimović je u nekoliko uzastopnih brojeva u zagrebačkim *Novostima* kroz oglase tražio knjigovežu za svoju tiskaru u Gospiću što pokazuje njegovu aktivnost u početku ratnog razdoblja.

Međuratno razdoblje

Završetkom rata i uspostavom nove zajedničke države, već u prvoj godini mira zadovoljstvo je iščeznulo, a stanovništvo se sve više udaljavalo i svakodnevno su se „...do krajnosti iz različitih razloga zaoštravali odnosi između Srba i Hrvata...“ (Kolar Dimitrijević 1998: 347). Vodstvo Hrvatske zajednice⁵⁴ na gospičkoj razini početkom ožujka 1920. godine odlučuje obnoviti neke važne prijeratne aktivnosti, a kao jednom od najznačajnijih smatraju izdavanje novina te uskoro pokreću *Ličke novine*. Obzirom na političku orijentaciju uredništva odnosno redakcije, tiskar novina na sebe je preuzeo Marijan Župan.⁵⁵ Samo dan kasnije, Gospić postaje bogatiji za još jedan list, izdaje se glasilo vladajuće Demokratske stranke⁵⁶ koje se u duhu stranačke politike naziva *Narodno jedinstvo*. Tiskala ga je Maksimovićeva tiskara ili kako se u to vrijeme službeno zvala *Štamparija M. A. Maksimović*.⁵⁷

Iako su se pojavile nove tiskovine i nova uredništva, tiskarska imena su ostala poznata iz predratnih vremena, a pridružilo im se i jedno novo ime – Ivan „Ive“ Kolačević.⁵⁸ Uz Maksimovićevu i Županovu tiskaru u mjestu je još uvijek djelovala najstarija i najdugovječnija knjižara i knjigovežnica Juraja Krmpotića. Sukladno dugom razdoblju poslovanja i poodmakloj životnoj dobi, Krmpotić je posao prepuštao Kolačeviću⁵⁹. Kako je tiskar Maksimović u razdoblju 1906./1907. godine široku i kvalitetnu uslugu ostvario spajanjem više djelatnosti, u tom smjeru išli su i

54 Hrvatska zajednica je bila liberalna politička opcija nastala zajedničkim nastupom Starčevićeve stranke prava i Napredne demokratske stranke, osnovana u Zagrebu sredinom 1919. godine. Zalagala se za federalno uređenje Kraljevine SHS, a godine 1921. udružila se u Hrvatski blok (s HRSS i HSP-om). Izvor: PERIĆ, IVO. 1995. *Hrvatska i svijet u XX stoljeću*. Zagreb.

55 „(...) kao čestit Hrvat i tvrdi pravaš nije Marijan htio druge štampati (...)“. Naši pokojnici. *Lička slova*, br. 1., 2. veljače 1934., 3.

56 Puni naziv stranke bio je Jugoslavenska demokratska stranka, ali se uobičajeno nazivala samo Demokratska stranka, osnovana u svibnju 1919. godine, Najutjecajnija osoba u stranci bio je Svetozar Pribičević. Osnove političkog programa bile su ujedinjenje stranaka iz svih dijelova Kraljevine SHS, s ciljem stvaranja integralnog jugoslavenstva. Godine 1924. dolazi do raskola u stranci, a nakon parlamentarnih izbora 1925. i do gubljenja utjecaja na području Hrvatske, a od 1927. Svetozar Pribičević u potpunosti vrši zaokret u politici i priklanja se Radićevoj politici. Izvor: HORVAT, JOSIP. 1990. *Politička povijest Hrvatske*, 2. dio. Zagreb.

57 Oglas. *Narodno jedinstvo*, br. 1., 4. ožujak 1920., 4.

58 *Almanah: Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca*, 1921., sv. 1, god. 1921. – 1922., dio I-III., 179.

59 Osim poslovno Kolačević je s Krmpotićem bio povezan i privatno tj. bio je njegov zet. Oženio je 1919. Krmpotićevu kćer Silvu. Zanimljivo je spomenuti da je uz navedenu kćer, Krmpotić imao i sina Viktora za kojeg crkvene knjige u trenutku vjenčanja donose podatak kako je po zanimanju tipograf, ali daljnjim istraživanjem o njemu nema podataka. MKV Župe Gospić 1878. – 1942.

Sl. 8. – Razglednica središta Gospića s reklamnim panoom Kolačevićeve knjižare u prvom planu (putovala 1919., razglednica u vlasništvu autora)

vodeći ljudi Hrvatske zajednice. Pokretač i jedan od vlasnika *Ličkih novina* gospićki odvjetnik Mile Miškulin⁶⁰ i novi vlasnik knjižare i knjigovežnice Kolačević krenuli su u zajednički projekt te su uz novine, kao novost na lokalnom tržištu najavili izlaženje godišnjaka *Ličkog kalendara*.⁶¹ Tiskara je dobila službeno ime „Lika“ te je zajedno s Kolačevićevom knjižarom i papirnicom prostor našla u prizemlju poslovne zgrade Prve ličke štedionice (vidi fusnota 47). Upečatljiv segment Kolačevićeve knjižarske ponude bile su razglednice Gospića, pa je kroz sljedećih dva desetljeća upravo on bio izdavač najšireg opsega razglednica s raznoraznim motivima grada, a posebno mjesto zauzimaju one na kojima je u prvom planu njegova knjižara i papirnica (vidi sl. 8. i sl. 9). Odabirom ovakvog motiva, Kolačević je evidentno vizualnom dojmljivošću nastojao stvoriti reklamu svoje djelatnosti. Kroz knjižarsku i tiskarsku djelatnost, Kolačević je vrlo brzo postao jedan od značajnijih gospićkih poslovnih ljudi. Godinama je obnašao funkciju potpredsjednika podružnice planinarskog društva „Visočica“, bio je jedan od utemeljitelja gospićkog Trgovačkog udruženja, tajnik sokolskog društva, blagajnik pjevačkog društva „Hrvat“ (Brlić 2017: 198-208). Oporbena politička aktivnost urednika Mile Miškulina učestalo se negativno odražavala na tiskarsku i izdavačku djelatnost tiskare „Lika“, pa je osim

60 Miškulin, Mile (Smiljan, 1873. – Zagreb, 1953.), doktor pravnih znanosti, odvjetnik, političar pripadnik Hrvatskog bloka, kasnije promijenio politički smjer i bio ministar pravde 1935. – 1938. TOMLJENVIĆ, ANA. 2011. *Smiljan i okolica*, Gospić.

61 Objavljen je godišnjak za 1922. Pod istim nazivom, ali od uredništva *Ličke sloge* u Zagrebu izdavan je godišnjak u vremenu od 1933. do 1942. te povremeno nakon 2. svj. rata. TOMLJENVIĆ, ANA. 2013. *Lička glasila (1886. – 2006.) i njihov doprinos kulturnom identitetu Like. // Gospić: grad, ljudi, identitet. / Holjevac Željko (ur.). Zagreb-Gospić: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Područni centar Gospić, 539-553.*

redovne cenzure tekstova dolazilo i do većih problema u radu.⁶² Jedan od najtežih i najizazovnijih trenutaka u poslovanju bio je početkom 1921. godine kada se Miškulin, sporio s novoosnovanim *stanarinskim* uredom. Naime, u mjestu je vladala oskudica u stanovima, pa su osnivanjem navedenog ureda vlasti nastojale regulirati iznajmljivačko-podstanarske odnose kroz evidenciju svih iznajmljivača i dodjelu *stanarinske iskaznice* svim podstanarima.⁶³ Kako je tiskara „Lika“ bila smještena u jednoj od najvećih gospićkih zgrada, lokalne vlasti su smatrale da nepotrebno raspoložu prevelikim brojem prostorija te je došlo do spora. Ured je zahtijevao iseljenje tiskare iz nekih prostorija unutar zgrade, do koje je u konačnici i došlo, a iz mnogobrojnih rasprava sukobljenih strana putem tiska može se iščitati da je tiskara preselila u nove prostorije što je rezultiralo privremenim prestankom rada postrojenja.⁶⁴ Obzirom na to da se radilo o sukobu oporbenog tiska u vlasništvu uglednog odvjetnika iz redova Hrvatske zajednice, sukob je imao i političku konotaciju. Za Miškulina i njegove pristaše najvažnije je bilo da se ne prekida redovno izlaženje novina, a u takvim trenutcima u pomoć je uvijek pristizao tiskar Župan.⁶⁵ Stvaranjem Hrvatskog bloka⁶⁶, ugasile su se *Ličke novine*, a nastavio je izlaziti *Lički Hrvat* kao glasilo spomenute političke opcije. Jedinstvo svih hrvatskih stranaka rezultiralo je pojačanom suradnjom svih hrvatskih institucija, a time i lokalnih, hrvatskih tiskara što je vidljivo kroz impresume navedenih glasila iz kojih se može iščitati da se tiskanje u početku odvija kod Župana, pa tijekom 1922. godine u tiskari „Lika“, a od veljače 1923. godine opet kod Župana.

Isprepletenost rada ovih dviju tiskara odvija se sve do sredine dvadesetih godina kada tiskara „Lika“ postaje *Tiskara Ive Kolačevića*.⁶⁷ Da je Kolačević do kraja desetljeća stao uz bok Maksimoviću, između ostalog dokazuje i to da je i on vršio tiskarske usluge za državne institucije otiskujući npr. *Izvještaj državne učiteljske škole i vježbaonice u Gospiću za školsku godinu 1929/30*. Ovo razdoblje je za gos-

62 Početkom dvadesetih godina 20. stoljeća u Gospiću je neko vrijeme kao pomoćni župnik službovao don Joso Felicinović i u Županovoj tiskari u proljeće 1921. tiskao brošuru *Narode, ustaj na obranu!* posvećenu pokojnom biskupu dr. Antunu Mahniću, koja je tijekom listopada 1921. zaplijenjena. (-). *Narode, ustaj na obranu! Ličke novine*, br. 20., 14. svibanj 1921., 6.

63 (-). *Ličke novine*, br. 10., 5. ožujak 1921., 2.

64 (-). *Ličke novine*, br. 11., 12. ožujak 1921., 3.

65 Osim novina Župan je tiskao i druge materijale, a najznačajnija je knjiga *Od Gospića do Debra, gopičkog gimnazijskog profesora Milana Japunčića iz 1922. godine*.

66 Koalicija svih hrvatskih stranaka, Hrvatske zajednice, Hrvatske republikanske seljačke stranke i Hrvatske stranke prava u cilju zajedničke borbe protiv centralizma Kraljevine SHS.

67 (-). *Oglas. Lički glas*, br. 1., 5. rujna 1925., 4.

Sl. 9. Detalj razglednice s reklamom Tiskare „Lika“ i imenom vlasnika Ive Kolačevića u prvom planu (putovala 1924., razglednica u vlasništvu autora)

pičko tiskarstvo važno i iz razloga što je Marijan Župan, nakon više od četrdeset godina aktivnog rada u Gospiću završio s tiskarskom djelatnošću. Nekoliko godina kasnije, 27. studenog 1933., Župan je umro od posljedica srčanog udara te je pokopan na gospićkom gradskom groblju Marije Magdalene.⁶⁸

Tridesete godine dvadesetog stoljeća, u lokalnim tiskarskim i knjižarskim poslovima nisu donijele nikakvih značajnijih promjena. U Budačkoj ulici na kućnom broju 519 djelovala je tiskara službenog naziva „Štamparija J. Basarić“ u partnerskom vlasništvu tiskara Jovana Basarića i Teodora Ilića. Iako je postojala vrlo kratko, tek nešto više od tri mjeseca, ostavila je traga jer su u njoj tiskane novine *Lički glas*⁶⁹, u kojima je Ilić imao funkciju odgovornog urednika. Otprilike u isto vrijeme Ive Kolačević priprema i tiska knjižicu povijesnog sadržaja odnosno prvi pisani pregled ličke povijesti.⁷⁰ Za razliku od kolega, orijentiranih uglavnom tiskarstvu i knjižarstvu, Maksimović se okreće i drugim poslovima poput kupnje poljoprivrednog zemljišta.⁷¹

68 „(...) Pred dva mjeseca umro je u Gospiću u 70. godini života, poznati i ugledni gospićki građanin Marijan Župan. Posjedovao je nadaleko poznatu tiskaru (...)“ (-). Naši pokojnici. *Lička slova* br. 1., 2. veljače 1934., 3.

69 *Lički glas*, br. 1., 14. ožujak 1935., 1. Navedene novine su nastale na ideji slave pokojnog kralja Aleksandra te u duhu jedinstva i očuvanja Jugoslavije i nemaju nikakve poveznice s istoimenim novinama koje su u Gospiću izlazile u razdoblju 1925./1926.

70 Radi se o knjizi profesora Milana Japunčića „Kratka povijest Like i Krbave. Od najstarijih vremena do ukinuća Vojne krajine 1881“.

71 U katastarsko-gruntnim postupcima razvrgnuća zemljišnih zajednica, Maksimović je došao u posjed velikih komada zemljišta te je u sklopu njih izgradio gospodarske objekte s namjerom

Sl. 10. Detalj razglednice s nazivom tiskare Matije A. Maksimovića u prvom planu (putovala 1941. g., razglednica u vlasništvu autora)

Upravljanje nad tiskarom preuzeli su nasljednici te je pod dugogodišnjim, prepoznatljivim imenom nastavila raditi i dalje. Godine 1939. uselili su u prizemlje moderne, rekonstruirane stambeno-poslovne katnice u Kaniškoj ulici i time dodatno naglasili značaj ove tiskare.⁷² U istom razdoblju Kolačeviću je u dubokoj starosti od 93 godine umro tast, dobro znani najstariji dosad poznati gospički knjižar i knjigoveža Jure Krmpotić.⁷³ Ubrzo nakon njegova odlaska, u kolovozu iste godine proglašena je Banovina Hrvatska i naoko je izgledalo kao da će se godinama zaoštrene političke i gospodarsko-socijalne prilike možda ipak umiriti. No, 1939. godine u nekim dijelovima Europe već je bio započeo novi oružani sukob. U nagovještaj teških vremena, kroz usluge tiska uključen je i Kolačević koji 1940. godine tiska zbirku pjesama *Pjesme slobodi* mladog pjesnika Josipa Barkovića.⁷⁴ Također među posljednja mirnodopska izdanja

otvaranja ovčarske stanice. U svemu tome omela ga je nagla smrt od posljedica srčanog udara u dobi od 63 godine. Sahranjen je na gospičkom pravoslavnom groblju. Podatci prikupljeni terenskim istraživanjem autora teksta na temelju usmene predaje lokalnog stanovništva i iščitavanjem lokalne periodike iz vremena.

72 Kuća je nekad bila u vlasništvu poštansko-trgovačke obitelji Vukelić, a otkupila ju je trgovačka tvrtka „Mihić-Radišić“ i 1939. godine rekonstruirala. U isto vrijeme navedena tvrtka je gradila najveću gospičku stambeno-poslovnu zgradu u Starčevićevoj ulici 17 (bivša zgrada „Visočice“, tzv. Stara robna kuća). U skladu s veličinom ovih dviju zgrada, a u cilju raspoznavanja, u obitelji Mihić su se koristili nazivi „velika“ odnosno „mala“ kuća. (Prema kazivanju potomka, gosp. Sergija Mihića, razgovor vođen 17. srpnja 2019.).

73 Naši pokojnici. *Lička sloga*, br. 7-9., 13. svibanj 1939., 8.

74 „(...) pjesme je tiskao u vlastitoj nakladi. Zbirku su gimnazijalci i preparandisti brzo prodali svaki po pet komada i imao je s čime platiti tisak tiskari Kolačević (...).“ ČULJAT, MARKO. 2019. *Likapedija*. Likapress, 18-19.

spada i knjižica poezije *Svijetli vidici* domaćeg autora Vladimira Jurčića, tiskana kod Maksimovića.⁷⁵

Sljedeće godine, rat je stigao u Gospić i u svom četverogodišnjem vihoru odnio tisuće života, među njima i Maksimovićeve nasljednike.⁷⁶ Tijekom ratnih godina tiskarska djelatnost svedena je na minimum i imala je u prvom redu propagandnu svrhu, s jedne strane početkom 1944. godine u gospičkoj okolici izlazi list *Putem bratstva*, a ubrzo uz njega i *Lički vjesnik* (Vezmar 1987: 77-79) dok se istovremeno u samom mjestu tiskaju novine *Velebit*.⁷⁷ U razdoblju nakon 1945. sa samostalnim radom prestao je i Kolačević.⁷⁸ U poslijeratnoj Jugoslaviji, tiskarska djelatnost obnovljena je pod nazivom *Okružna štamparija i knjigovežnica za Liku*⁷⁹, a ozbiljnije poslovanje unatoč lošim poslovnim uvjetima planirano je kroz utemeljeni Štamparski zavod *Ognjen Prica*⁸⁰ (Vojnović, 1962: 146). Zavod je bio smješten u konfisciranom prostoru Maksimovićeve prijeratne tiskare. Kasnije je spojen s redakcijom *Ličkih novina*.⁸¹

Zaključak

Pisana riječ oduvijek je imala svoju težinu, posebno značenje i utjecaj u društvu. Slobodni gradovi poput Senja imali su blagodat komunikacije s ostalim razvijenim dijelovima Europe, pa za novim izumima nisu zaostajali gotovo nimalo. Takav je slučaj bio i s tiskarskim strojem i prvim tiskanim knjigama. Iako cestovno udaljeni samo stotinjak kilometara, uslijed političkih i gospodarskih prilika onoga vremena trebala su proći tri stoljeća da prvi poznati tipograf sa svojim strojem iz Senja stigne u Gospić. Osim o samim tiskarama, njihovim izdanjima, lokacijama u mjestu, poseban osvrt posvećen je osobama koje su vodile svoje radnje s ciljem

75 Podatci o tisku preuzeti iz impresuma navedene knjige.

76 *Kotar Gospić i kotar Perušić u NOR-u 1941-1945*. 1989. Karlovac: Historijski arhiv u Karlovcu, 179. i 1057.

77 Za informaciju o novinama *Velebit* zahvaljujem se dr. Ivanu Brliću koji mi je ukazao na njihovu lokaciju u NSK-u u Zagrebu.

78 „(...) osuđen 2. prosinca 1946. na 1 godinu lišenja slobode s prisilnim radom, uvjetno na jednu godinu i konfiskaciju tiskare i knjigovežnice(...)“. VUKIĆ, IVAN. 2012. *Lika i Podgorje na braniku doma i naroda*. Zagreb, 804.

79 Izvještaj gimnazije u Gospiću za šk. god. 1946. – 1947.

80 „(...) štamparska industrija u ovom kraju nije nova, jer je i prije rata postojala (...) strojevi su u štampariji zastarjeli te se planira njihova izmjena i modernizacija (...)“

81 https://www.licke-novine.hr/z_impresum/z_uvodnik/uvod.html (pristupljeno 16. rujan 2021.)

da se uz njihov profesionalni rad ocrtaju i bezbrojne teškoće proizašle iz usko specijaliziranog i majstorskog posla kojim su se bavili. Bez obzira na vrijeme u kojem su djelovali, tiskarstvo je uvijek bilo pod povećalom vlasti i pod određenim pritiskom. Cenzure, zaplijene, oduzimanje tiskarskih strojeva, pljačke poslovnih prostorija, deložacije, sudski procesi, lišenja slobode samo su neki od nizova problema s kojima su se suočavali u svakodnevnom poslovanju. Danas, gotovo i stotinu godina od njihovog odlaska, u obliku knjiga, kalendara, novina, brošura, letaka, oglasa, pozivnica... ostaje zabilježen dio povijesti, dio jednog vremena i dio jednog postojanja. Da nije bilo njih koji su sve to evidentirali ostala bi ogromna praznina, a ovako su u naslijeđe ostavili nešto što ih čini velikanima svoga doba i zajednice.

Izvori

- *Almanah: Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca*, 1921., sv. 1, god. 1921. – 1922.
- Arhiv Hrvatskoga glazbenog zavoda, Fond Hrvatskog pjevačkog društva „Kolo“, II-Kolo, programi 22-25.
- *Beogradske opštinske novine: službeni list beogradske opštine* (Beograd, 1887. – 1941.)
- HR-DAGS-109/1. Zbirka matičnih knjiga. MKR župe Gospić 1878. – 1942 – parica
- HR-DAGS-109/1. Zbirka matičnih knjiga. MKV župe Gospić 1878. – 1942 – parica
- HR-DAGS-109/2. Zbirka matičnih knjiga. MKU Parohije Gospić župe Gospić 1885. – 1940. – parica (red. br. 32 za godinu 1937.)
- *Hrvat: list za pouku, gospodarstvo i politiku* (Gospić, 1895. – 1911.)
- *Hrvatski list: glasilo hrvatske zajednice* (Osijek, 1920. – 1945.)
- *Ličaniin: časopis za pučku prosvjetu, gospodarstvo i zabavu* (Gospić, 1886. – 1897.)
- *Lička sloga: novine za gospodarstvo i prosvjetu* (Zagreb, 1934. – 1941.)
- *Ličke novine: list za politiku, prosvjetu i gospodarstvo* (Gospić, 1920. – 1921.)
- *Lički glas: neodvisni hrvatski list za politiku, prosvjetu i gospodarstvo* (Gospić, 1925. – 1926.)
- *Lički glas: nedeljni list za narodnu prosvjetu, privredu i politiku* (Gospić, 1935.)
- *Lički Hrvat: seljačko glasilo za politiku, prosvjetu i gospodarstvo* (Gospić, 1922. – 1924.)
- Matica vjenčanih rimokatoličke župe sv. Nikole u Kraljevici, sv. III., str. 95., red. br. 6.
- *Narodne novine* (Zagreb, 1861. –)
- *Narodno jedinstvo: organ Demokratske stranke u Lici* (Gospić, 1920. – 1925.)
- *Primorac: list za politiku, narodno gospodarstvo i pomorstvo* (Kraljevica, 1873. – 1878.)
- *Prosvjeta: list za zabavu, znanost i umjetnost* (Zagreb, 1893. 1913.)
- Spomenica crkve Presvetog Trojstva u Otočcu
- *Sriemski Hrvat: list za politiku, pouku i zabavu* (Vukovar, 1878. – 1887.)

- *Србуи (Srbin): list Srpske samostalne stranke* (Gospić, 1898. – 1911.)
- *Starčevićanac: novine Starčevićeva kluba u Gospiću* (Gospić, 1907. – 1908.)

Literatura

- ARTUKOVIĆ, MATO. 1999. Srpska gospodarska, kulturna, prosvjetna i humanitarna društva. *Časopis za suvremenu povijest*, Zagreb, vol. 31, br. 3., 491-509.
- ARTUKOVIĆ, MATO. 2000. Pregled srpske izdavačke djelatnosti u Hrvatskoj (1883.–1903.). *Radovi, Zavod za hrvatsku povijest*, Zagreb, Vol. 32-33., 117-159.
- ANTIĆ, VINKO. 1975. Rad i djela senjskih tiskara XIX i XX stoljeća. *Senjski zbornik*, Vol. 6., No. 1., 151-158.
- BALEN, MARIJA-VICA. 2009. *Bili smo idealisti*. Zagreb: Disput.
- BALOTA, MATE. 1981. *Puna je Pula*. Pula: Čakavski sabor.
- BRILIĆ, IVAN. 2017. *Lička i senjska građanska društva*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- ČABRIAN, OLGA. 1993. Desselbrunner, Rudolf. // *Hrvatski biografski leksikon, svezak 3.* / Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 326-327.
- ČULJAT, MARKO. 2019. *Likapedija*. Gospić: Likapress.
- DESPOT, MIROSLAVA. 1953. Pokušaj bibliografije primorskih novina i časopisa 1843. – 1945., *Zbornik Matica hrvatska*, Zagreb, 635-636.
- DOŠEN, ANTONIA. 2013. Gospić u lokalnim novinama (Ličanin, Hrvat, Srbin i Starčevićanac) na prijelazu iz XIX. u XX. stoljeće. *Časopis za suvremenu povijest*, Zagreb, Vol. 45, No. 2., 327-344.
- DOŠEN, ANTONIA. 2020. Gospić u lokalnim novinama (Ličke novine, Narodno jedinstvo, Lički Hrvat i Lički glas) u Kraljevini SHS / Jugoslaviji. *Tragovi: časopis za srpske i hrvatske teme*, Zagreb, Vol. 3, No. 2., 187-222.
- GABELICA, MISLAV. 2018. Pravaštvo u Gospiću od 1880-ih do 1914. *Senjski zbornik* 45, 305-343.
- HOLJEVAC, ŽELJKO. 2002. *Gospić u Vojnoj krajini*. Zagreb.
- HOLJEVAC, ŽELJKO. 2013. Gospić kao središte ličko-krbavske županije. // *Gospić: grad, ljudi, identitet.* / Holjevac Željko (ur.). Zagreb-Gospić: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Područni centar Gospić, 163-173.
- HORVAT, JOSIP. 1990. *Politička povijest Hrvatske*, 2. dio. Zagreb: August Cesarec.
- *Hrvatska enciklopedija 1 (A-Bd)*. 1993. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža.
- *Hrvatska književna enciklopedija 1 (A-GI)*. 2010. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža.
- HRVATSKI BIOGRAFSKI LEKSIKON. 1993. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža.

- GLAVIČIĆ, ANTE. 1975. Vlasnici i zgrade u kojima su djelovale senjske tiskare u IX i XX. stoljeća. *Senjski zbornik*, Vol. 6, No. 1., 141-150.
- JAKELFALUSSY, JOSIP. 1892. *Adresovnik ugarskih obrtnikah i trgovacah*. Budimpešta.
- JAPUNČIĆ, MILAN. 1936. *Kratka povijest Like i Krbave. Od najstarijih vremena do ukinuća Vojne krajine 1881*. Gospić.
- KOLAR DIMITRIJEVIĆ, MIRA. 1998. Podružnica Hrvatskog Radiše u Gospiću 1920. – 1921. godine. *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 30., br. 2., 347-356.
- KOZINA, FILIP. 2016. Mladi Kranjčević i pravaštvo. *Hrvatska revija*, Matica hrvatska, Zagreb. 4-11.
- *Kotar Gospić i kotar Perušić u NOR-u 1941-1945*. 1989. Karlovac: Historijski arhiv u Karlovcu.
- KRBAVAC, ANDRO. 1910. Spomenspis o četrdesetogodišnjici života i rada društva 1870-1910. Zagreb.
- LEBL, ARPAD. 1963. *Politički lik Vase Stajića*. Novi Sad.
- *Leksikon Ličana*. 2017. / Ivica Mataija (ur.). Gospić: Državni arhiv u Gospiću.
- OŠTRIĆ, VLADO. 1979. O počecima radničkog pokreta u Senju 1874. – 1914. *Senjski zbornik* Vol. 7, No. 1., 5-38.
- PERIĆ, IVO. 1995. *Hrvatska i svijet u XX. stoljeću*. Zagreb.
- TOMLJENOVIĆ, ANA. 2011. *Smiljan i okolica*. Gospić: Državni arhiv Gospić.
- TOMLJENOVIĆ, ANA. 2013. Lička glasila (1886. – 2006.) i njihov doprinos kulturnom identitetu. // *Gospić: grad, ljudi, identitet*. / Holjevac Željko (ur.). Zagreb-Gospić: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Područni centar Gospić, 539-553.
- TURKALJ, JASNA. 2003. Senj i Senjani u pravaškom pokretu 1880-ih godina. *Senjski zbornik* 30., 287-320.
- VARIČAK-KERANOVIĆ, ŽELJKO. 2007. Pisani kamen, najstariji vodnogospodarski zapis. // *Identitet Like – korijeni i razvitak, knjiga I*. / Holjevac Željko (ur.). Zagreb-Gospić: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Područni centar Gospić, 625-636.
- VEZMAR, GOJKO. 1987. Partizanska štampa u Lici 1941. – 1945. godine. *Časopis za suvremenu povijest*, Zagreb, vol. 19, br. 2., 61-79.
- VOJNOVIĆ, STEVO. 1962. *Ličko Polje*. Zagreb: Ekonomski fakultet.
- VUKIĆ, IVAN. 2012. *Lika i Podgorje na braniku doma i naroda*. Zagreb.

Mrežni izvori

- https://www.nhs.hr/novosti/150_godina_djelovanja_sindikata_graficara_i_medija_71049/, (pristupljeno 15. srpnja 2021.)
- https://www.licke-novine.hr/z_impresum/z_uvodnik/uvod.html (pristupljeno 16. rujna 2021.)

Gospić printing and bookkeeping activities from the demilitarisation of the Military Frontier to the Second World War

Summary

The paper presents the chronological development of organized printing and bookkeeping activities during the period from the middle of the second half of the 19th century until the Second World War i.e., the discontinuation of the operation of privately owned Gospić printing houses. Activities began with the arrival of the bookbinding craftsman Juraj Krmpotić from Primorje to Gospić and the opening of the first bookstore along with the provision of bookbinding services as a part of it. A whole decade would pass before the appearance of the first printmaker, Marijan Župan from Senj. His arrival soon opened the way for others, so for a period of more than half a century in Gospić there would always be at least two, and at certain points three well-organized printing houses with trained typographers, as well as capable and fast stackers. In addition to printing, printing houses bound books, and there were also separate bookstores. At the beginning of the 20th century the newcomer Matej Maksimović introduced a novelty on the market by creating a company that combined all the aforementioned services, thus beating his competition. All Gospić printing houses survived the First World War and preserved their printing houses and continued to work in the newly created state of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, in which they were joined by the new printing house Kolačević. Thanks to the role of Gospić in the interwar period as the administrative centre of the Lika area, with its steady gradual development, there was enough work for all printing houses and bookstores. Unfortunately, unlike the First World War, the consequences of the Second World War led to the collapse of the printing and book business in Gospić in the form in which it had existed continuously for more than sixty years.

Key words: Gospić, bookbinder, bookstore, stacker, printer, printing house.

Anto Ivić
BiH – 88 000
anto.ivic@tel.net.ba

Pregledni članak
(primljeno 5. 10. 2021.)
UDK 94(497.6 Bihać) "15/20"
272-051(497.6 Bihać)

HRVATI BIHAĆKOG PODRUČJA OD OSMANLIJSKIH PRODORA DO DANAS

Šire bihaćko područje je od središta hrvatskog etničkog prostora u srednjem vijeku, zbog osmanlijske invazije i dugotrajne okupacije postalo u novom vijeku rubno područje na granici velesila, država i različitih civilizacija. Demografske promjene, na koje su utjecale vojne i političke okolnosti, najviše su se odrazile na hrvatsko katoličko stanovništvo. U zahtjevnim okolnostima Hrvati katolici su u širem graničnom krajiškom području opstali najvećim dijelom oko samog grada Bihaća.

Ključne riječi: Bihać, Bosanska krajina, Hrvati, katolici.

Uvod

Kraljevska ili Vojna cesta uz Unu bila je jedna od prometnica koje su povezivale hrvatski sjeverni s primorskim prostorom. Od Zagreba i Petrinje, Topuskog i Cetina, preko Bihaća se dolazilo do Knina, gdje se put račvao prema Ninu, Zadru, Šibeniku i Splitu. Uz Unu, najvažniji je grad bio Bihać, izgrađen na otoku sv. Leopolda na Uni. Spomenut 1260. godine s oko 150 kuća 1262. proglašen kraljevskim gradom, Bihać je nedvojbeno stariji (Stanić 2020: 2).

Pučanstvo Pounja se s pljačkaškim upadima Osmanlija suočilo već oko 1405. Padom Bosanskog kraljevstva 1463. i osmanlijskom invazijom na središte hrvatskog etničkog prostora, osvajači su stigli u neposredno susjedstvo Bihaća. Od ključnog grada protuosmanlijske obrambene crte, padom u ruke Osmanlija, od 1592. godine Bihać je postao važno tursko uporište. Manje brojno neislamizirano hrvatsko pučanstvo, u području sraza vojnih sila opstalo je u zahtjevnim okolnostima u okolini Bihaća, a pogranični prostor preoblikovan je i u 20. stoljeću.

Od kraljevskog grada do granične utvrde

Položaj Bihaća tijekom osmanlijskih osvajanja

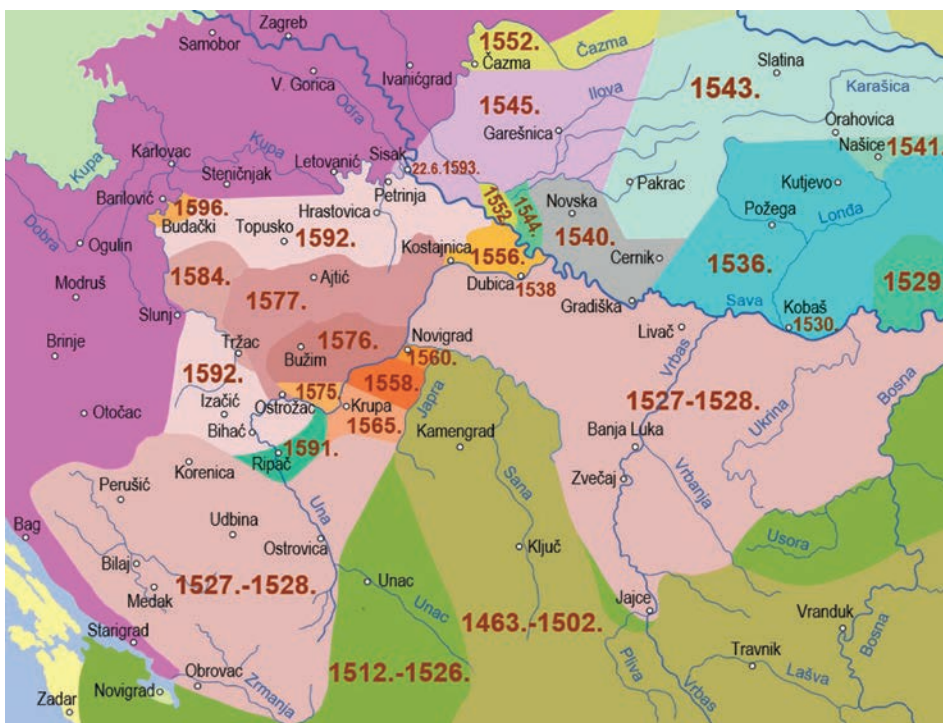
Ugarsko-hrvatska obrana od Osmanlija konsolidirana je formiranjem Jajačke i Srebreničke banovine 1463. godine te Senjske kapetanije 1469. Slabija obrana južnih krajeva omogućila je Osmanlijama zaposjedanje Hercegovine do 1482. i prostora između Neretve i Cetine. Učestali su bili prodori u Liku i Krbavu. Niz utvrda na Vrbasu činili su branu njihovom napredovanju, ali osvajanjem Kamengrada, Osmanlije su duboko prodrle u zaleđe branitelja. Nakon više od šest desetljeća obrana na Vrbasu je popustila pa je novi niz utvrda, ovaj put na rijeci Uni, preuzeo teret obrane. Po uzoru na Senjsku kapetaniju, u koju je Ferdinand Habsburški 1522. i prije izbora za kralja postavio svoju vojsku, stvorene su i druge kapetanije od mora do Drave. Uz pomoć kranjskih i štajerskih feudalaca uređuje se čvršća forma obrane.¹ Nakon bitke kod Mohača 1526. Osmanlije brže napreduju prema Slavoniji i Lici, ali sporije prema Uni i Kupi.² U novom obrambenom sustavu bihaćki kapetan je u početku podređen senjskom, a zatim zbog strateškog položaja Bihaća djeluje samostalno.³ U doba najvećeg opsega, 1576. godine pod zapovjedništvom kapetanije je 25 utvrda s lijeve strane Une, a tri godine poslije opstale su samo Ripač, Sokol i Izačić. Ostatak je uklopljen u Slunjsku kapetaniju (Budak 2007: 65).

Padom Krupe 1565. položaj bihaćke utvrde postaje teži. Sljedeće godine sultan Sulejman umire pri opsadi Sigeta. Nekoliko godina granica se nije mijenjala, a nakon pokušaja vraćanja nekih utvrda napuštena je obrambena crta na Uni, s iznimkom Bihaća. Ferhat-paša Sokolović osvaja okolni prostor što stvara potrebu još organiziranije obrane. Zato je 1578. započeta gradnja Karlovca kao središnje utvrde na Kupi. Padom obrambene crte na Vrbasu, a potom i na Uni, posljednja

1 Nadvojvoda Ferdinand 1522. obraća se austrijskim staležima navodeći da su „viteški kršćanski ljudi Hrvati“, koji godinama prolijevaju krv, gube živote, žene, djecu i dobra, „predzide i čvrsti štit“ njihovih zemalja. Bez pomoći se dalje neće moći sami obraniti te će sav teret pasti na austrijske zemlje. STANIĆ, D. 2020., 36.

2 „Te godine su bile u rukama nevjernika tvrđave koje se nalaze na rijeci Uni: Bihać, Krupa, Novi, Kostajnica i Jasenovac.“ HADŽIHUSEINOVIĆ MUVEKKIT, S. S. 1999., 118-119.

3 STANIĆ, D. nav. dj., 46: „Hrvatska krajina zapravo do 1560-ih godina nema jasno definiranoga kapetanijskog ustroja izvan Senjske i Bihaćke kapetanije te je još krajem 1550-ih podijeljena na dva dijela - na 'staru Hrvatsku krajinu od Bihaća do mora' i na 'novu Hrvatsku krajinu od Save do Bihaća'. Dakle, upravo je Bihać demarkacijska točka cijele Hrvatske krajine što je još jedan dokaz njegova centralnoga defenzivnog položaja.“

Prilog 1. Osmanlijska osvajanja do 1596. godine (dorađeno na temelju Srkulj, Lučić 1996.)

obrana, koja će zadržati Osmanlije, premješta se na rijeku Kupu. Deklarativni mir nije zaustavio borbe na granici. Hasan-paša Predojević, ratoborni namjesnik u Bosni, nakon neuspjelog pokušaja osvajanja Siska 1592., izgradio je Novu Petrinju kao bazu za ponovni napad na Sisak, uz Karlovac također važnu utvrdu na Kupu. U međuvremenu je osvojio Ripač, a nepunih pola godine poslije i Bihać, kao posljednje uporište obrane na Uni. Pri opsadi Siska 1593. Osmanlije doživljavaju težak poraz, u kojem pogiba i Hasan-paša. Tim događajem se uspostavlja buduća vojna ravnoteža te prestaju daljnja osmanlijska osvajanja hrvatskih područja. Bihać je dio posljednjeg važnijeg teritorija kojeg su Osmanlije oteli Hrvatima.

Definiranje granice među državama

Gubitkom prostora između Kupe, Korane i Une, Hrvatska je svedena na „ostatke ostataka“. Petnaestogodišnjim ratom (1591. – 1606.) dio teritorija je oslobođen. Osmanlije nisu bili sposobni iskoristiti međusobne sukobe europskih vojski u Tridesetogodišnjem ratu (1618. – 1648.) za veće prodore, a na hrvatskoj granici su uobičajeni međusobni pljačkaški pohodi. U Bečkom ratu (1683. – 1699.) oslobođeni

Prilog 2. Oslobođanje hrvatskog prostora do Svištovskog mira 1791.

Prilog 3. Granične promjene od 1946. do 1956.
(preuzeto iz P. Žagar, 2010.)

su Lika, Krbava i dijelovi Hrvatske do Une, ali ne i Bihaćka krajina. U ojačavanju graničnih utvrda, Osmanlije daju prioritet bihaćkoj, kao „ključu Bosne“.⁴ Ratom 1715. – 1718. Habsburzi su zaposjeli uski pojas uz Savu u sjevernoj Bosni, ali neuspjehom u ratu 1736. – 1739. granica je vraćena na rijeke Savu i Unu. Poslije toga, granica prema Osmanlijama promijenila se još Svištovskim mirom 1791., tj. razgraničenjem iz 1795. Hrvatskoj su tada vraćeni Lapac, Srb, Drežnik, (Ličko) Petrovo Selo, Cetingrad i Dvor na Uni.

Granice zatečene austro-ugarskom okupacijom 1878., kao pokrajinske nisu mijenjane u Bihaćkoj krajini sve do 1931. Osnivanjem banovina u Kraljevini Jugoslaviji područje Zavalja i okolnih sela izdvojeno je iz ličkog okruženja i pripojeno Vrbaskoj banovini i Bihaćkom kotaru. Taj je teritorij 1946. jednostrano pripojen Bosni i Hercegovini te do danas odvojen od prirodne povezanosti s Likom i Krbavom (Prilog 3). Ali i danas pripada Riječko-senjskoj nadbiskupiji.

Posljedice osmanlijskih prodora i okupacije na naseljenost

Pritisak na stanovništvo i organizacija obrane od Osmanlija

Formiranje Jajačke banovine 1463. nije dugoročno olakšalo život na obranjenim područjima. Upadima Osmanlija 1502. ispražnjena su naselja između donjih tokova Une i Vrbasa. Banja Luka, u kojoj su i žene u muškoj odjeći davale privid većeg broja branitelja, ostala je u hrvatskim rukama. Ali Osmanlije su opustošili cijeli Vrbaški kraj (Draganović 1934: 180, 191-194). Osvojeni pojas oko Kamengrada, Ključa, Glamoča i Livna, poslužio im je za napade na Pounje, Liku i Krbavu i dalje prema Kranjskoj i Štajerskoj, kombinirajući mirnodopsko pridobivanje naroda i oružano osvajanje.⁵ Dio posjedničkog i kmetskog stanovništva Pseta, Sane,

4 „Davanje primata popravci bihaćke tvrđave nije bilo slučajno. Još 1700. g. u hronogramu na počiteljskoj tvrđavi bilo je napisano: 'Ključ Bosne je Bihać'“. PELIDIJA, E. 1989., 105. Kronogram je natpis u kojem određena slova, protumačena u brojčanom značenju, predstavljaju godinu ili datum (op. a.).

5 Svećenik Stefan Posedarski piše prije 1526. da su Turci i domaći muslimani u pedesetak godina zapadno od Dinare i u Gornjem Pounju uspjeli prepedenošću pridobiti narod, da ne bi znao reći jesu li uspješniji vojnim ili lijepim načinom. „Kad osvoje kakvu tvrđavu, onda u nju postave vojvodu, koji davanjem posjeda i ženidbenim svezama veže za sebe susjedne plemiće i ratarsko stanovništvo koje mu se podlaže i koristi njegovom daljem radu. Tako su se mnogi kršćani vjenčali s muslimankama i obratno. To se čini i na onom zemljištu koje još nije pripalo Turcima. Tim načinom oni su već toliko uspjeli te je i ban Ivan Krbavski došao do toga da im plaća danak kako bi održao svoju banovinu i sebe.“ PAVIČIĆ, S. 2010., 105.

Unca i Cvjetnića u prvim desetljećima 16. stoljeća primio je islam. Među rodovima između Sane i Une, koji su se iselili, dijelom je bilo Kolunića, a oko Zagreba se kasnije nalaze i Cvjetnići i Mišljenovići (Pavičić 2010: 105-107).

Pounje i Liku dugoročno nisu uspijevali braniti hrvatski banovi. Poslije 1520. austrijsko plemstvo iz Kranjske i Štajerske Hrvatima pruža novčanu, oružanu i vojnu pomoć. Jačanje obrane i dolazak austrijskih pomoćnih četa, izazvat će i jače turske napade. Narod se u slučaju opasnosti sklanjao u manje ili veće utvrde s kamenim zidinama ili naselja s drvenim palisadama. U jače utvrđena mjesta spadao je i Bihać.⁶

Dio zemlje držala je vlastela, a veći dio u Pounju pripadao je slobodnim plemićkim općinama. U doba ratne ugroze, općine su se povjeravale zaštiti feudalača, što su oni često zlorabili.⁷ Unutarnjim migracijama na svojim vlastelinstvima, feudalski su radnu snagu iz ugroženih i izgubljenih krajeva premještali na područja zaštićena od turskih upada. Unatoč tomu, početkom 16. stoljeća još uvijek je u Pounju, Lici i Krbavi dovoljno stanovnika za organiziranje otpora. U drugoj polovici 16. st. okolica Bihaća još je naseljena zbog sustava obrane s više od 20-ak utvrda, koji pružaju nekakvu sigurnost.

Posebno povjerenstvo je 1563. izvijestilo kralja Ferdinanda da u Bihaću pre više ljudi sposobnih za oružje obavlja privatne poslove ili obrađuje polja te ne pridonose obrani grada, ne daju stražu, a nisu ni na kakvom vojnom popisu. „Ako ti ljudi dijele s vojnicima mjesto u gradu i sudbinu Bihaća, onda one koji mogu služiti obrani treba staviti na popis gradskih straža i ostalih obveza korisnih za sigurnost grada.“ Istodobno, vojna posada, napose njemački pješaci, živjeli su bijedno i neredovito su primali plaće. Zbog iznimne važnosti Bihaća, uz strogo namjensko trošenje novca za obranu, predloženo je stvaranje jedinstvenog sustava utvrda Bihaća, Ripča, Izačića, Tržića na Korani, čak Drežnika i Jasenice, i na Uni nizvodno Brekovice, Ostrošca te Cazina i Stijene (Kozličić 2003: 81). Stanje je pogoršavala glad, poput one iz 1570., kada su preživjeli seljaci sušenu i mljevenu koru drveća pekli za hranu. Čak je i siromašno plemstvo postalo kmetovima

6 U njegovoj okolici 1553. postavljeno je 16 stražarskih mjesta na prijelazima u šumama i u klanicama, a i 1587. još se spominju straže na Klokočkoj Glavici i na Šiški. FRANJIĆ, Ž. 1999., 156.

7 „I pojedine moćnije porodice kojima kao izabranim starješinama gradova obrana bijaše povjerenjena, zlorabiše povjerenje, nametnuvši se gospodarima i silnicima u plemenu i prisvojivši imetak plemenski. Takovi su nametnici bili u plemenu Obraovačkom na Uni plemići Sladojevići, u Jezerskom Nemčići Jezerski, u Čavi Farkaševići, u Podzvizdu Trumpići i Mikulići. Tako se dogodilo da su 16. vijeka stare plemenske općine bile jako rastočene i da su najviše u nevoljnom kmetstvu čamile.“ LOPAŠIĆ, R. 1890., 17.

moćnijih velikaša. Zbog bijede i stradanja usljed turskih provala, pučanstvo između Kupe i Une u drugoj polovici 16. stoljeća oslobođeno je poreza i ratnih daća (Smičiklas 1879: 63; Franjić 1999: 155). U strahu od osmanlijske vojske koja ide na Bihać 1573. „vsa općina varoša Bihačkoga vazda verni“ traže vojnu pomoć i mole „necite, da vam nismo dali na znanje, dajte brzo ljudi unutar i ča je potribno, da ne pogine ov varoš i ove sirote cesarske svitlosti. I za ljubav Božju, neostavite nas.“ (Lopašić 1890: 77, 306).

Ratoborni Ferhad-paša Sokolović ne obazirući se na primirje, nastavio je 1575. osvajanja u Pounju. U zapuštenom i razorenom Bihaću 1576., neredovno plaćana vojska većinom je ostavila službu. U gradu jedva da tko nije izgubio oca, brata ili rođaka, a silna djeca su odvedena u roblje (Lopašić 1890: 78). Turci su strategijom stalnih upada u malim koracima otimali hrvatski teritorij,⁸ a istodobno su se prijetvorno zalagali za mir. Dok delibaša Kliškog sandžaka 1577. poziva bihačkog kapetana Sebastijana Lamberga na dobrosusjedstvo: „Vala da susid susida i vitez viteza za ljubav i prijazan poznade“, iste godine Ferhad-paša zauzima gradove oko Bihaća ali ne uspijeva zaposjesti Bihać. Krajem godine Kaptolović piše: „Nimamo čim dočekati našeg neprijatelja, ni imamo oko ovoga nevoljnoga varoša na zidu staje, ne čem bi junak stal, kada bi se nevolja prigodila, a načiniti ih nimamo čim, zač nam Turci nedadu van ni izliziti, a zač su oko nas okolo turski gradi, u kih Turci stoje.“ Nastavlja da ovi bijedni ljudi „vsi ki su ovdi, kruto se plaču dan i noć, čekajući svoje pogibli nerazumne, tere misle, kako bi glave svoje iznesli u cesarovu zemlju, a grad ovako ostavili.“ (Lopašić 1890: 81, 307-308). Bihać je poput ranije Jajca i slično Klisa, ostao poluotok na teritoriju koji su Turci osvojili i utvrdili. Borbe su se nastavljale na širem području, a branitelji su sami proizvodili hranu.⁹

Prema izvješću iz 1592. u Bihaću je bilo oko 4000 stanovnika. Možda pretjeran broj, ali pokazatelj znatnog doseljavanja okolnog naroda u grad. Posada utvrde imala je od 300 do 400 vojnika (Budak 2007: 65). Plemstvo koje se brinulo o obrani okolnih posjeda sukobljavalo se s građanima, koji su sami popravljali oštećene zidine. Nesuglasice vojske i civilnih vlasti umanjile su obrambenu sposobnost i iscrpljivali su malodušno stanovništvo i vojsku. Turci su iskoristili popravak zidina u vrijeme

8 Carski poslanik David Ungnand je krajem 1576. ponudio 50.000 cekina velikom veziru da Osmanlije vrata Cazin i Bužim koje je osvojio Ferhad beg. Mehmed-paša Sokolović je to glatko odbio rekavši da su u tim gradovima već podignute džamije. R. SMAJIĆ, 2009., 61.

9 Et/h/em-aga, jedan od zarobljenih Turaka, po oslobođanju 1583. na putu za Karlovac, paši je predlagao uništavanje priroda s polja i vinograda kako bi kršćani i bez borbe zbog gladi ostavili grad. LOPAŠIĆ, R. *nav. dj.*, 84.

primirja 1590. i iz zasjede zarobili bihaćkog kapetana. Iako s ojačanom posadom, demotivirani za obranu, pri napadu u lipnju 1592. branitelji predaju grad. Prema Lopašiću, Bihać je tada imao više od 1000 građana i oko 400 vojnika. Hasan-paša Predojević obećavši slobodu i dijeleći darove građanima, dopustio je odlazak zapovjedniku i onima koji to žele. Dio vojnika i nešto građana s obiteljima napustili su grad u turskoj pratnji, ali kod Petrova Sela je nastalo potezanje i svi su pobijeni. Jedan broj bjegunaca iz Bišća stigao je u Karlovac. Hasan-paša je, prema Lopašiću, od 5000 kršćana zatečenih u gradu pobio oko 2000 te oko 800 djece odveo u roblje (Lopašić 1890: 90-91). Bihać postaje tursko uporište i ishodište napada prema hrvatskim prostorima.

Migracije starosjedilaca

O realnoj opasnosti zbog koje se hrvatsko katoličko pučanstvo polovicom 16. st. povlači pred Osmanlijama govori više od 70000 stradalih nakon pada Kostajnice 1556. Jedan je dio odveden u ropstvo, a drugi se odselio u Austriju i Ugarsku gdje je još 1580. bilo oko 40000 izbjeglica „koji ništa vruće od Boga ne žele, nego repatrijaciju i da žive u svojoj domovini i u vjeri u kojoj su rođeni i kršteni.“ (Gavranović 1959: 127; Marić–Orlovac 2006: 57). Prodori preko Une Ferhad-paše izazvali su dodatne valove izbjeglica.¹⁰

Posljedica osmanlijskih pustošenja bilo je i organizirano preseljavanje kmetova na imanja vlastelina u unutrašnjosti, u hrvatskim i austrijskim zemljama. Zrinjski preseljavaju kmetove iz Pounja u Međimurje, a Erdödy iz Moslavine u Gradišće. Tada se formiraju i naselja u slovenskim zemljama, u Moravskoj i u blizini Beča. Iz opustošenog Pounja tijekom 16. stoljeća naseljava se Samoborsko gorje. Hrvatski ban Petar Erdödy poveljom iz 1560. stanovništvu s bihaćkog područja dopušta naseljavanje svojih imanja južno i zapadno od Zagreba. U doba primirja 1562. godine, predstavnici Bihaća i Cazina, predvođeni plemićima Šimanovićima – Jurjem, Petrom, Nikolom i Jurjem starijim, mole hrvatskog bana Erdödyja da ih preseli na svoja imanja u blizinu Zagreba, oko Ogulina i na druga sigurnija područja. Po povratku u Bihać, na temelju banove isprave na njegovo imanje u Zdenčinu jugozapadno od Zagreba dovode sa stvarima na volovskim zaprežnim kolima, „sto

10 „1576. Ferhad paša zavje Bužim, Cazin i ostale dvore v okolu na ov kraj Une. Od te dobe od onih gornjih hrvatskih stran poče ljudstvo bižati prik Mure i Rabe i nastanjivati se po Panoniji, Austriji, uz Dunaj i prik Dunaja po Moraviji, ugarskoj i českoj zemlji.“ ŽIC, N. 1937., 106. „1576. Turczy gradi zauiesse Busin, Czazin & c. na Horuateh na ou kraj Vna.“ VRAMEC, A. *nav. dj.*, 64-65.

Prilog 4.
Potiskivanje
hrvatskog
stanovništva iz
ugroženog područja

kuć Hrvata (...) ki su od turske sile od Bišća uskočili i pri svićah i zvizdah u naše krajeve prišli.“¹¹

Bili su to pripadnici nižeg plemstva, gradski suci, porotnici, građani, vojnici i časnici, ali i siromašni gradski i seoski puk. Seobe su se odvijale organizirano uz oružanu pratnju, ali i individualno. Vlastela je privlačila ljude na svoja imanja, na kojima je nedostajalo stanovništva. Ugrožena područja s većom depopulacijom sve su se teže mogla naseljavati iz hrvatskog zaleđa, a naseljenici su velikim dijelom bili prebjeci s turskog područja.

Padom obrane na Uni, prostor ratne pustoši širi se prema zapadu. Na područjima većeg otpora turskom napredovanju velik je broj odvedenih u sužanjstvo. Težinu stradanja 1575. – 1578. ilustrira brojka od 1500 odvedenih u ropstvo samo

11 Osim Jurja Šimanovića, Ivana Juratovića i Martina Malčića, prvih stanovnika Zdenčine, na to područje stižu i obitelji: Batičići, Beličići, Bezići, Brizovčiči, Brizovići, Bučkovići, Budišiči, Cjelići Curčići, Cvetkovići, Cvitanovići, Diačići, Galićine, Glavići, Grabovčići, Grdovići, Grgiči, Herakovići, Herinčići, Hlapčiči, Hovčići, Hrvatinići, Ivanovići, Jurjevići, Jurmovići, Kalmetiči, Kaptolovići, Katalenići, Kauzlarići, Kohmanovići, Koloriči, Kosinići, Krijelići, Marčini, Medošiči, Mičići, Mosočiči, Mršljanovići, Perišiči, Popovci, Radičevići, Radoševići, Rebrovići, Repesići, Retkovići, Roginići, Šišmanovići, Tkanicanći, Tomasovići, Udrinići, Vladići, Vranići, Vukoslavići, Zemličići, Zoranići, Žaveliči. Iz Cazinskog kraja na područje Karlovca i Ogulina doseljavaju: Badanjki, Bogovići, Božičevići, Cazini, Cvitkovići, Dikovići, Draškovići, Franjkovići, Fumići, Galići, Gašparovići, Gračanini, Ivanci, Jelenci, Juraići, Keseri, Ključovići, Korevići, Mamići, Manirovići, Mejašiči, Pavličići, Petriševići, Puškarići, Rebrovići, Rendulići, Sabljaki, Stošiči, Ševrovići, Špehari, Turkovići, Vukumanići, Zlatari, Zubčići. MIDŽIĆ, F. 2015, 184-186.; Kapetan Horner je izvijestio da je 1577. i 1578. otišlo iz Bišća dvije do tri tisuće ljudi. LOPAŠIĆ, R. 1890: 85.

s vlastelinstva Steničnjak (Sjeničak, jugozapadno od Karlovca) na kojem je prije toga bilo naseljeno oko 100 selišta. Nešto sigurnije bilo je oko Siska gdje je broj stanovnika od početka borbi rastao. Ali nakon dugotrajnih iscrpljujućih sukoba početkom devedesetih, na sisačkom su vlastelinstvu uništena sva sela, a velik dio stanovnika potražio je spas u Zagrebu i okolici. I u Zagrebu, odnosno Gradecu i biskupskom Kaptolu, potkraj 16. st. broj stanovnika doseže najnižu točku, između 1500 i 2000, a prema izvještaju upućenom 1591. kralju Rudolfu, više od četvrtine selišta (više od 125) u gradu je bilo pusto. Stanje će se popraviti tek padom Bihaća 1592. i doseljnjem većeg broja izbjeglih Biščana, ali i Siščana, kao posljedica borbi oko te utvrde (Budak 2007: 105-106). Dio preživjelih Biščana pristiglih u blizinu Zagreba postaje gradskim kmetovima. Naseljavanjem 1599. na zagrebački posjed Hrašće, u susjedstvu ranije spomenutog posjeda Zdenčina, prihvatili su obvezu: „od vsake hiže da dadu četvero piščenec i 10 jajec, takajše k Martinju od vsake hiže po jednoga kopuna i dva ovna vse selo.“ (Horvat 1980: 219).

Demografskoj obnovi samoborskog područja krajem 16. i početkom 17. st. pridonijelo je doseljavanje.¹² O tomu govore prezimena Novak i Biščan. Prognani i izbjegli Biščani su naselili sela Gradišće i Dragonje Selo zapadno od Samobora. Prema predaji, Biščani koji su se „bježeći pred Turcima, naselili na Gradišću, služili su ponajprije gospoštiji koja je ondje imala svoj dvorac.“ (Petrić 2011: 259). U tom valu grofovi Erdödy na svoja samoborska i lipovačka imanja dovode obitelji: Bošnjaci, Brdarići, Grgosi, Katanice, Kirini, Križetići, Lukšići, Miheli, Mišići, Mustafići, Rešetari, Skocani i dr. (Midžić 2015: 186).

Povijesne migracije s bihačkog područja pokazuju prezimena korijena „Bihać“ i „Bišće“, napose njihov razmještaj u naseljima prije ekonomskih kretanja i masovnog prelaska u gradove u drugoj polovici 20. st. Gušće su bila smještena na ogulinskom, karlovačkom, samoborskom, zagrebačkom i području Hrvatskog Zagorja.¹³

12 Bečki dvor već u prvoj polovici 16. stoljeća suočen s odseljavanjem stanovništva prema sjeveru, potiče naseljavanje stanovništvom i uskocima Žumberačko područje koje će zbog povoljnog reljefa spriječiti osmanlijske prodore prema Kranjskoj.

13 **Biščan:** Augušanovac (Velika Gorica), Bjelovar, Borčec (Zagreb), Bregana (Samobor), Brezikovec (Klanjec), Cernik (N. Gradiška), Cerovac Barilovički (Karlovac), Baranovac (Slav. Požeга), Daruvar, Donja Kovačica (Bjelovar), Duboševica (Beli Manastir), Dubrava (Zagreb), Dubrovčan (Klanjec), Đurdište (Vrbovec), Hrastina (Samobor), Slovinska Kovačica (Bjelovar), Jalšje (Klanjec), Karlovac, Kladare (Đurđevac), Konščina Gornja (Zlatar), Levinovac (Virovitica), Malunje (Jastrebarsko), Mraclin (Velika Gorica), Mrzlo Polje (Klanjec), Kostajnica, Kutina, Kutinska Slatina (Kutina), Nova Gradiška, Orišje (Karlovac), Orlovac (Bjelovar), Pavlovac (Grubišino Polje), Popovača (Kutina), Rakitje (Samobor), Rakovica Mala (Samobor), Repušnica (Kutina), Sisak, Slavonski Brod, Srpsko Selište (Kutina), Stenjevec Gornji (Zagreb), Ščilac, Škarnik

Prilog 5. Naselja u kojima su 1948. postojali prezime Bišćan i njegove inačice

(Prilog 5). Bišćani su iz svog kompaktnog čakavskog područja pristigli u kajkavsko okruženje. Time su ojačali obrambeni pojas od turskih prodora prema Kranjskoj i Štajerskoj i zapadu. Sliku migracija s područja kojeg su osvojili Osmanlije prema pograničju uz Štajersku i Kranjsku, u kojoj su i Bišćani, dopunjuje razmještaj

(Zagreb), Tomaš (Bjelovar), Veliki Grđevac (Grubišino Polje), Veliko Trgovišće (Klanjec), Vidovci (Slav. Požega), Vilanci (Klanjec), Vinkovci, Virovitica, Zagreb. **Bišćan**: Batina, Celine (Samobor), Dragonja (Samobor), Dubrovnik, Dugo Selo, Džaperovac (Vojnić), Gornja Bukovica (Podravska Slatina), Gredice (Klanjec), Gregurić-Breg (Samobor), Grščaki (Karlovac), Hartje (Jastrebarsko), Ivanić (Klanjec), Jastrebarsko, Jovanovac (Osijek), Karlovac, Košnička Gora (Pregrada), Kozalj-Vrh (Karlovac), Križevci, Kučevice (Karlovac), Lekenik Erdedski (Sisak), Letovanički Vrh (Sisak), Lipik (Pakrac), Magić-Mala (Nova Gradiška), Mekušje Gornje (Karlovac), Mihanovićevo Dol (Klanjec), Mrzlo Polje Donje (Karlovac), Mursko Središće (Čakovec), Nova Bukovica (Podr. Slatina), Novoseljani (Bjelovar), Osijek, Osredek (Pregrada), Poljice Mrežničke (Karlovac), Mursko Središće (Čakovec), Nova Bukovica (Podravska Slatina), Novoseljani (Bjelovar), Osijek, Osredek (Pregrada), Poljice Mrežničke (Karlovac), Predavac (Križevci), Rude (Samobor), Srpske Moravice (Delnice), Samobor, Sisak, Sveti Petar (Karlovac), Šćulac (Karlovac), Vrapče Gornje (Zagreb), Vrbovsko (Delnice), Vukova Gorica (Karlovac), Vukovar, Zagreb, Zagorska Sela (Klanjec), Žabljak (Karlovac), Žakanje (Podr. Slatina). **Bišćanić**: Velika Gorica, Zagreb. **Bišćanić**: Gornja Bukovica (Podravska Slatina), Mahovo (Sisak), Pribiševeci (Našice), Žrnica Gornja (Slunj). **Bišćanin**: Miklouš Garjeva (Čazma), Oštarija (Ogulin), Podvrh (Ogulin). **Bišćanović**: Zagreb. **Bišćanin**: Slavonska Požega. *Leksik prezimena SR Hrvatske 1976.*, 49.

prezimana Bosnar, čiji su preci stigli ili iz Bosne ili iz Bosanskog pašaluka. Prema istraživanju autora, na širem su području Pregrade u Zagorju, zapadno od Krapine, a napose sela Vinagora i Vrhi Vinagorski.

Navale Osmanlija utjecale su na etničku sliku šireg prostora, pa stoga najčešća prezimana u Sloveniji sugeriraju da su imigrantska – Novak i Horvat, a interesantno je i Bizjak,¹⁴ upravo zbog dugotrajnog osmanlijskog potiskivanja hrvatskog stanovništva iz ugroženih krajeva.

Stanovništvo i život pod vlašću Osmanlija

Ustaljenim načinom po osvajanju, Osmanlije iz stabilnog zaleda, tj. iz današnjih Srbije, Crne Gore i istočne Hercegovine dovode brojno pravoslavno vlaško pastirsko stanovništvo. I pored toga, u zapadnoj Bosni 1530., Benedikt Kuripešić primjećuje da je cijelo područje dugo neobrađivano i pusto, a da Bosna općenito nije gusto naseljena (Kuripešić 2006: 34). Polovicom 16. st. usporedo s ukidanjem vlaških povlastica u istočnoj i srednjoj Bosni, Osmanlije Vlahe sele u „Tursku Hrvatsku“, osvojeni prostor između Vrbasa i Une, a u srednje Pounje poslije pada Bihaća 1592.¹⁵ Iz „Turske Hrvatske“, kolonizirani pravoslavci, premda u povoljnijem položaju od katolika, krajem 16. i početkom 17. stoljeća prelaze na kršćansku stranu. Tako 1599. vlaško stanovništvo doseljeno na koreničko i bihaćko područje prelazi u Gomirje, a oni iz Ostrošca 1605. prema Ogulinu i Bosiljevu (Lopašić 1890: 11).

U osmanlijskoj strategiji oslanjanja na gradove kao središta islamizacije, Bihać dobiva muslimanske stanovnike. Prema opširnom popisu Bosanskog sandžaka iz 1604., kojemu je pripadao i Bihaćki sandžak, vlaško stanovništvo čini apsolutnu većinu u nahijama Vrbaški, Dubica, Zmijanje, Kostajnica, Kotor, Vrhovine, Kobaš i Lijeve. Popis novoosvojenih nahija Krupa, Gvozdanski, Bužim, Cazin i Bihać odaje sliku pustoši. Ahmed Aličić zaključuje da u bihaćkoj i cazinskoj krajini

14 Sva ona govore o imigracijskom obilježju njihovih predaka. <https://slovenski-rod.eu/hr/priimki-slovencev-2/> (pristupljeno 8. 12. 2020.) „Najveć priimkov Slovencev je po izvoru osebe, po tem, odkod je prišla prva oseba, ki je prejela imenovani priimek: Novak, Horvat, Krajnc, Turk, Bizjak (=Hrvat), Korošec.“

15 „Tako je 11. svibnja 1560. general Lenković javio u Beč, da su Turci, nakon pada Novigrada i velikog dijela unske doline, dovukli i u te krajeve naselili Vlahe i domaće muslimane iz unutarnje Bosne. Nakon pada Bihaća bosanski beglerbeg Hasan-paša Predojević naselio je g. 1593. Vlahe iz istočne Hercegovine, napose one svoga plemena Predojevića, u srednjem Pounju oko Brekovice, Ripča, Ostrovice i Vrle Drage do Sokolovca. S tim naseljenjem dolazi u Tursku Hrvatsku hercegovačko-duklijanski ijekavski govor hrvatskog jezika, koji će, s vremenom, poprimiti i Vlasi romanškog govora, koji su u ove krajeve došli iz smederevskog sandžakata.“ MANDIĆ, D. 1982., 595.

mezre¹⁶ pokazuju da je pred Osmanlijama sve ranije stanovništvo izbjeglo (Aličić 2000: 481-516, XXXVII). Međutim, popis ne obuhvaća sve stanovništvo na posjedima s prihodima dodijeljenim članovima vojne, vjerske i državne strukture.

U novoformiranoj muslimanskoj mahali u Bihaću za dvojicu se izričito navodi da su novi muslimani. Ubilježene su 64 kuće, a u varoši Bihać (kršćanskom dijelu), u kojoj nije bilo obične raje, 138 kuća. Ne iznenađuje da su u razdoblju Dugog rata (1593. – 1606.).¹⁷ „zemlje napuštene iza raje koja je u vrijeme rata prebjegla na drugu stranu“. Raja iz sela Golubić, Sas, Privilica i Ribić prebjegla je na kršćansku stranu. Ipak, u Golubiću je popisano 11, u selu Sas 23, Privilici 11, a u Ribiću sa selom Grab 87 nemuslimanskih kuća. Prihod pojedinih čifluka bio je 3000 akči (Handžić 2000: 511-512). To pokazuje da je moralo biti kršćana, obrađivača te zemlje.

Za razliku od krajeva prema Kupi i Korani, u dijelovima Pounja brzo palim pod tursku vlast, zadržalo se domaće katoličko stanovništvo u većem broju.¹⁸ U tim predjelima naseljenim tek sredinom 17. stoljeća muslimanima i vlasima iz unutrašnjosti, još u dva navrata pridružit će se muslimani doseljeni iz Like. U Bečkom ratu pravoslavno stanovništvo iz Krajine prelazi na Banovinu i na Karlovačko područje. Nakon oslobođenja Like i Krbave 1689. u krajeve oko Bihaća, Cazina, Krupe i Petrovca, prelaze lički muslimani, kompenzirajući nedostatak radnog stanovništva. Poslije Svištovskog mira 1791. tu stižu i muslimani iz uskog oslobođenog pojasa s lijeve strane Une. Tada dio Hrvata iz Pounja prelazi na hrvatski Kordun, u tzv. Novoseliju.¹⁹ Svištovskim mirom Osmansko Carstvo se moralo odreći Plješivice

16 Napušteno selo, zemljište koje ima obilježje ranije naseljenog.

17 Još i Trinaestogodišnji ili Petnaestogodišnji rat Osmanskog Carstva i koalicije kršćanskih država na čelu sa Svetim Rimskim Carstvom i dinastijom Habsburg.

18 „Priedjele oko Une, prema Bužimu, Ostrožcu i Cazinu, pa i sam Bihać, zauzela je turska vojska jednim mahom, naroda je doduše za ratnih godina 1530.–1540., pa nakon pada Krupe 1565. i Ferhadove vojne 1576. – 1578. mnogo uskočilo u kršćanstvo, ali većina je ipak ostala na otčinskoj grudi, pokorila se turskoj vlasti i primila islam.“ Mnogi kmetovi uzrujani tlačenjem vlastele, naginjali su turskoj vlasti. „Po tome nema sumnje da su većina današnjih Krajišnika oko Une prasdijoci i potomci tamošnjih starih kršćanskih Hrvata. Ponešto je drugačije glede predjela bliže do Korduna hrvatskoga oko Vrnograča, Kladaše, Tržca i Izačića, oko kojih je gradova borba dulje trajala i dovršila se konačnim opustošenjem tamošnjih krajeva.“ LOPAŠIĆ, R. *nav. dj.*, 8.

19 „Posljednji doseljenici islamske vjere dođoše iz Hrvatske 1791. nakon Svištovskog mira, kojim je turska država izručila Austriji krajeve oko Cetina, Rakovice, Drežnika i Lapca. Tom prilikom doseliše se muslimani iz Srba u Jezero kod Ostrošca na Uni te od tog doba to se mjesto također zove Srbijani, a muslimani od Cetina dođoše mnogobrojno u Malu Kladašu i u Todorovo.“ PAVIČIĆ, S. *nav. dj.* 140, 230-231. LOPAŠIĆ, R. *nav. dj.*, 9.

i sela Baljevac, Međudražje, Zavalje i Skočaj. Ta sela potpadaju 1797. u novoosnovanu župu Zavalje. Starosjediocima u potplješevičkom području pod austrijskom upravom pridružilo se stanovništvo iz Like.²⁰

Pavičić je ukazao na starosjedilaštvo Hrvata u pojasu pripojenom BiH i općini Bihać (Pavičić 2010: 297). Narodna nošnja Hrvata Kralja, Vrkašića, Vedrog Polja, Žegara, Golubića, Jezera i Kaline, koje povijesno nazivaju „Mađarima“,²¹ autohtona je panonska nošnja i obilježje povijesne pripadnosti unskom području. Ostali Hrvati današnjeg bihačkog područja po nošnjama ne razlikuju se od ličkog hrvatskog stanovništva (Draškić 1972). Hrvati ispod Ličke Plješevice smatraju se Ličanima, a za razliku od „Mađara“, nazivaju ih „Kauri“.

Krajem 18. stoljeća političke i vojne nestabilnosti odražavale su se na napetosti u pograničju.²² U doba ustanka Srba, početkom 1808. bihački kapetan je zabranio

20 „Hrvati su uselili u Petrovo Selo, Željavu, Vaganac, Rešetar, Baljevac, Skočaj, Međudražje, Zavalje i Prijeboj. U **Petrovo Selo**: Antonići 1, Asančajići 1, Barići 8, Grgići 3, Ivelići 4, Mažari 1, Mikulići 7, Peraci 7 i Vickovići 4; U **Rešetar**: Rukavine 3; U **Vaganac**: Antolići 1, Bileni 3, Bobinci 6, Božići 2, Cindrići 5, Došeni 2, Jančići 3, Jandrići 10, Jelečani 10, Kneževići 8, Komadine 1, Kukuruzovići 13, Majetići 2, Markeze 5, Mikuljani 4, Nikolići 21, Pavičići 1, Pecići 6, Plavac 4, Porubići 1, Ric 2, Rukavine 2, Špehari 3 i Štrci 1; U **Željavu**: Hodaci 9, Ivelići 6, Jandrići 1, Kolakovići 3, Levari 5, Mikulići 3, Rukavine 9, Tomljenovići 1 i Vickovići 2; U **Baljevac**: Butorci 1, Hećimovići 11, Jurkovići 7, Kolari 4, Kulaši 3, Lulići 8, Oreškovići 3, Šuštići 1, Tomljanovići 10 i Uremovići 26; U **Skočaj**: Baleni 20, Baričevići 12, Bileni 7, Čačići 12, Dejanovići 12, Dujmovići 6, Grgići, Jerbići 8, Jergovići 1, Levari 5, Lulići 4, Mlinarići 31, Oreškovići 4, Perišići 8, Pleše 26, Prše 12, Rogići 8, Šestani 6, Šimići 15, Tičići 8 i Živkovići 24; U **Međudražje**: Bujanovići 1, Dejanovići 8, Ivančići 6, Josipovići, Prše 16, Rukavine 2, Smolčići 2, Starčevići 1 i Šutići 11; U **Zavalje**: Bujanovići 15, Čorak 1, Dujmovići 24, Đukići 1, Findrik 7, Grgići 6, Hećimovići 3, Keče 7, Krmpotići 1, Majstorovići 29, Marjanovići 38, Peršići 3, Ric 1 i Veljače 5; U **Prijeboj**: Čorak 1, Dasovići 7, Grgići, Kolakovići 4, Mažari 37, Perušići 1, Sorići 7 i Štrkalji 5. Hrvati na tom području doselili su, koliko nisu starosjedioci, gotovo iz svih struja. Najjači su oni iz bunjevačke struje, kojih ima u svakom selu. Treba zabilježiti i da su na ovo tlo iselili i stari Perušićani koji inače nisu sa svoga zemljišta odlazili u druge ličke krajeve. Gornjopokupce predstavlja nekoliko rodova, među kojima su najjači Prše i Pleše.“ PAVIČIĆ, S. nav. dj. 233-244.

21 „U nahiji staromajdanskoj i pridorskoj Bošnjaci zapadnog obreda zovu sami sebe ‘krstjani’, a drugi nazivaju ih ‘Mađari’. Njihova nošnja jednaka je sa šokačkom, tj. s kršćanskom u nahiji banjalučkoj. U nahiji bihačkoj kršćane po isti način zovu ‘Mađari’. Njihova je nošnja na polak turska, kao što je i drugih kršćanah po srijedi Bosne, nu s tom razlikom da ovdje žene nose mužke gaće i kudname usred ljeta. U nahiji dakle banjalučkoj Šokci nazivaju se ‘kršćani’, a u bihačkoj, staromajdanskoj, a i u pridorskoj (a u ovih samo trijuh) ‘Mađari’. Nije dakle istina, što kaže Karanović u *Spomenicih Srbskih* (Biograd 1840.) da se usred Bosne kršćani zovu Mađarima!? Ako neće dopustiti, da je Sava i Una u srijedi Bosne, to onda tako mora biti.“ JUKIĆ, I. F. 1973., 63-65.

22 1782. „Slidečeg lita svega se svađa događase među turcima u Kraini i Rvatim preko Une koji su pod Austriom. Otkud slidila su plinjenja i ubojstva mloga. 1788. Ove godine velika nevolja i

sav promet s Vojnom krajinom (Dujmović 1999: 68). Nakon što su te godine ubijeni Muharemag i Osmanaga Zirić iz Bihaća, stanovnici Vedropolja su se latili oružja, a valija je od austrijskih graničara tražio da se uzdrže od nereda kako ne bi dali „divljim graničnim Turcima još više povoda za osvetu“ (Šljivo 1992: 330). Oni su pak, 1809. provalili i popalili Zavalje (Žagar 2010: 32).

Granica među narodom istog jezika bila je ipak propusna, a razlozi preseljavanja bili su siromaštvo, bijeg od vojne obveze ili drugo. Više je bjegunaca od vojne službe prešlo na turski teritorij 1835. Iz Zavalja je 1836/37. u okolicu Bihaća prešlo 58 osoba: iz Skočaja 20, Međudražja 10, Baljevca ili Kamenice 1. Vedro Polje i Podzavalje (Žegar) velikim dijelom su tijekom 19. stoljeća tako naseljavani. Česti su bili prelasci i u suprotnom smjeru do 1853. (Dujmović 1999: 68-69). Jake veze naroda bihačkog područja i Like, bračnim vezama ili doseljenjem, potvrđuju matične knjige župe Bihać s kraja 18. i iz 19. stoljeća kao i neki od oko osam stotina zabilježenih priimaka.²³

Župa Bihać i demografske promjene

Teškoće duhovne skrbi za vjernike

Poslije velikog egzodusa katolika iz Bosanskog ejaleta u Bečkom ratu (1683. – 1699.) preostalo je svega 30 župa u Bosanskom apostolskom vikarijatu osnovanom 1735. godine. Župa Bihać bila je prostorno duga 2, a široka 1 sat hoda. Vjerskih objekata nisu mogli imati. Katoličke crkve su od osmanlijskog osvajanja rušene,

progonstvo za krstjane bi od turaka; radi ovog zlo su gledani bili. Turci blizu Save u Hune bižali su u nutarnost Bosne i smistili se u kuće krstjanske u kojima su sve stali dok se mir nije učinio.“ BALTIC, J. 2003., 91.

23 AŽB, MK Bihać 1771. – 1785. i 1813. – 1839. **Lika:** Jengiće, Jerković, Mata(j)ić, Stilinović, Vlatković, Žabanović; **Krbava:** Šolić (ili Solić), Ćorkić; **Brinje:** Vuković; **Bunić:** Jerosović, Jurišević, Kovačević, Majstorović, Sović; **Gračac:** Ivaniš; **Korenica:** Mađar, Mađarević, Sušnjević/Sužnjević, Sušnjarević, Sušnjević; **Lovnac:** Klarić, Matovina, Rukavina, Tomičić; **Mutilić:** Munić, Tuteković, Pišćević; **Otočac:** Orišković; **Perušić:** Čaćulović, Dasović, Gavrančić, Grgić, Karićević, Kolarević, Kulašević, Lulić, Mar(i)janović, Murgić, Obučina, Orešković; **Podlapača:** Koteranović, Maras, Matanić, Rosančić, Rukavina, Vlajić; **Udbina:** Banović, Biščanin, Biljankić, Blažanin, Bulić, Cvitković, Ćorković, Dubravac, Dubravčević, Dubravčić, Jurosović, Kalanović, Kalonja, Kapidžić, Kosina, Kovačić, Meštrović, Mukolić, Mikulić, Mikuličić, Milarić (Milović?), Osmanović, Pavić, Plažanin, Rajković, Rosandić, Rošančić, S(m)ailjić, Stošić, Štampar, Štimčević, Šutić, Tičak, Tunković, Uremović, Vičković, Vlahinjić, Županović.

pretvorene u džamije ili im je svrha promijenjena.²⁴ Župnik je prije 1768. istjeran iz župe,²⁵ a franjevac koji se „u velikoj, istinski iznimnoj potrebi, čestih molbi, i čestih odbijanja, nakon suza i prinudom“ prihvatio službe u bihačkoj župi 1788. na okrutan način je ubijen.²⁶ O egzistencijalnim teškoćama i nemogućnosti normalnog obavljanja službe u pograničju, govori i nedostatak matičnih upisa između 9. veljače 1788. i 31. srpnja 1793.²⁷

Biskup Miletić je „na veliku radost malog stada“ kao koadjutor pohodio 1805., 1808., 1811. i 1813. „skromnu župu Bihać na granici Turske Hrvatske“, koju prije toga „zbog udaljenosti mjesta, neprikladnih putova i opasnosti, razbojničkih prepada, divljaštva stanovnika, ni apostolski vikari ni njihovi koadjutori nisu pohodili 27 godina.“ (Kamber 1932: 25).

Pokazatelji demografskih promjena na temelju crkvenih izvora

Izvješća o pohodima biskupa u župama Bosanskog apostolskog vikarijata, od osnivanja 1735. do formiranja Hercegovačkog apostolskog vikarijata 1846. go-

24 O župi Bihać 1741. govori izvješće biskupa Pave Dragičevića. ĐAKOVIĆ, L. 1979., 412. „Ova župa nema nijednu čitavu crkvu opremljenu vlastitim krovom i ostalim stvarima potrebnim za božanski kult i onim što dolikuje njezinu uredi, osim jedne pod zaštitom Sv. Antuna Padovanskoga unutar grada Bihaća (od koga ista sv. župa nosi svoje ime, baš kao od glave, od glavnog grada pokrajine), koju su Turci odavno nasilno prisvojili sebi za muhamedanski kult, i druge (crkve) Sv. Izabele u kojoj su ovi izgradili toranj za obranu. Još uz to pak, nedaleko od istoga grada, pojavljuju se s kršćanskim grobljem temelji crkve Sv. Lucije, unutar čijih ruševina se ponekad slavi sv. misa. Isto tako na udaljenosti od jednoga kilometra, iznad naseobine Golubića, uz rijeku Unu, postoje tragovi crkve Sv. Ivana Krstitelja, gdje se slavi sv. misa na dan njegove svetkovine. A s drugu stranu iste rijeke, blizu spomenutog naselja, koju nastavaju katolici, crkva je Sv. Martina, čije se bočne strane još drže, gdje se redovito na svetkovine slavi sv. misa narodu, a oko nje se pokapaju Kristovi vjernici. Stvarno sve stare (crkve), koje su katolici nekoć podigli, njihovim su ih nestankom barbari pretvorili u ruševinu i uništenje. Budući da sada ovom (župom) upravlja poštovani otac Toma Miletić, iz (redovničke) obitelji Sv. Duha u Fojnici, kršćani su tu, kako za njega tako i za druge ovakve, sagradili dva mala kućerka, jedan u selu Kralje, a drugi u gore spomenutom naselju Golubić, u kojima redovito naizmjenično boravi za osobnu primjerenost i duhovnu korist istoga naroda.“ (prijevod fra Marko Čorić, prof.).

25 BOGDANOVIĆ, M. 1984., 263-264.

26 „Fra Josip Valentić, župnik u Bišću, bi osvađen, da potajno obći s kršćanskom vojskom, ter 20. ožujka 1788 popanu ga Turci i odvedu k jezeru kod sela Kralje te svukavši ubiju ga iz pušaka, mrtvo pako tielo raznesu najprije na noževе, a tada pobacaju komade u vodu, koje kupiše katolici i sahraniše u groblju sv. Lucije.“ ŠALIĆ, J. 2002., 115.-116.; BATINIĆ, M. V. 1887., 158.

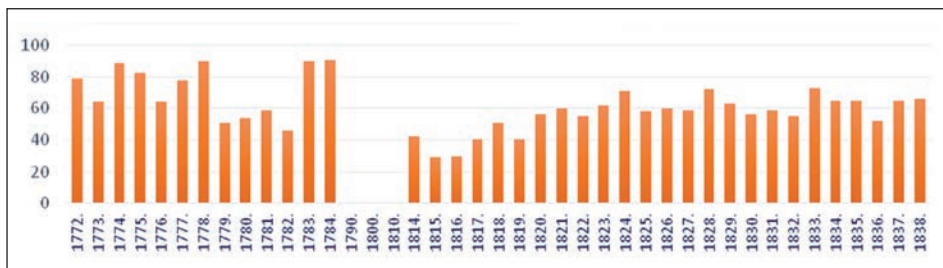
27 AŽB, MU Bihać 1785. – 1840. br. 45. i 46.

dine, prikazuju brojnost vjernika, ali ipak ne potpunu.²⁸ Izdvajamo ona fra Pavla Dragičevića (1740. – 1767.), fra Marijana Bogdanovića (1767. – 1772.) i fra Augustina Miletića (1813. – 1831.) (Prilog 6). Početkom 19. st. Kralje, Klokot i Podzavalje bila su isključivo katolička sela, a u Golubiću je bilo i muslimana i pravoslavaca (Kamber 1932: 25). Prema najstarijim sačuvanim matičnim knjigama župe Bihać: krštenih 1771. – 1785.,²⁹ djelomično 1810. i 1811. te 1813. – 1839., vjenčanih 1814. – 1839. i umrlih 1785. – 1842. godine (AŽB), najveći broj katolika živio je u navedenim selima, ali ih je bilo i u Vedrom Polju, Privilici, Ripču, Bihaću, Izačiću, Pritoci i drugim mjestima.

Mjesto	1741.		1768.		1813.	
	domova	osoba	domova	osoba	domova	osoba
Bihać			41	336		
Kralje	21	172			38	264
Golubić	22	144	21	176	39	330
Vedropolje			8	90		
Klokot			5	54	4	22
Privilice			10	75		
Podzavalje	21	127	31	254	20	175
Ripač						
UKUPNO	64	443	116	985	101	791

Prilog 6. Brojnost katolika zabilježena u tri popisa bosanskih apostolskih vikara³⁰

- 28 Po završetku rata 1735. – 1739. u pograničnom Bihaću 1741. nije bilo moguće načiniti popis jer bi primijećen rad na tomu bio okarakteriziran neprijateljskim uhođenjem i kao takav poguban po život. Ali niti kasniji nisu potpuni.
- 29 Svezak matičnih knjiga krštenih župe Bihać nakon 1785. nije sačuvan. Vrlo vjerojatno matice nisu ni vođene tih godina, kao ni u župama Jajce i Ivanjska u ratu 1736. – 1739. U Jajcu od ljeta 1737. do jeseni 1739. nisu vođene matice, a u Ivanjskoj od ljeta 1736. do ljeta 1739. godine. Po oslobođenju 1791. župa Zavalje je osnovana 1793.
- 30 Prema podacima koji se odnose na područje župe Bihać objavljenim u MANDIĆ, D. 1962. i KAMBER, D. 1931.

Prilog 7. Broj krštenja u župi Bihać 1772.–1784. i 1814.–1838.³¹

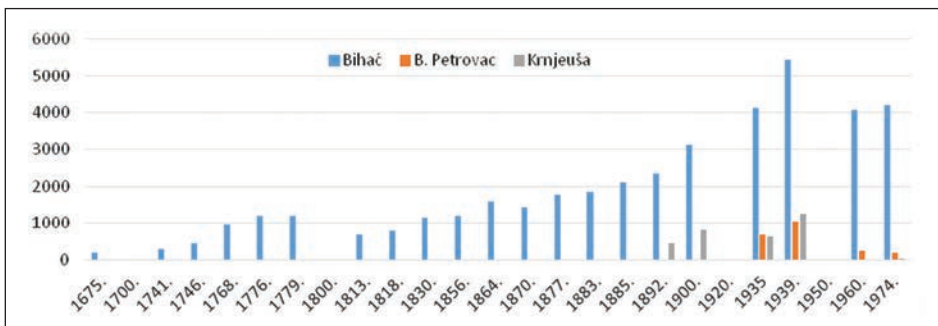
Godina	Župa	
	Bihać	Ukupno
1675.	200	200
1737.	–	0
1741.	303	303
1746.	442	442
1762.	905	905
1768.	974	974
1776.	1192	1192
1779.	1190	1190
1813.	691	691

Godina	Župa	
	Bihać	Ukupno
1818.	789	789
1830.	1147	1147
1856.	1193	1193
1864.	1590	1590
1870.	1441	1441
1877.	1759	1759
1883.	1855	1855
1885.	2096	2096

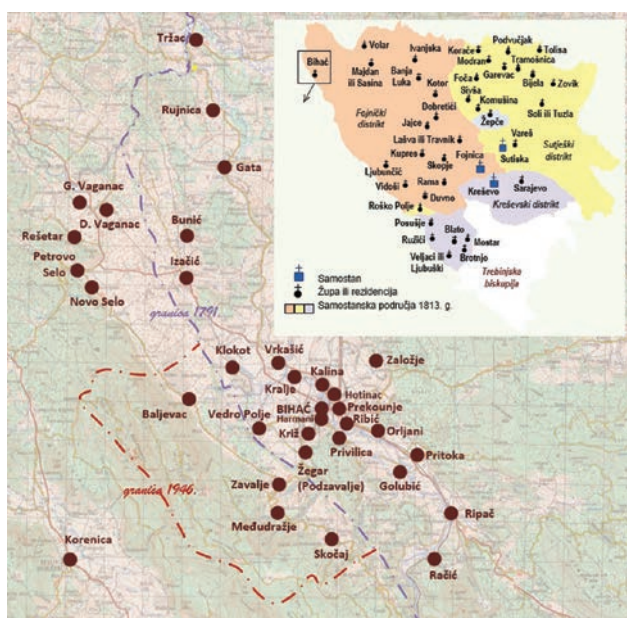
Godina	Župa			
	Bihać	B. Petrovac	Krnjeuša	Ukupno
1892.	2351		437	2788
1900.	3110		813	3923
1935.	4116	691	639	5446
1939.	5450	1051	1244	7745
1960.	4065	227	0	4292
1974.	4200	200	20	4420

Prilog 8. Evidentirana brojnost katolika po župama³²

- 31 Dijagram je bez podataka iz 1771., 1785., 1810.–1813. i 1839. jer su nepotpuni u maticama krštenih. Iz doba Dubičkog rata matica nemamo. Upitno je jesu li uopće i vođene u teškim ratnim vremenima poslije ubojstva fra Joze Valentića. Rat je svakako negativno utjecao na brojnost hrvatskog katoličkog pučanstva Bihaća.
- 32 Zbog obimnijeg broja izvora, ovdje je bez njihovog navođenja načinjena sinteza radi uvida u demografske promjene u razdoblju od tri stoljeća.

Prilog 9. Broj katolika u župi Bihać i župama Krnjeuša (odijeljenoj 1892.) i Bos. Petrovac (odijeljenoj 1906. g.)

Prilog 10. Mjesta zabilježena u matičnim knjigama župe Bihać, krštenih 1771. – 1838. i umrlih 1785. – 1840. (načinio autor)

Na brojnost ljudi negativno su utjecale epidemije bolesti,³³ a često ih je pratile i glad. Posljedice epidemije bile su izrazitije u gušće naseljenim područjima i okolnim područjima, a manje u udaljenim planinskim krajevima. Katolici kao

33 PEJANOVIĆ, Đ. 1955, 19. Godine od 15. do 19. stoljeća u kojima je bilo epidemija kuge i kolere: 1465., 1493., 1507., 1533., 1546., 1547., 1644., 1663., 1672., 1686., 1690., 1707., 1731., 1732., 1741., 1743., 1753., 1756., 1761.–65., 1771., 1779., 1780., 1782.–84., 1783., 1792.–98., 1813.–16., 1832., 1834., 1836.–37., 1843., 1849., 1856., 1865.–75.

većinom ratarsko stanovništvo u okolici gradova bilo je izloženo zarazi. Za razliku od mnogih župa u unutrašnjosti, u župi Bihać su posljedice ipak bile blaže. U razdoblju 1814. – 1818. u maticama je izričito navedeno samo 15 žrtava kuge.

Hrvatsko stanovništvo kotara i općine Bihać prema popisima stanovništva
Prve sveobuhvatne popise stanovništva načinila je austrougarska uprava prema konfesionalnoj opredijeljenosti, dosljedno podjeli pod turskom vlašću, premda je krajem 19. stoljeća već potpuno bila formirana i poznata nacionalna opredijeljenost nemuslimanskog stanovništva.³⁴

Naselje	1879.		1885.		1895.		1910.		1921.	
	ukupno	katolika	ukupno	katolika	ukupno	katolika	ukupno	katolika	ukupno	katolika
Bakšaiš	696	32	765	46	708	38	–	–	–	–
Bihać	3.097	173	3.506	499	3.943	758	12.402	1.709	6.372	1.558
Brekovica	687	0	805	0	961	7	2.188	0	1.054	2
Bugar	–	–	–	–	391	5	942	0	420	0
Čekrlije	181	0	215	0	269	6	24	5	215	0
Golubić katolički	268	234	373	302	508	446				
Golubić turski	363	0	307	0	355	0				
Golubić							1.737	438	808	416
Gata hrišćanska / pravoslavna	350	0	801	0	130	0				
Gata turska	522	0	590	0	544	0				
Gornja Gata							835	0	421	11
Gorijevac	–	–	–	–	484	5	1.180		623	6

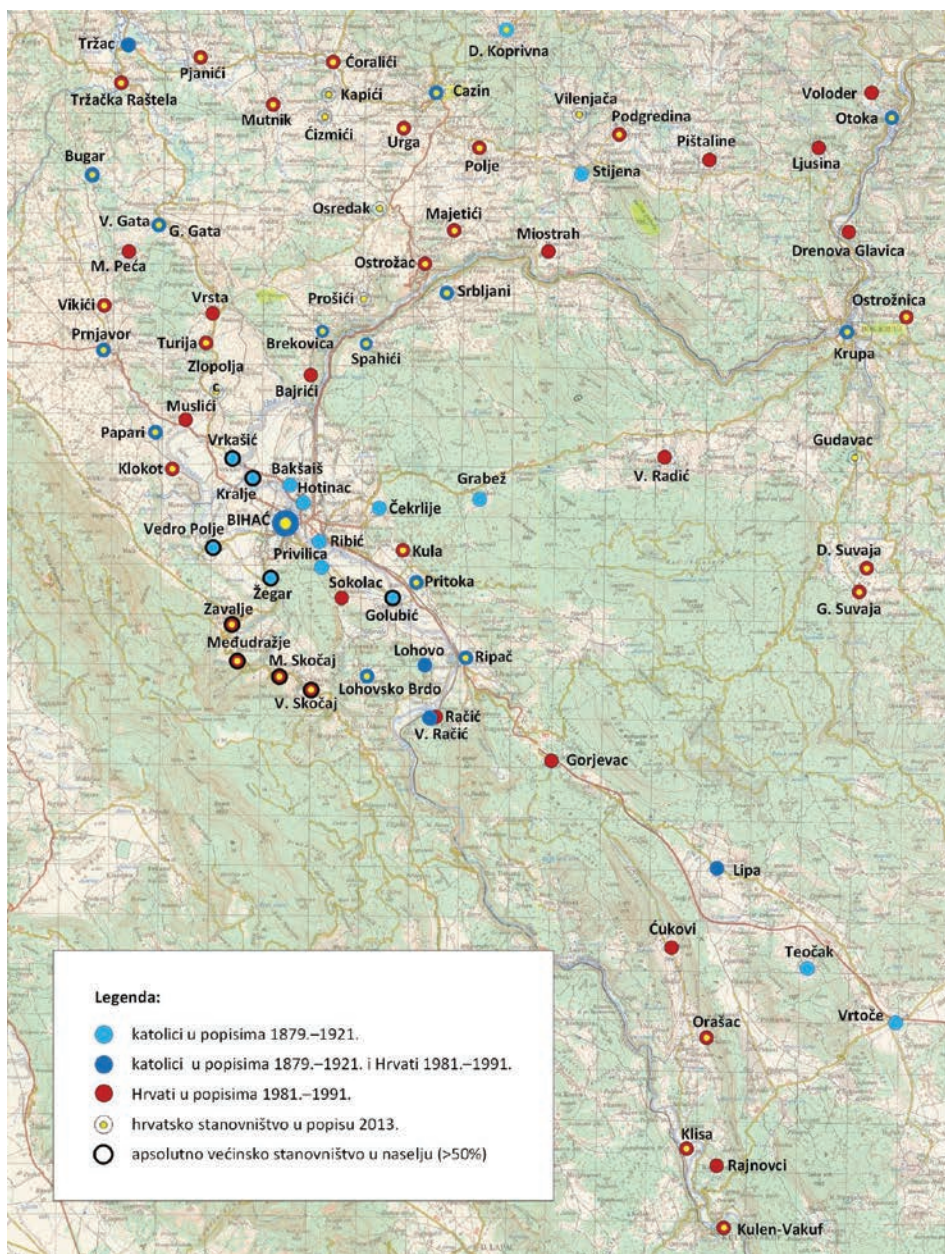
34 ABH, ZVS 43/10, U dopisu vladinog vijeća zaduženog za provedbu popisa 1910., i osvrtnu na popise iz 1885. i 1895. navodi se da su statistički podatci predstavljeni prema konfesionalnoj pripadnosti, ali da se katolici smatraju Hrvatima, istočnopravoslavni Srbima, a da muhamedanci nemaju niti jednu nacionalnost. Oni sebe smatraju Bosancima ili muslimanima. „Die Katholiken zählen als KROATEN, die Orient. – Orthodoxen als SERBEN, die Muhamedaner /:islamiten:/ be-kennen sich zu keiner Nationalität. Bosnier oder Muslimanen nennen sie sich.“

Naselje	1879.		1885.		1895.		1910.		1921.	
	ukupno	katolika	ukupno	katolika	ukupno	katolika	ukupno	katolika	ukupno	katolika
Grabež	–	–	–	–	–	–	346	18	172	11
Hatinac	488	0	519	0	560	16	–	–	–	–
Izačić Prnjavor	364	0	371	7	474	46	895	15	487	71
Kralje	494	494	583	583	448	448	1.418	631	704	596
Lipa	226	0	325	0	440	0	1.010	13	563	1
Lohovo	306	0	481	44	588	56	798	0	423	0
Lohovsko Brdo	–	–	–	–	–	–	520	81	227	69
Papari	335	0	328	0	208	0	702	11	299	8
Pritoka	494	0	608	11	–	–	1.576	0	761	0
Privilica- Jezero	139	56	147	54	169	54				
Privilica							276	47	–	–
Ribić	371	0	358	0	517	28	562	15	475	25
Ripač	713	0	823	6	1.050	16	1.938	33	854	20
Sokolac	461	0	474	0	556	31	950	55	597	37
Spahići	205	0	212	0	223	0	287	0	296	2
Srbljani							1.454	0	661	2
Teočak	245	0	311	0	498	15	1.330	21	674	19
Vedropolje / Vedro Polje	210	210	224	224	283	283	320	320	283	283
Veliki Račić	–	–	–	–	509	1	–	–	–	–
Vrkašić	–	–	–	–	176	132	–	–	–	–
Vrtoče	–	–	760	17	947	28	2.604	76	1.416	75
Žegar	659	643	763	729	869	795	–	–	–	–

Značenje
boje:

> 50 % od ukupnog broja stanovnika

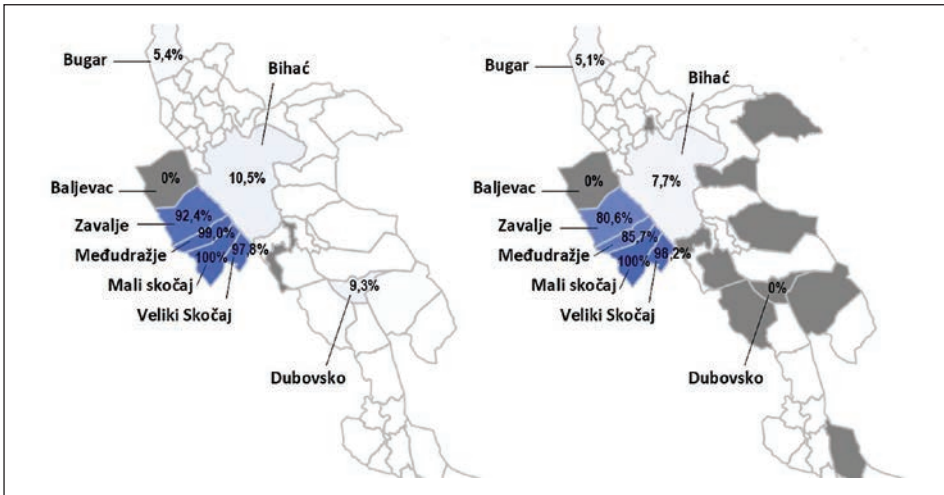
Prilog II. Brojnost hrvatskog katoličkog stanovništva u Kotaru Bihać
1879. – 1921. (na temelju podataka iz M. Kozličić, 1999.)

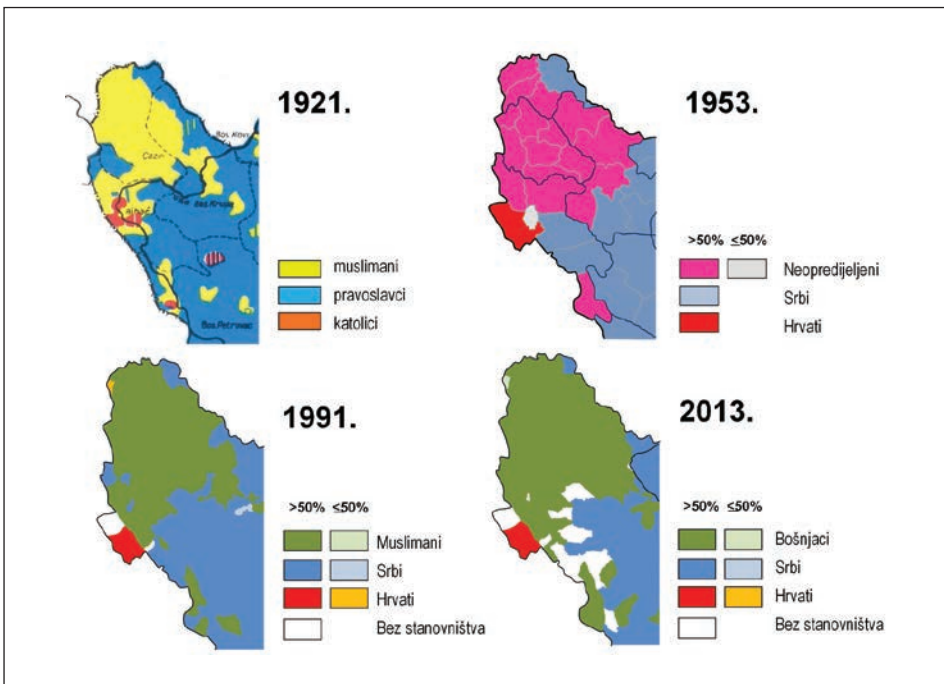
Prilog 12. Hrvatsko stanovništvo prema popisima stanovništva za Kotar Bihać i dijelove Kotara Cazin i Kotara Krupa 1879. – 1921. i prema popisima stanovništva 1981. – 2013. za Općinu Bihać i dijelove Općine Cazin i Općine Bosanska Krupa

Naselje	1981.		1991.		2013.	
	ukupno	Hrvati	ukupno	Hrvati	ukupno	Hrvati
Bajrići	793	2	844	2	506	–
Bihać	39.995	4.880	45.553	4.805	39.690	3.043
Brekovica	1.543	2	1.833	1	1.618	2
Bugar	214	10	186	10	39	2
Ćukovi	460	1	462	2	221	0
Gorjevac	135	3	103	0	4	0
Klisa	632	1	557	0	184	2
Klokot	630	2	705	0	559	1
Kula	628	0	537	2	365	2
Kulen Vakuf	1.023	7	1.063	3	457	3
Lipa	105	1	72	1	0	0
Lohovo	594	11	706	13	0	0
Lohovska Brda	19	4	0	0	154	3
Mala Peća	463	0	498	13	511	0
Mali Skočaj	129	128	89	89	22	22
Međudražje	108	108	104	103	35	30
Muslići	481	2	500	3	430	0
Orašac	2.541	0	2.574	1	1.356	1
Papari	598	2	588	1	511	1
Pritoka	677	4	839	4	683	3
Prnjavor	428	0	348	1	350	2
Račić	300	1	286	4	0	0
Rajinovci	287	1	216	0	22	0
Ripač	1.712	14	1.724	12	1.316	13
Spahići	550	0	550	0	450	1
Srbljani	1.358	8	1.292	1	980	7
Trubar	–	–	–	–	64	1
Turija	1.962	0	2.118	0	1.136	1
Velika Gata	1.393	1	1.382	2	1.094	9
Veliki Skočaj	420	413	323	316	56	55
Vikići	1.000	0	1.101	1	985	2
Vrsta	423	1	–	–	458	–
Zavalje	284	248	198	183	72	58

Prilog 13. Brojnost hrvatskog pučanstva u općini Bihać 1981. – 2013.

Prilog 14. Katastarske općine 1991. i 2013. u kojima su Hrvati činili više od 5 % stanovništva (izuzev Baljevca, silom iseljenog u socijalističkoj Jugoslaviji) prema brojčanim podacima s mrežne stranice www.statistika.ba

Prilog 15. Promjena konfesionalne i etničke slike Bihaćke krajine u posljednjih stotinu godina

Hrvatska naselja u bližem bihaćkom okruženju nisu doživjela tragičnu sudbinu pobijenih i naselja koje su srpski četničko-partizanski ustanici zbrisali s lica zemlje u širem krajiškom području u ljeto 1941. Ipak, u ratu je ubijeno 13 % stanovnika župe Zavalje (Žagar 2010: 41). I posljednji rat je ostavio negativan trag na brojnost i položaj Hrvata bihaćkog područja.

Zaključak

Od prvih pljačkaških upada, a zatim ekspanzionističkih i osvajačkih osmanlijskih prodora na unsko područje do pada Bihaća, protekla su gotovo dva stoljeća. U takvom ambijentu godinama iscrpljivano hrvatsko pučanstvo, niti uz pomoć austrijskih staleža nije uspjelo 1592. održati Bihać kao posljednje uporište obrane na Uni. Bihać je s Pounjem od hrvatske povijesne jezgre i ključa hrvatske obrane postao ključ opstanka najzapadnije pokrajine Osmanskog Carstva.

Sljedeća gotovo tri stoljeća osmanlijske okupacije, kolonizacije i borbe za zapadne granice islama, potpuno je promijenilo konfesionalnu, a zatim i nacionalnu strukturu Pounja. Način pada Bihaća utjecao je na ostanak dijela hrvatskog stanovništva u pograničju upravo oko Bihaća i to kao radne snage na posjedima turskih gospodara.

U podplješevičkom pojasu objedinjenom 1791. s ličkim i krbavskim zaleđem, naseljenost se povećala. U bihaćkom području pod Osmanlijama, veza katolika Hrvata sa sunarodnjacima izvan granica održavala se u doba osmanlijske vlasti. Štoviše, postojala su razdoblja češće „prekogranične razmjene“ stanovništva uvjetovane ekonomskim i drugim razlozima. O tomu govore i neka od oko osam stotina priimaka,³⁵ odn. prezimena i prezimenskih inačica zabilježenih u sačuvanim matičnim knjigama župe Bihać s kraja 18. i iz 19. stoljeća.

U teritorijalnom klinu nastalom u srcu hrvatskog etničkog i političkog povijesnog prostora, od kojeg je danas odvojen državnom granicom, Hrvati su u velikoj mjeri opstali kao autohtono stanovništvo ovog područja uglavnom oko Bihaća. Na njegovu brojnost i ulogu utjecali su ratovi, društveno-političke okolnosti i političko-teritorijalna prekranja u 20. stoljeću.

35 Priimak kao drugi dio imenske konstrukcije, prethodio je prezimenima. Za razliku od suvremenog hrvatskog jezika, priimek je i danas standardni naziv u slovenskom jeziku.

Izvori

- ABH Arhiv Bosne i Hercegovine
- AŽB Arhiv župe sv. Ante u Bihaću
- *Leksik prezimena SR Hrvatske*. 1976. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- *Opširni popis sandžaka iz 1604. godine*. 2000. (obradio Adem Handžić, uvod Ahmed S. Aličić), Sarajevo: Bošnjački institut Zürich – Odjel Sarajevo Orijentalni institut u Sarajevu.
- *Stanovništvo Bosne i Hercegovine, narodnosni sastav po naseljima*. 1995. Zagreb: Državni zavod za statistiku.

Literatura

- BALTIC, JAKO. 2003. *Godišnjak od događaja crkvenih, svietskih i promine vremena u Bosni. Priredio, latinske i talijanske dijelove preveo, uvod i bilješke napisao dr. fra Andrija Zirdum*. Sarajevo – Zagreb: Synopsis.
- BATINIĆ, MIJO VJENCESLAV. 1887. *Djelovanje franjevaca u Bosni i Hercegovini za prvih šest vjekova njihova boravka*, sv. III. Zagreb.
- BOGDANOVIĆ, MARIJAN. 1984. *Ljetopis kreševskog samostana (1765. – 1817.), Izvještaj o pohodu bosanskog vikarijata 1768*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- BUDAK, NEVEN. 2007. *Hrvatska i Slavonija u ranom srednjem vijeku*, 1. sv. Zagreb: Leykam international.
- DRAGANOVIĆ, KRUNOSLAV. 1942. *Katolička crkva u sredovječnoj Bosni. // Poviest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine, knjiga 1*. Sarajevo: HKD 'Napredak', 686-766.
- DRAŠKIĆ, MIROSLAV. 1972. *Narodne nošnje severozapadne Bosne II*. Zenica: Izdanja Muzeja grada Zenice.
- DUJMOVIĆ, IVAN. 1999. *Povijest zavaljske župe*. Zagreb: Udruga umjetnika „August Šenoa“.
- ĐAKOVIĆ, LUKA. 1979. *Prilozi za demografiju i onomastičku građu BiH, I ANUBIH. Građa*, knj. 23. Sarajevo.
- FRANJIĆ, ŽIVKO. 1999. *Povijest Bihaća od najstarijih vremena do 1878. godine*. Bihać: HKD Napredak.
- GAVRANOVIĆ, BERISLAV. 1959. *Povijest franjevačkog samostana Petrićevac i franjevačkih župa u Bosanskoj Krajini*. Sarajevo.
- HADŽIHUSEINOVIĆ, MUVEKKIT, S. S. 1999. *Povijest Bosne*, knj. I. Sarajevo: El-Kalem.
- HORVAT, JOSIP. 1980. *Kultura Hrvata kroz 1000 godina*, 1. svezak. Zagreb: Globus.
- JUKIĆ, IVAN FRANJO. 1973. *Zemljopis i poviestnica Bosne. Sabrana djela*, knj. I. Sarajevo: Veselin Masleša.

- KAMBER, DRAGUTIN. 1931/ 1932. Stanje župa i duša apostolskog vikarijata u Bosni srebreničko-otomanskoj prema popisu izvršenom 1813. *Franjevački vijesnik*, god. XXXVIII, br. 1., 2., (1931.): 369-376; (1932): 22-28, 57-59, 83-88, 111-121.
- KOZLIČIĆ, MITHAD. 1999. *Stanovništvo i naselja Unsko-sanskog područja 1879. – 1921. godine, Etnička struktura stanovništva i naseljena mjesta Unsko-sanskog područja u službenim popisima 1879., 1885., 1895. 1910 i 1921. godine*. Bihać: Ministarstvo obrazovanja, nauke, vjere i sporta Unsko-sanskog kantona.
- KOZLIČIĆ, MITHAD. 2003. *Unsko-Sansko područje na starim geografskim kartama*. Sarajevo-Bihać: Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine i Arhiv Unsko-sanskog kantona.
- KURİPEŠIĆ, BENEDIKT. 2006. *Putopis kroz Bosnu, Srbiju, Bugarsku i Rumeliju 1530*. Banja Luka: Beseda.
- LOPAŠIĆ, RADOSLAV. 1890. *Bihać i Bihaćka krajina, mjestopisne i poviestne crtice*. Zagreb: Matica hrvatska.
- MANDIĆ, DOMINIK. 1962. *Chroati catholici Bosnae et Hercegovinae in descriptionibus annis 1743 et 1768 exaratis.*, Chicago-Roma: Hrvatski povijesni institut.
- MANDIĆ, DOMINIK. 1982. *Bosna i Hercegovina*, sv. III. Etnička povijest Bosne i Hercegovine, (2. izd.). Toronto – Zürich – Roma – Chicago.
- MARIĆ, FRANJO; ORLOVAC, ANTO. 2006. *Banjalučka biskupija u riječi i slici od 1881. do 2006*. Banja Luka: Biskupija Banja Luka.
- MIDŽIĆ, FIKRET. 2015. *Bihać slobodni i kraljevski grad*. Bihać: Europska akademija Banjalučke biskupije.
- PAVIČIĆ, STJEPAN. 2010. *Seobe i naselja u Lici*. Gospić: Državni arhiv u Gospiću. (pretisak)
- PEJANOVIĆ, ĐORĐE. 1955. *Stanovništvo Bosne i Hercegovine*. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti.
- PELIDIJA, ENES. 1989. *Bosanski ejalet od Karlovačkog do Požarevačkog mira 1699.–1718*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- PETRIĆ, HRVOJE. 2011. *Samobor i okolica u ranom novom vijeku. // Samobor – zemljopisno-povijesna monografija. / Dragutin Feletar (ur.). Samobor: Meridijani*.
- SMAJIĆ, RAMIZA. 2009. *Bosanska krajina, historija, legende i mitovi*. Sarajevo: Dobra knjiga.
- SRKULJ, STJEPAN; LUČIĆ, JOSIP. 1996. *Hrvatska povijest u dvadeset pet karata*. Zagreb: AGM – Trsat: Hrvatski informativni centar.
- STANIĆ, DAMIR. 2020. *Bihać kao sjedište Bihačke kapetanije i slobodni kraljevski grad*. Doktorski rad, Filozofski fakultet, Zagreb.
- ŠALIĆ, JURICA. 2002. *Franjevci sjeverozapadne Bosne*. Bihać: HKD Napredak.
- ŠLJIVO, GALIB. 1992. *Bosna i Hercegovina 1788. – 1812*. Banja Luka: Institut za istoriju u Banjaluci.

- VRAMEC, ANTUN. 1992. *Kronika*. (Ljubljana, 1628.) Zagreb – Varaždin: Kršćanska sadašnjost. (pretisak)
- ŽAGAR, PETAR. 2010. *Trag svetosti župe Zavalje*. Čuntić – Petrinja: Franjevački samostan sv. Antuna Padovanskog.
- ŽIC, NIKOLA. Vijesti Pavla Vitezovića. *Napretkov kalendar 1937*, 101-107.

Mrežni izvori

- VOMBERGAR, JURE. 2020. *Priimki Slovencev*. <https://slovenski-rod.eu/hr/priimki-slovencev-2/> (pristupljeno 8. 12. 2020.)
- *Statistika.ba. Konačni rezultati – Popis 2013*. <http://www.statistika.ba/> (pristupljeno 15. 1. 2021.)

Croats of the Bihać area from the Ottoman invasion until today

Summary

Almost two centuries passed from the first Ottoman invasions to the fall of Bihać, the last Croatian stronghold conquered by the Ottomans in 1592. After the fall of the defense on the river Vrbas, and then on the Una, only the defensive line on the river Kupa was effective enough to finally stop the Ottomans. During this period, the indigenous population of the wider area was suppressed in migrations to the northwest.

The Islamization of conquered Bihać was important in the Ottoman security strategy. Part of the indigenous Catholic population remained in the villages around Bihać. The wars and demarcations in the 17th and 18th centuries affected the confessional and ethnic image of the wider river Una area.

There were periods of more frequent „cross-border exchange“ of the Croatian population due to economic and other reasons. About eight hundred surnames are recorded in the preserved registers of the parish of Bihać from the end of the 18th century.

In the heart of the Croatian ethnic and political historical space, from which it is today separated by the state border, Croats have survived as indigenous population of this area, mostly around Bihać. Its numbers were influenced by wars, socio-political circumstances and political-territorial alterations in the 20th century.

Key words: Bihać, Bosanska krajina, Croats, Catholics.

Lara Prpić, Marija Fajdić
Državni arhiv u Gospiću
HR – 53 000 Gospić
lara.dp3@gmail.com
marija.brkljadic@gmail.com

Prethodno priopćenje
(primljeno 5. 12. 2021.)
UDK 930.25:373(497.562)
373.3(497.562)(091)

ŠKOLSKE SPOMENICE KAO ARHIVSKO VRELO ZA PROUČAVANJE REGIONALNE POVIJESTI I POVIJESTI ŠKOLSTVA LIKE I OKOLICE

Polazeći iz aspekta arhivske struke ovaj rad definira školske spomenice kao arhivske jedinice pedagoške dokumentacije trajne vrijednosti koje su kao dio materijalne hrvatske kulturne baštine iznimno vrijedno arhivsko vrelo za proučavanje povijesti Like i okolice. U tom su smislu u radu analizirane školske spomenice koje se čuvaju u Državnom arhivu u Gospiću i dijelu pismohrana škola koje su pod njegovom nadležnošću. Posebno je istaknuta zakonska regulativa o uvođenju i obvezi vođenja školskih spomenica u osnovnim školama. Prikazane su i opisane spomenice koje se čuvaju u fondovima školstva Državnog arhiva u Gospiću i pismohrani Osnovne škole dr. Jure Turić u Gospiću kao reprezentativnom primjeru sačuvanosti spomenica izvan Arhiva. Metodologijom istraživanja na malom uzorku djelomično su pregledani dosjei stvaratelja osnovnoškolskih ustanova Državnog arhiva u Gospiću i provedena je anketa u ustanovama za koje smo pretpostavljali da čuvaju spomenice koje imaju svojstvo javnog arhivskog gradiva. Slijedom navedenog, u radu se donose analizirani dobiveni podatci o sačuvanosti školskih spomenica ličkog i karlobaškog područja izvan Arhiva, podatci o ispunjavanju zakonske obveze vođenja školskih spomenica u osnovnim školama te današnjem obliku vođenja školskih spomenica s obzirom na to da je procesima globalizacije i napretka informatičke tehnologije pored analognog vođenja u obliku knjige zakonski otvorena mogućnost vođenja e-spomenica u digitalnom obliku.

Ključne riječi: školske spomenice, Državni arhiv u Gospiću, arhivsko vrelo, povijest, škole.

Uvod

Spomenica je spis, isprava ili knjiga odnosno zbornik radova objavljen u spomen na neku zaslužnu osobu ili događanja. U nekim značenjima spomenica odgovara terminu memorandum (od lat. *memorandus*: onaj koji treba biti zapamćen).¹ Riječ spomenica dolazi od riječi spomen čije se značenje odnosi na spominjanje, sjećanje na nešto ili nekoga, na uspomenu. Od tuda proizlazi i naziv za školske spomenice, specifične arhivske jedinice svojstvene školskoj administraciji koje bitno razlikujemo od ostalih spomenica poput zbornika, medalja, spomenica koje se objavljuju povodom različitih godišnjica, spomen-knjiga u koje se upisuju utisci i osobni dojmovi o nekom događaju i mjestu zbivanja itd. „Spomenica je knjiga zapisa o značajnim događajima u životu škole koja se vodi tijekom školske godine ili naknadno upisuje za pojedinu godinu, svojevrsan rukom pisan dnevnik školskih zbivanja.“ (Aladrović-Mehandžija, 2015: 49). Osim što im je primarna svrha zapisivanje podataka o školi na koju se odnose, često se u njima pronalaze iznimno vrijedni zapisi i podatci o običajima i događajima iz života mjesta i šire regije te ostali podatci o etnološkim karakteristikama stanovništva područja na koje se odnose. Nerijetko su u njima zapisani globalni povijesni podatci i činjenice koji se odnose na društveno-političko uređenje i zbivanja unutar države, društva i uže lokalne zajednice. Nezaobilazna su riznica podataka za proučavanje lokalne i školske povijesti te u tom kontekstu iznimno vrijedno arhivsko vrelo za povijesna istraživanja Like i podvelebitskog primorja.

Školska spomenica – arhivski dokument trajne vrijednosti

Školska spomenica je pedagoški dokument trajne vrijednosti i sastavni dio pedagoške dokumentacije svake osnovne škole.² Po svojim sadržajnim karakteristikama školska spomenica sadržava zapise o značajnim događajima iz života i rada škole tijekom školskih godina te zapise o značajnijim događajima iz užeg i šireg zavičajnog područja na kojem se škola nalazi. U arhivističkom smislu to je arhivska jedinica koja je do napretka informatičke tehnologije u globalnom okruženju po svom obliku dolazila u formi knjige kao zasebne tehničke jedinice. Po svojim tehničkim karakteristikama, školska spomenica može biti u analognom i digital-

1 <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=57492> (9. 9. 2021.)

2 Naputak o pisanju školske spomenice, Spomenica Osnovne škole dr. Jure Turića u Gospiću 1991. – 2005.

nom obliku. U analognom obliku to je knjiga pisana na kvalitetnom papiru veće gramaže i uvezana u korice od ljepenke, tekstila ili kože ukrašene zlatopisom ili drugim tiskom. Često sadržava fotografije, crteže, novinske isječke. Danas se i dalje vodi u analognom obliku, ali sve češće susrećemo spomenice u elektroničkom obliku (e-spomenice). Podatke u spomenicu škole upisuje ravnatelj ili drugi zaduženi prosvjetni djelatnik ili stručni suradnik. Prije upisivanja podataka u spomenicu uobičajeno je usuglašavanje učiteljskog vijeća i školskog odbora za sadržaj koji se unosi. „Sadržaj spomenice odabire se pažljivo s visokom razinom odgovornosti i poštovanja prema školi, njezinoj djelatnosti kao i društvenoj sredini u kojoj škola djeluje. Podaci za svaku školsku godinu pišu se pozorno i zaključuju nakon završetka školske godine.“³ Svaka spomenica trebala bi sadržavati osnovne podatke o osnivanju i početku rada škole, akt o osnivanju ili podatke koji upućuju na njega, naznaku prve školske godine, podatke o izgradnji i opremanju školskih objekata, podatke o školskom upisnom području (kao npr. demografske podatke o sastavu stanovništva, strukturi po njegovom zanimanju, broju učenika, ekonomskoj razvijenosti mjesta i sl.), podatke o upravljanju školom (školski odbor, upravitelj / ravnatelj) i stručnim tijelima škole (o učiteljskom vijeću, razrednim vijećima i razrednicima, pedagoško-psihološkoj službi, stručnim aktivima).⁴ Školska spomenica je dokumentarno gradivo koje ima trajnu vrijednost i značaj za kulturu, povijest i znanost. „Dokumentaran je onaj koji ima karakter dokumenta, potkrijepljen dokazima, pismenim dokazima, ispravama, brojčanim podacima, slikama, fotografijama. Polazeći od te definicije dokumentom postaje svaki oblik zabilježene informacije o bilo kojoj ljudskoj djelatnosti, odnosno pojavi. Stoga su najnovije definicije dokumenta da je dokument zapisana informacija, medij informacijsko-dokumentacijske jedinice i istovremeno jedinica u informacijsko-dokumentacijskom procesu.“ (Gaćina Škalamera, 2006: 11). Sukladno prethodnom citatu, školsku spomenicu možemo definirati kao arhivski dokument trajne vrijednosti i izvora informacija. Kako sadržava primarne tj. izvorne informacije,⁵ ona je u arhivističkom smislu izvorno arhivsko gradivo za proučavanje povijesti, kulture, pedagogije i drugih znanstvenih područja. Primarne / izvorne informacije sadržane u spomenicama su informacije o početku i tijeku rada škole

3 Isto

4 Isto

5 „Osnovna je podjela informacija, a time i dokumenata kao nositelja informacija, na primarne, sekundarne i tercijarne informacije. Primarne su izvorne informacije, one su izvori informacija.“ (Gaćina Škalamera, 2006: 11)

i rezultatima koje je ostvarivala,⁶ kratak povijesni pregled o mjestu u kojem se nalazi, podatke o obrazovnim, kulturnim i drugim značajkama škole i mjesta, o znamenitim osobama koje su porijeklom iz mjesta škole i o znamenitim bivšim učenicima škole. Pored navedenog spomenice daju informacije o dodatnom radu, inovacijama koje su uvedene u odgojno-obrazovni rad, radu o unapređivanju odgojno-obrazovne djelatnosti, izvođenju pokusnog programa u školi, ustrojstvu i sadržaju izvannastavnih i izvanškolskih djelatnosti učenika, priredbama, svečanostima, natjecanjima itd. U prikazivanju djelatnosti škole često je obuhvaćena informacija o suradnji škole s roditeljima od održavanja roditeljskih sastanaka do podizanja pedagoške kulture roditelja, o pedagoško-instruktivnom radu u školi, rezultatima vrednovanja u školi, suradnji škole sa zavodom za školstvo i drugim ustanovama, načinima rješavanja različitih problema, izvođenju ekskurzija i ljetovanja učenika, o produženom i cjelodnevnom boravku i radu školske kuhinje. Za kulturno-povijesna i istraživanja u drugim znanstvenim područjima spomenice škole su nepresušno arhivsko vrelo jer sadrže informacije i bogate podatke o životu i radu sredine u kojoj škola djeluje te događajima koji su imali utjecaj na rezultate rada škole. Najvažniji događaji iz života i rada škole i mjesta dokumentirani su često priložima kao što su: snimci, članci iz novina, crteži, fotografije i sl. tako da spomenice nisu samo pisani arhivski izvori, one donose i arhivsko gradivo na drugim nosačima zapisa izuzev običnog dokumentnoga papira.

Zakonska regulativa o obvezi vođenja spomenica

U Republici Hrvatskoj zakonskim je i podzakonskim aktima regulirana obveza vođenja školskih spomenica u osnovnim školama, dok srednje i visokoškolske ustanove nemaju tu obvezu. Prema čl. 138. Zakona o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi (NN 152/14) stoji da se u školskim ustanovama vodi pedagoška dokumentacija i evidencije među kojima je navedena i spomenica škole koju osnovna škola trajno čuva. Pravilnikom o pedagoškoj dokumentaciji i evidenciji te javnim ispravama o školskim ustanovama (NN 47/2017.) u čl. 2. navedena je spomenica škole kao evidencija koja se, ovisno o vrsti školske ustanove, obvezno vodi u školskim ustanovama. Člankom 27. istog Pravilnika spomenica škole

6 Npr. kao što je već navedeno: podatke o učenicima (broj učenika razrednih odjela, učeničkih skupina i sekcija), podatke o učiteljima i stručnim suradnicima (rad u stručnim tijelima, raspored poslova i zadaća-zaduženja, planiranje i programiranje neposrednog rada s učenicima) te o odgojno-obrazovnom radu škole (godišnji plan i program škole, njegovo ostvarenje i sl.) itd.

definirana je kao trajni dokument u kojemu osnovna škola vodi zapise o redosljedu važnih događaja u povijesti škole. Spomenica škole vodi se na dokumentnom bijelom papiru veličine 25,0 × 34,5 cm i sadrži 100 listova. Uvezuje se u korice tvrdoga uveza, a na prednjoj strani korica u gornjem srednjem dijelu utisnut je grb RH. Na sredini prednje strane korica otisnuta je riječ *SPOMENICA*. Na prvoj stranici Spomenice uz otisnutu riječ Spomenica nalazi se obrazac za unos: naziva i sjedišta škole; naziva županije; broja knjige i razdoblja koje knjiga obuhvaća; imena, prezimena i potpisa ravnatelja u vrijeme početka i u vrijeme završetka vođenja spomenice; pečata škole. Obvezno se vodi za svaku školsku godinu u pisanom ili elektroničkom obliku. I prethodni su zakonski akti na teritoriju RH propisivali obvezu vođenja školskih spomenica. Povijesno gledano, školska spomenica se na području Hrvatske prvi put spominje u *Zakonu o ustroju pučkih škola i preparandija za pučko učiteljstvo u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji* donijetom 14. listopada 1874. godine. „Paragrafom 40 ‘Školskog i nastavnog reda za ovozemne pučke škole’ iz 1874. god. naređuje se da ‘svaka škola mora imati osim inih uredovnih spisa ‘školsku spomenicu’, u koju se ubilježiti imaju kronologičnim redom svi važniji događaji i promjene tičuće se škole.’“ (Miljković, 1995: 116). Navedenim zakonom započeta je sustavna reforma školstva bana Ivana Mažuranića tijekom koje je potom donijeta 2. 5. 1880. godine *Naredba kraljevske hrv.-slav.-dalm. Zemaljske vlade, Odjela za bogoštovlje i nastavu br. 241.* kojom se precizira, ponovno upućuje i poziva učiteljstvo na obvezno vođenje školskih spomenica (Miljković, 1995: 116). U Naredbi su date upute o načinu vođenja ovih evidencija kroz dva dijela te se spominje ljetopis kao sastavni dio spomenice. Prvi dio spomenice treba sadržavati povijest škole od osnutka, a u drugom dijelu upućuje se na kronološko vođenje ljetopisa škole s bilježenjem svih važnijih događaja i promjena koje se tiču škole.⁷ Međutim, kako je Lika bila pod vojnom upravom, u njoj su se sve do završetka političke upravno-teritorijalne reorganizacije 1886. godine primjenjivali zakoni i propisi Vojne krajine iz 1871. godine bez obzira na to što je 1881. godine priključena civilnoj Hrvatskoj (Ilievska Radošević, 2019: 186). Na području Like 1885. godine djelovalo je 90 općih pučkih škola, a krajem 19. stoljeća Lika je imala najmanje osnovnih škola u Hrvatskoj čija je opremljenost bila znatno ispod hrvatskog prosjeka. Od ukupno 93 škole tek ih je 10 bilo potpuno opremljeno učilima odnosno nastavnim sredstvima i pomagalicama, a stanje školskih zgrada nije bilo

7 Vidi: <http://histedu.isp.hr/skolske-spomenice-iz-19-stoljeca-kao-izvor-za-povijest-skolstva/> (30. 9. 2021.) i (Aladrović-Mehandžija, 2015: 50)

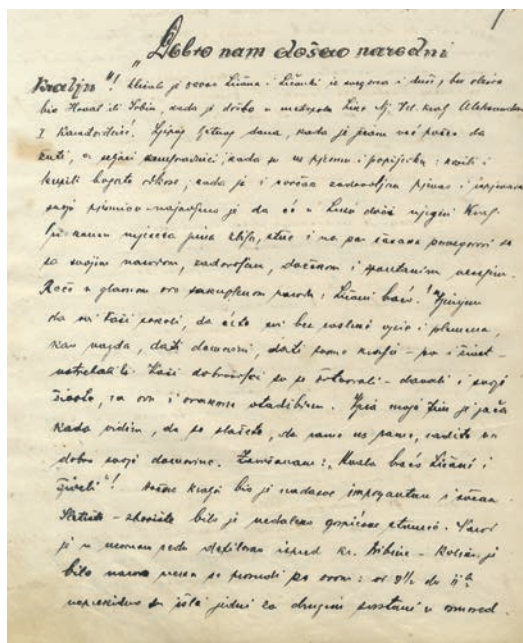
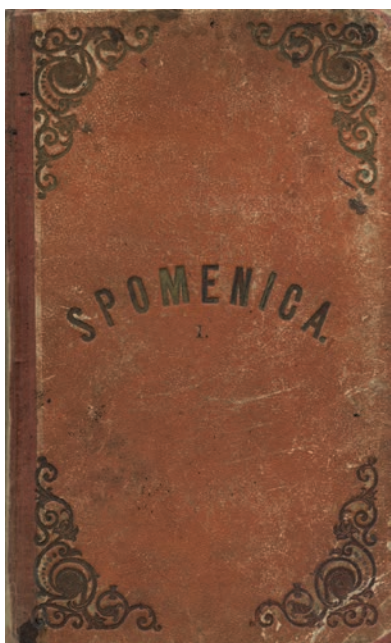
zadovoljavajuće. U odnosu na ostale županije, Ličko-krbavska je imala najmanje vlastitih zgrada (Rukavina, 2012: 120). Slomom Austro-Ugarske Monarhije i završetkom Prvog svjetskog rata Lika se našla u sastavu jedinstvene Države Slovenaca, Hrvata i Srba u kojoj se nastojalo ujednačiti i centralizirati školstvo. Pitanje novog zakona o školstvu potaknuto je 1919. godine, ali je prošlo punih 10 godina do njegovog donošenja. Zakon o narodnim školama objavljen je 9. prosinca 1929. u *Službenim novinama* Kraljevine Jugoslavije, a izmijenjen je već 1931. Tek je opet pred Drugi svjetski rat u Banovini Hrvatskoj normativno osviješten značaj školskih spomenica te je pored klasičnih školskih spomenica uvedeno obvezno vođenje etnografskih spomenica naročito za ruralna područja. „Naredbom bana Ivana Subašića iz siječnja 1940. godine zadano je da svaka narodna škola uz svoju klasičnu spomenicu vodi i Etnografsku spomenicu.“ (Petrović, 2018: 40). Ovaj je akt bio izuzetno značajan za područje Like i manjih podvelebitskih mjesta u smislu evidentiranja povijesnih i etnografskih činjenica.

Školske spomenice u Državnom arhivu u Gospiću

U Državnom arhivu u Gospiću čuvaju se ukupno 84 arhivska fonda iz oblasti školstva, od čega se 44 arhivskih fondova odnosi na osnovne škole. Cjeline gradiva ovih fondova uglavnom su oblikovane u fondove po posljednjem nazivu stvaratelja odnosno po nazivu matičnih škola u trenutku preuzimanja gradiva. One sadržavaju i gradivo područnih škola koje su nekada djelovale samostalno kao pravni subjekti. Tek se detaljnijim sređivanjem gradivo navedenih fondova razdvaja u više fondova ili podfondova prema stvarateljima kao što je primjer fonda HR-DAGS-58. Osnovna škola dr. Jure Turić u Gospiću koji je sređivanjem tijekom 2019. i 2020. godine razdvojen na više fondova. U navedenim fondovima čuva se ukupno 11 školskih spomenica te tri arhivske jedinice koje su trebale postati spomenice ili su slične spomenicama po vanjskim (korice i naziv) ili unutarnjim karakteristikama (kronološko vođenje školskih događanja): jedna spomen-knjiga OŠ Nada Dimić Gospić na organizirane izložbe učenika 1965. – 1967. (knjiga dojmova), jedan ljetopis Pedagoške akademije Gospić 1976. – 1978. te jedan strojni prijepis iz Ljetopisa Osnovne škole Stanko Opsenica i Srednje škole Nikola Tesla Teslingrad iz vremena okupacije Ličkog Osika. Spomenice i ljetopisi su prema principu provenijencije u Državnom arhivu u Gospiću sastavni dio organske cjeline pripadajućih fondova u kojima se fizički nalaze, iako je praksa pojedinih arhiva da se spomenice fizički izdvajaju u zasebne zbirke. U daljnjem tekstu donosimo pregled i opis spomenica koje se čuvaju u Arhivu.

Spomenica za pučku školu u Novom I, HR-DAGS-294. Osnovna škola Lički Novi, knj. 4.

Najstarija spomenica koja se čuva u gospićkom Državnom arhivu je Spomenica za pučku učionu u Novom. Ona je ujedno i jedna od najstarijih spomenica Like. Obuhvaća razdoblje od 1880. do 1939. godine zbog čega budi zanimanje istraživača i često se koristi u Arhivu. Njene je zapise do 1918. godine detaljnije obradila Ilievska Radošević u svojem preglednom članku pod naslovom *Zapisi novljanske školske spomenice* (1880. – 1918.) u kojem navodi da nedostaje šest bitnih stranica te da sadrži zapise na 88 stranica (Ilievska Radošević, 2019: 189). To je spomenica iz koje je pored povijesti škole kronološki vidljiva i cjelokupna društveno-politička situacija, ne samo u mjestu već u cijeloj Lici i Hrvatskoj. Osim podataka o učiteljima, vjeroučiteljima i učenicima donosi pregled podataka o predstavnicima školske, državne i crkvene vlasti i njenim mijenama, organizaciji nastave te važnim događajima iz društvenog i školskog života. Npr. kroz promjene upravno-teritorijalnog uređenja donosi podatke o imenovanjima velikih župana i ostalih predstavnika vlasti. Pravi je primjer kako su školske spomenice važan arhivski izvor za proučavanje političke i upravne povijesti. U njenim zapisima su opisane društvene i povijesne prilike te

Spomenica za pučku školu u Novom

odnos učitelja i učenika prema njima. Npr. tijekom Prvog svjetskog rata aktivnosti i radovi učenika nerijetko su bili usmjereni na pomoć u ratnim uvjetima poput pletenja čarapa za potrebe vojske. Povijesni događaji su opisivani detaljno npr. posjet kralja Aleksandra I. Karađorđevića Gospiću i Lici 1933. godine. (Vidi sl. 2.). Po tvarnim značajkama riječ je o knjizi dimenzija 23 × 37,5 cm, korica od tvrde ljepenke narančaste boje s utisnutim sivo-smeđim ornamentima i natpisom *SPOMENICA*. Hrnat korica je presvučen u crveno platno preko kojeg je nestručno zalijepljena setoltejp vrpca. Knjiga ima oštećenje u vidu odvojenosti stranica kod uveza.

**Spomen-knjiga Područne škole Brušane I.,
HR-DAGS-300. Osnovna škola Kata Pejnović [Vlado Knežević]
Gospić, Područna škola Brušane, knj. I.**

Spomenica je vođena u razdoblju od 1966. do 1978. godine. U uvodnom dijelu je retroaktivno zapisan historijat škole do 1966. godine od kada slijede zapisi po školskim godinama u kojima se navodi raspored razrednih odjeljenja i učitelja, organizacija i grupa slobodnih aktivnosti te ostali podatci o organizaciji nastave i izvanškolskih aktivnosti učenika. Spomenica je po tvarnim značajkama knjiga ukoričena u kvalitetnu crnu kožu dimenzija 23 × 32 cm sa srebrno otisnutim nazivom *SPOMEN KNJIGA*. Listovi su izrađeni od kvalitetnijeg papira veće gramaže, u nijansi žute boje, s crvenim rubovima. Knjiga nema većih oštećenja, osim što su neki listovi odvojeni iz uveza koji je rađen metalnim spajalicama, zbog čega se mjestimice vide tragovi korozije. Iz monografije *Sto pedeset godina škole u Brušanima* Stipe Tonkovića saznajemo da je starija spomenica škole uništena u razaranju i požaru škole 1943. godine (Tonković, 2009: 56,59).

**Ljetopis Osmogodišnje škole u Karlobagu,
HR-DAGS-126. Osnovna škola Divko Budak Karlobag**

Spomenica je vođena u razdoblju od 1954. do 1962. godine. Donosi kronološki opis važnijih datuma o početku i kraju školske godine, održanih priredbi, promjeni naziva škole,⁸ popise razreda – učenika i nastavnika, članova školskog savjeta, podatke o premještanju nastavnika i opis teških okolnosti rada škole zbog nedostatka nastavnika odnosno njihove nezadovoljavajuće školske sprema za rad u višim razredima zbog čega se nastava izvodila svaki drugi dan. Spomenica donosi podatak o elementar-

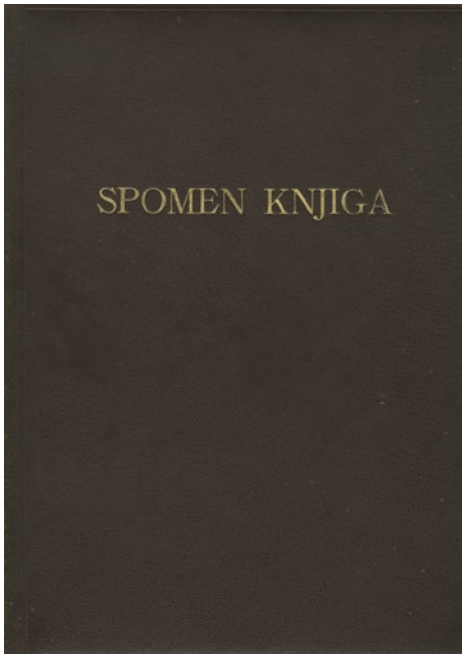
8 Škola 1958/1959. šk. god. dobiva naziv po imenu narodnog heroja Divka Budaka koji je rođen u Karlobagu.

noj nepogodi kroz opis jake zime tijekom šk. god. 1954/55. koju je okarakteriziralo smrzavanje voćki, uginuće stoke i jaka bura od 100 km/h na -10 °C koja je otkidala krovove, prozore i vrata te rušila dimnjake. U širem kontekstu spominje se i lavina u Makedoniji koja je tada odnijela 100 ljudskih života. Spomenica donosi podatak o tragičnoj smrti jednog učenika te o epidemiji gripe koja je zahvatila cijelo mjesto tijekom 1957/58. šk. godine. Po tvarnim značajkama knjiga je u obliku tvrdo ukoričene nenamjenske bilježnice od 47 listova na crte s rubnim plavim dijelom. Takve su se bilježnice u vrijeme nastanka gradiva koristile za sve administrativne svrhe. Knjiga je dimenzija 21 × 29,4 cm, ima zelene kartonske korice, a hrbat i rubovi su joj presvučeni platnom. Na prednjici knjige nalazi se uokvirena naljepnica na koju je tintom ispisan naziv *Ljetopis Osmogodišnje škole u Karlobagu*. Tekst u spomenici je pisan zelenom, plavom i crnom tintom te crvenom drvenom bojom. Knjiga nema oštećenja.

Spomen-knjiga Osnovne škole Kosinjski Bakovac, HR-DAGS-198. Osnovna škola Anž Frankopan Kosinj

Spomenica Osnovne škole Kosinjski Bakovac vodila se u razdoblju od [1967.] 1968. do 1986. godine. Započinje historijatom škole koji je pisan na temelju kućne spomenice Klobučar Ivana, a koju je započeo voditi njegov otac Josip. Historijat donosi detaljan opis od 1890. godine kada su slane prve molbe za otvaranje škole Zemaljskoj vladi, općinskim i županijskim tijelima, predstavniku crkvene vlasti (presvijetlom gospodinu senjskom biskupu) i narodnom zastupniku u hrvatskom saboru Martinu Sekuliću. Hrvatska Zemaljska vlada je odobrila otvaranje škole u kući Josipa Klobučara tek 10. siječnja 1899., prva školska godina je započela 1. rujna 1899. godine, a prethodilo joj je „uškolavanje“⁹ 10. kolovoza 1899. popraćeno velikom proslavom na kojoj su prisustvovali župan Mićo Crnić, paroh Andrija Zobenica, ravnajući učitelj u Gornjem Kosinju Marko Zdunić, načelnik Jurica Fadljević, školski odbor i ostali ugledni seljani. Školu su tada pohađala samo muška djeca u dobi od 10 do 16 godina. Bilo ih je ukupno 80, 50 učenika iz Kosinjskog Bakovca i 30 učenika koji su prešli iz Gornjeg Kosinja. Nadalje se opisuje proces izgradnje nove škole koja je svečano blagoslovljena 1. rujna 1909. godine. Na stranici koja prethodi historijatu škole zalijepljena je crno-bijela fotografija seoske mlinice. U spomenici slijede zapisi koji obuhvaćaju razdoblje od školske godine 1967/68. do 1985/86., izuzev školskih godina 1980/81., 1981/82. i 1982/83. Zapisi su temeljiti i donose sve važne podatke iz života i rada škole, od broja učenika, podataka o učiteljima i nastavnicima,

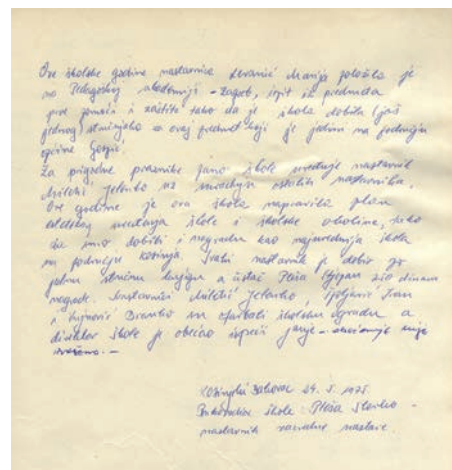
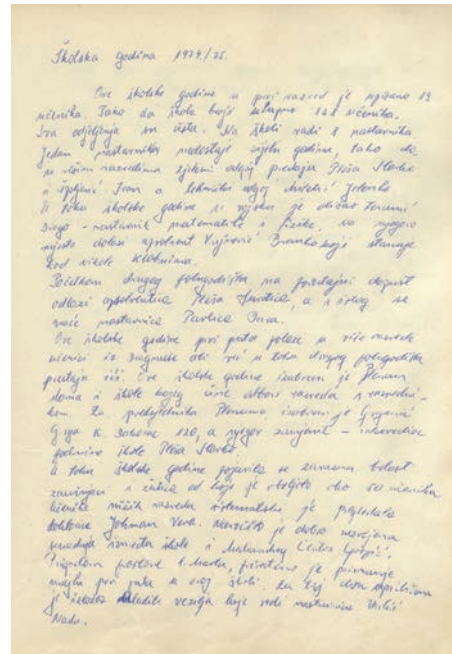
9 Izraz korišten u Spomenici.

Spomen-knjiga Osnovne škole Kosinjski
Bakovac, školska godina 1974/75.

organizaciji nastave u kombiniranim i čistim razrednim odjeljenjima, otežanim materijalnim uvjetima, o uspjehu učenika koji je npr. 1968. bio izrazito slab te o nepohađanju nastave djece iz zaseoka Draganuša, Lokvica i Antinovica zbog udaljenosti veće od 7 km od škole, organizaciji izvannastavnih slobodnih aktivnosti (literarna, recitatorska i dramska grupa, zborna pjevanje, omladinska organizacija i fotosekcija), obilježavanju školskih priredbi i svečanosti, nošenju Štafete mladosti itd. U školskoj godini 1974/75. zabilježeni su i epidemiološki podaci o pojavnosti zaraznih bolesti zaušnjaka i žutice od kojih je oboljelo 50 učenika škole.

Ponegdje se spominje sklapanje brakova među prosvjetnim djelatnicima. Godine 1978. snimana je obrazovna emisija na temu *Planinski kraj SR Hrvatske*

u kojoj su sudjelovali učenici IV. razreda s učiteljicom. U 1983. godini spominje se teška saobraćajna nesreća kod Bilaja u kojoj su u velikom broju stradali učenici OŠ Kata Pejnović i Nada Dimić Gospić te CUO Nikola Tesla. Riječ je o knjizi dimenzija 24 × 32,3 cm koja je ukoričena u kvalitetnu smeđu kožu sa zlatopisno utisnutim nazivom *SPOMEN KNJIGA* na prednjici knjige. Listovi su od kvalitetnog papira u nijansi žute boje sa smeđim rubovima. Pisana je plavom tintom i kemijskom olovkom, a pojedini dijelovi teksta su ispisani ili istaknuti crvenim flomasterom. Na prvoj stranici je izrađen crtež škole u olovci. U Spomenici se nalazi ukupno 19 fotografija (12 crno-bijelih i 7 fotografija u boji) od kojih samo jedna nije zalijepljena na listove knjige. Na jednom mjestu su vidljivi tragovi ljepila. Ostalih oštećenja nema.

Spomen-knjiga Osnovne škole Kosinj, HR-DAGS-198.

Osnovna škola Anž Frankopan Kosinj

Spomenica obuhvaća razdoblje života škole od 1958. do 1964. godine. Započela se voditi na kraju šk. godine 1958/59. s opisom formiranja i opremanja jedinstvene osmogodišnje škole u Kosinju u općinskoj zgradi koju bi pohađali učenici viših razreda (V.-VIII.) iz Mlakve, Gornjeg Kosinja, Krš-Gradine, Lipovog Polja, Vukelić Sela i Donjeg Kosinja, dok bi škole u navedenim mjestima nastavili pohađati učenici razredne nastave od I. do IV. razreda. Do tada su sve škole u navedenim mjestima bile ili šestogodišnje ili osmogodišnje. U višim razredima su nastavu vodili učitelji, a ne nastavnici. Zapisani su podatci o formiranju radne brigade koja je radila na pošumljavanju goleti iznad Vukelić Sela, o organizaciji narodnog zbora, uspjehu učenika, popravnim ispitima, zaključcima nastavničkog zbora, raznim akcijama, promjeni upravitelja škole, podatci o doškolavanju nastavnika npr. oni ma koji su se upisali na Pedagošku akademiju i sl. Iz spomenice možemo saznati i podatke o ukidanju područnih škola Donji Kosinj, Kućišta, Mlakva i njihovom premještanju u druge škole 1962. godine te popise nastavnika po područnim školama. Ova spomenica govori uglavnom o životu škole, tek se na kraju zapisa iz 1964. spominje elektrifikacija sela kao značajan projekt i događaj. Spomenica je po tvarnim značajkama knjiga ukoričena u kvalitetnu crnu kožu dimenzija 24 × 33 cm sa zlatno otisnutim nazivom *SPOMEN KNJIGA*. Listovi su izrađeni od kvalitetnijeg papira veće gramaze u nijansi žute boje s crvenim rubovima. Knjiga nema oštećenja. Pisana je plavom tintom i kemijskom olovkom, a pojedini dijelovi teksta poput naslova ispisani su i istaknuti narančastim flomasterom. U Spomenici se nalazi ukupno 24 crno-bijelih fotografija zalijepljenih na listove.

Stranice s fotografijama iz Spomen-
knjige Osnovne škole Kosinj

Spomen-knjiga Područne škole Malo Polje, HR-DAGS-161. Osnovna škola Perušić, knj. 781.

Spomenica započinje opisom škole Malo Polje – Mezinovac do 1954. godine nastalim temeljem sakupljenih podataka metodom intervjua odnosno priča ljudi iz sela jer su škola i njena cjelokupna arhiva zapaljene i uništene tijekom Drugog svjetskog rata. Opis započinje detaljima od početka izgradnje škole 1930. godine koji se odnose na izgled nekretnina i financiranje izgradnje, a dalje se donosi pregledni historijat škole od početka rada 1932. godine u kojem su istaknuta postavljenja učitelja tijekom vremena. Nakon rata škola je ponovno otvorena i nastava se odvijala u privatnoj zgradi, a zgrada škole je ponovno obnovljena u razdoblju od 1948. do 1951. Redoviti zapisi su vođeni u spomenici od 1966. do 1976. godine na klasičan način po tijeku zbivanja u školskim godinama. Iz nje također možemo izvući zavičajne povijesne bilješke kao npr. podatak o elektrifikaciji sela 1970. godine. Spomenica je po tvarnim značajkama knjiga ukoričena u smeđu kožu s nazivom *SPOMEN KNJIGA* utisnutim zlatnim slovima. Knjiga je dimenzija 24 × 26,5 cm. Listovi žute boje ispisani su crnom i plavom tintom te kemijskom olovkom. U spomenici nema fotografija. Između listova šk. godine 1970/71. nalazi se prešani osušeni cvijet koji nije vezan za pisani tekst.

Spomen-knjiga Osnovne škole Hećimović Martin – Bracija Perušić, HR-DAGS-161. Osnovna škola Perušić

Spomenica je vođena u razdoblju od 1949. do 1978. godine. Zapčinje podatkom o preuzimanju dužnosti Kobešćak Milke na mjesto upraviteljice Sedmogodišnje škole u Perušiću, nakon čega slijedi detaljan opis stanja građevine školske zgrade. Opisani su teški materijalni i nehigijenski uvjeti rada, ali i nastojanja učitelja i učenika da se uvjeti poprave. Spominje se kako je prije rata škola posjedovala tzv. Kraljev vrt s 3 jutra zemlje koji joj je oduzet u korist uživanja Seljačke radne zadruge Prvan Selo. Navodi se i teško materijalno stanje nastavnika, njihovi loši uvjeti stanovanja i ishrane koji su za posljedicu imali zdravstvene posljedice u vidu plućnih priraslica dokazanih rendgenskim snimkama. Školu pohađaju učenici iz Prvan Sela, Bukovca, Konjskog Brda, Malog Polja, Kaniže i Studenaca. Opisuju se rad kuhinje i namirnice koje učenici dobivaju za obrok. Istaknuta su imena nekih nastavnika te je opisan rad omladinskih i pionirskih organizacija, održavanje priredbi i takmičenja. Opisuju se slaba pismenost učenika i poteškoće s čitanjem i pisanjem kod velikog broja učenika. Kasniji zapisi su opširniji i detaljniji, sadrže tablične popise nastavnog osoblja. Zanimljiv je referat koji je zapisala upraviteljica 1955. godine u kojem

se donosi povijest Perušića i školstva Like i Karlobaga od samog osnutka prvih osnovnih škola u prvoj polovici 18. stoljeća s posebnim naglaskom na perušićku školu. U narednim zapisima opisuju se stručne škole na području Perušića, daju se detaljni opisi mjesta, njegove infrastrukture, gospodarstva i kulturnih sadržaja. Zabilježeni su uspjesi učenika u slobodnim izvannastavnim aktivnostima poput uspjeha tamburaškog orkestra u izvedbi opere *Ero s onoga svijeta*. Spomenica završava zapisima iz 1978. u kojima je pored podataka o školi istaknut značaj društveno-političkih zajednica i njihovih predstavnika na rješavanje poteškoća i problema s kojima je škola bila suočena. Spomenica je po tvornim značajkama knjiga ukoričena u smeđu kožu s nazivom *SPOMEN KNJIGA* utisnutim zlatnim slovima. Knjiga je dimenzija 24 × 32,5 cm. Listovi nijanse žute boje ispisani su plavom tintom, plavom kemijskom olovkom te crnim i plavim flomasterom. U spomenici nema fotografija. Zastupljeni su popisi u tablicama. Na više mjesta otišnut je štambilj škole. Spomenica je korištena kao izvor za pisanje knjige *Školstvo u Perušiću 1773-2010*. Pavla Murgića i Adolfa Jurčića.

Spomen-knjiga Područne škole Kruščica, HR-DAGS-127. Osnovna škola dr. Ante Starčevića Pazarište Klanac

Spomenica je vođena u razdoblju od 1956. do 1959. godine. Započinje opisom geografskih obilježja sela Kruščica te povijesnim historijatom škole od 1922. godine kada je škola započela s radom u privatnoj kući Luke Balenovića. U zapisima su sadržajno obuhvaćeni svi bitni elementi opisa školskog života od razrednih odjeljenja, učitelja i nastavnika, sudjelovanja društveno-političke zajednice u radu škole, obilježavanje svečanosti i praznika, rad s odraslima, rad školske kuhinje itd. Iako je vođena relativno kratko, svega tri školske godine, iz ove spomenice je moguće izdvojiti

Školska godina 1955/56.

Popis nast. osoba, koji je radilo u školi u toku te godine

Ime i prezime	Kvalifikacija	Škola	Godina	Spomenica
Polja Jela	učiteljica	12	9	odgovarajuće škole
Antić Ranko	učitelj	35	6	odgovarajuće škole
Antić Jure	učitelj	31	6	odgovarajuće škole
Kalčin Jelenka	učiteljica	26	5	odgovarajuće škole
Kalčin Jelenka	učiteljica	28	6	odgovarajuće škole
Murgić Olga	učiteljica	32	4	odgovarajuće škole
Kokotović Miro	učitelj	19	16	odgovarajuće škole
Balenović Jela	učiteljica	19	5	odgovarajuće škole
Glavčan Branka	učiteljica	20	7	odgovarajuće škole
Kolac Olga	učiteljica	20	3	odgovarajuće škole
Gaspar Marija	učiteljica	22	11	odgovarajuće škole
Polja Jela	učiteljica	22	8	odgovarajuće škole
Grivčić Olga	učiteljica	24	29	odgovarajuće škole
Muršević Olga	učiteljica	24	11	odgovarajuće škole
Šarčević Jela	učiteljica	25		odgovarajuće škole

Bilješka: U ovom popisu nisu uključeni oni koji su radili u školi u toku te godine, ali su radili u školi u toku prethodne ili naredne godine. Također, nisu uključeni oni koji su radili u školi u toku te godine, ali su radili u školi u toku prethodne ili naredne godine. Također, nisu uključeni oni koji su radili u školi u toku te godine, ali su radili u školi u toku prethodne ili naredne godine.

Školska godina 1955/56.

*Izlet učenika iz
Kruščice i Aleksinice
na Plitvička Jezera*

zanimljive sadržaje od povijesne vrijednosti npr. nabavka baterija i akumulatora za radio aparat koji je prvi put korišten 13. rujna 1957. u školi na veliko oduševljenje učenika te podatci o epidemiološkoj situaciji sezone gripe i vremenskih nepogoda tijekom 1956/57. zbog čega je škola bila zatvorena 4 dana. Posljednji zapis obuhvaća opis nadolazeće izgradnje prometne infrastrukture i elektrifikacije sela. Po tvarnim karakteristikama riječ je o knjizi dimenzija $24 \times 26,5$ cm koja je ukoričena u kvalitetnu zelenu kožu s utisnutim zlatnim slovima naziva *SPOMEN KNJIGA* na prednjici knjige. Listovi su od kvalitetnog papira nijanse žute boje s crvenkastim rubovima. Pisana je plavom tintom. U Spomenicu su zalijepljene dvije crno-bijele fotografije iz šk. god. 1955/56. i 1956/57. Knjiga je oštećena na prvoj stranici. U gornjem lijevom uglu prve stranice izrezan je dio lista pravokutnog oblika veličine $13,8 \times 7,5$ cm čime je nepovratno uništen tekst spomenice na drugoj stranici. Pretpostavljamo da je na dijelu Spomenice koji nedostaje stajala fotografija ili crtež.

Spomenica škole Sušanj, HR-DAGS-126. Osnovna škola Karlobag

Spomenica je vođena u razdoblju 1970. – 1973. na svega 5 listova. Za svaku je školsku godinu kronološki prikazan tijek održavanja sjednica, proslava, završetka i početka polugodišta, sudjelovanje nastavnika na seminarima i predavanjima, broj i sastav učenika u školi, njihovo vrednovanje i ocjenjivanje. Druge zanimljive podatke spomenica ne donosi izuzev relevantnih podataka o školskom životu tijekom školskih godina koje obuhvaća. Ova spomenica je po izglednim i tvarnim karakteristikama slična karlobaškoj. Riječ je o knjizi u obliku tvrdo ukoričene nenamjenske administrativne bilježnice na crte. Knjiga je dimenzija 21×29 cm, ima kartonske korice u spektru

boja smeđe-zeleno, a hrbat i rubovi knjige su presvučeni zelenim platnom. Na prednjici knjige nalazi se uokvirena naljepnica na koju je tintom ispisan naziv *Spomenica škole Sušanj*. Tekst u spomenici je pisan plavom tintom. Knjiga nema oštećenja.

Spomenica škole Baške Oštarije, HR-DAGS-126. Osnovna škola Karlobag

Spomenica je vođena u razdoblju od 1961. do 1974. godine. Započinje zapisom o historijatu škole u kojemu učiteljica Kata Šikić navodi kako selo nije imalo školsku zgradu do 1919. godine te se nastava održavala u 'popovom' stanu. Prvi učitelji u selu bili su Pere Vidmar i Katica Sapunar. Zanimljiv je podatak da su u poslijeratnom razdoblju (1925. – 1928.) u školu upisivani učenici različitog uzrasta od 7, 15 i 20 godina. Slijedi i zanimljivost o vremenskoj nepogodi koja je pogodila Baške Oštarije 1928. kada je vijavica podigla i odnijela krov sa škole. Škola je već iduće 1929. godine obnovljena i tada su je prvi put počela pohađati ženska djeca iz sela. Tijekom Drugog svjetskog rata škola je uništena, a obnovljena je u poraću. Kroz zapise nastale tijekom školskih godina u kojima je spomenica vođena možemo pratiti teške materijalne prilike škole čiji je krov propuštao oborine koje su onemogućavale normalan rad te se nastava za vrijeme zimskih dana najčešće odvijala u učiteljskom stanu. Osim uobičajenih školskih podataka koji su upisivani, spomenica donosi pregled značajnih datuma u životu sela: otvorenje ceste Karlobag-Gospić, izgradnja Hotela Velebno, elektrifikacija sela koja je nažalost zaobišla školsku zgradu zbog nedostatka materijalnih sredstava, prestanak rada seoskog bifea Jadran i sl. Po tvarnim karakteristikama knjiga spomenice je u obliku tvrdo ukoričene nenamjenske administrativne bilježnice na crte. Knjiga je veličine 21 × 29 cm s kartonskim koricama mramornog crno-zelenog uzorka. Hrbat i rubovi knjige su presvučeni smeđim platnom. Na prednjici knjige nalazi se uokvirena naljepnica na koju je tintom ispisan naziv *Spomenica škole Baške Oštarije*. Tekst je pisan plavom tintom i kemijskom olovkom. Knjiga nema oštećenja.

Spomen-knjiga Područnog odjeljenja Barić Draga, HR-DAGS-126. Osnovna škola Karlobag

Spomenica je pisana 24. ožujka 1963. na svega 3 lista papira. Započinje historijatom škole Barić Draga u kojem su najprije opisani geografski položaj i obilježja sela te otvaranje osnovne četverogodišnje škole u privatnoj kući Jandre Barića 1924. godine. Školska zgrada je sagrađena 1938., a nastava je započela 1939. godine. Zbog ratnih okolnosti nastava je bila prekinuta od 1944. do 1945. godine. Zanimljivo je kako od 1953. škola postaje šestogodišnja, zatim osmogodišnja, a cijelo vrije-

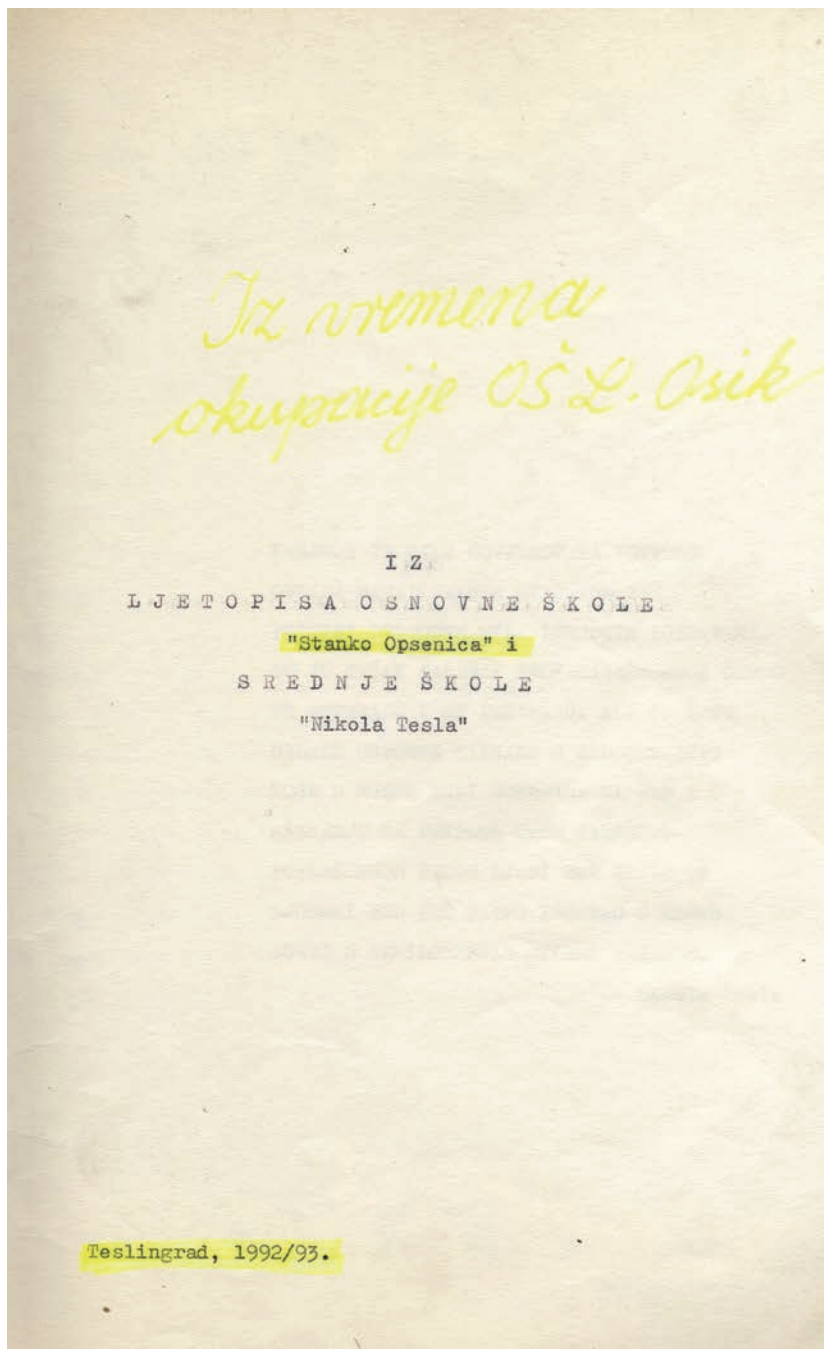
me u njoj radi samo jedan prosvjetni djelatnik. Od 1961. izvršena je centralizacija škole sa školom u Karlobagu te školu pohađaju učenici od I. do IV. razreda dok viši razredi putuju na nastavu autobusom u Karlobag. Spomenica je po tvarnim značajkama knjiga u obliku tvrdo ukoričene nenamjenske bilježnice s listovima od trgovačkog papira. Knjiga je veličine 21 × 29 cm s kartonskim koricama mramornog crno-plavog uzorka. Hrnat knjige presvučen je plavim platnom. Na prednjici knjige nalazi se uokvirena naljepnica na koju je strojopisom otipkan naziv *SPOMEN KNJIGA Područnog odjeljenja BARIĆ DRAGA*. Tekst u spomenici se nalazi samo na prve tri stranice i ispisan je plavom tintom dok su ostale stranice potpuno prazne. Knjiga nema oštećenja.

Ljetopis Pedagoške akademije Gospić, HR-DAGS-233. Pedagoška akademija Gospić

Ljetopis je pisan u običnu bilježnicu tvrdih smeđih korica dimenzija 21 × 29 cm. Na odvojenom papiru napisano je uputstvo za vođenje ljetopisa iz kojeg je vidljivo da je ljetopis ranije vodila Zlata Derossi, potom Š. Tomljenović. Zapisi se u ovoj knjizi odnose na samo dvije akademske godine: 1976/77. i 1977/78. Pisana je kronološki po datumima, a zapisi su po sadržaju zapravo zapisnici sa sjednica vijeća nastavnika, izvršnog odbora i sl. te zabilježbe o odlascima na službena putovanja, seminare i sastanke dekana i profesora.

Strojni prijepis iz ljetopisa Osnovne škole Stanko Opsenica i Srednje škole Nikola Tesla Teslingrad, HR-DAGS-197. Osnovna škola Stanko Opsenica Lički Osik (Teslingrad) (HR-DAGS-226. Srednja škola Nikola Tesla u Teslingradu)

Riječ je o izvatku odnosno strojnom prijepisu iz ljetopisa u obliku izvještaja koji se odnosi na školsku godinu 1992/93. ovih dvaju školskih ustanova koje su bile pod upravom paradržavne tvorevine Republike Srpske Krajine u kojoj je mjesto Lički Osik preimenovano u Teslingrad. Obje su škole radile u zgradi srednje škole, imale su zajedničke organe upravljanja i ravnatelja. Nakon sadržaja donosi se tekst o školama i uvjetima rada u njoj, organizaciji nastave, broju učenika, oštećenjima zgrade tijekom ratnih djelovanja, stanju škole nakon provale i otuđenja imovine 27. svibnja 1993. čijeg počinitelja nikada nije otkrila stanica milicije u Teslingradu, o oskudnim materijalnim sredstvima i pomoćima koje je škola dobila od Vlade RSK i MZ Teslingrad (8 t ugljena za ogrjev, 9 peći lubura, 400 l goriva D2 i 10 milijuna dinara). Slijedi izvadak iz ljetopisa koji donosi kronološki popis važnih

Naslovnica iz ljetopisa Osnovne škole Stanko Opsenica
i Srednje škole Nikola Tesla Teslingrad

zbivanja, podatke o tijelima upravljanja, popis nastavnika, profesora i tehničkog osoblja koji su radili na obje škole, osvrt na organiziranu djelatnost i uvjete rada s opisima prostorija, radionica, školske kuhinje i prijedlog mjera za poboljšanje odgojno-obrazovnog rada. Prijepis spomenice je umetnut u mapu s mehanizmom.

Spomen-knjiga Osnovne škole Nada Dimić Gospić (Knjiga dojmova s Izložbi radova učenika 1965. – 1967.), HR-DAGS-299. Osnovna škola „Nada Dimić“ [I. osnovna škola] Gospić

Ova knjiga zapravo nije prava školska spomenica iako na prvi pogled tako izgleda. Riječ je o ukoričenoj spomen-knjizi dimenzija 24 × 32 cm koja je po svojem sadržaju Knjiga dojmova s Izložbi učeničkih radova maketarske, tehničke, jedriličarske i likovne grupe postavljane tri godine za redom u razdoblju 1965. – 1967. godine povodom proslave praznika i Dana škole. Korice su od zelene kože s utisnutim zlatopisom.

Školske spomenice izvan Arhiva

Izvori i metode prikupljanja podataka

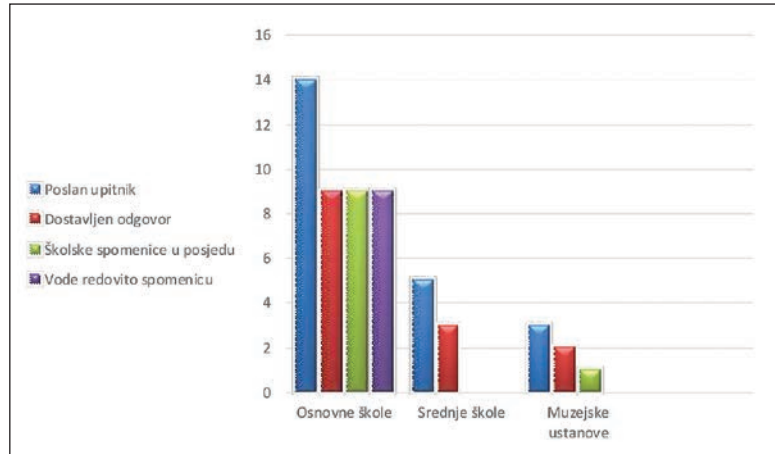
Izvan Državnog arhiva u Gospiću nalazi se pod njegovom nadležnošću ukupno 21 stvaratelj gradiva relevantan za ovo istraživanje, od čega je 14 osnovnoškolskih ustanova. Istraživanje podataka o školskim spomenicama izvan Arhiva provedeno je kroz tri modela odnosno tri faze rada. U prvoj fazi istraživanja pregledana je nekolicina dosjea stvaratelja gradiva osnovnoškolskih ustanova u Odjelu za zaštitu arhivskog i dokumentarnog gradiva izvan arhiva Državnog arhiva u Gospiću. Pregledom dosjea utvrđeno je da je najvjerojatnije većina najstarijih spomenica škola uništeno i spaljeno tijekom Drugog svjetskog rata zajedno sa školama i ostalom arhivom škola. Primjer su podatci iz Dosjea stvaratelja DAGS-70. Osnovna škola Donji Lapac u kojem su sačuvane Kartoteke ustanova i registraturne građe Narodne osmogodišnje škole Donji Lapac i ostalih osnovnih škola s područja kotara i općine Donji Lapac koje su svojedobno do provođenja reforme školstva djelovale samostalno: Osnovna škole Nebljusi, Centralna osmogodišnja škola Doljani, Osnovna četverogodišnja škola Meljinovac, Narodna osmogodišnja škola Mišljenovac, Osnovna četverogodišnja škola Štrbci i Osmogodišnja škola Kestenovac. Na svim kartotekama navedenih ustanova zabilježeno je da je arhivsko gradivo uništeno tijekom Drugog svjetskog rata. Isto je stanje bilo i u Narodnoj osmogodišnjoj školi Lički Osik prema

podacima iz dosjea DAGS-68. Osnovna škola Lički Osik. Iz dokumentacije i podataka navedenih dosjea ne može se zaključiti jesu li školske spomenice vođene poslije Drugog svjetskog rata, a ako jesu može se samo pretpostaviti da su možda nestale tijekom Domovinskog rata. Isto je stanje i s većinom ostalih osnovnih škola koje su pod nadležnošću Državnog arhiva u Gospiću. Kako je bilo nemoguće objediniti i dobiti relevantne podatke o sačuvanim školskim spomenicama iz dosjea stvaratelja u drugoj fazi rada provedena je anketa u ustanovama za koje smo pretpostavili da bi u opusu svog arhivskog gradiva mogle čuvati spomenice. U trećoj fazi rada uzeli smo na uvid školske spomenice koje se čuvaju u pismohrani Osnovne škole dr. Jure Turić u Gospiću koje smo kao reprezentativni primjer sačuvanosti u ovom radu detaljnije prikazali i opisali.

Anketa i rezultati

Izuzev pregleda dosjea stvaratelja kao metodološkog modela istraživanja podataka o školskim spomenicama na terenu odabrale smo i empirijsku metodu istraživanja kroz provedbu ankete kako bi došli do sigurnih podataka o količini i vremenskom rasponu školskih spomenica izvan Arhiva. Prikupljanje podataka provedeno je anketnim upitnikom izrađenim ciljano za potrebe ovog istraživanja koji se sastojao od 4 pitanja za školske ustanove i 2 pitanja za muzejske ustanove za koje smo pretpostavili da bi u opusu svojih zbirki mogli čuvati školske spomenice. Cilj ovog istraživanja bio je utvrđivanje činjeničnog stanja o sačuvanosti najstarijih spomenica, ali i poticanje svijesti o važnosti vođenja spomenica kao arhivskog dokumenta od trajne vrijednosti. Anketa je upućena ustanovama putem elektroničke pošte, a pitanja su formulirana na jednostavan način kako bi se iz odgovora ustanovili količina i vremenski raspon u zapisima sačuvanih školskih spomenica izvan Arhiva, ispunjava li se zakonska obveza i koji je današnji način vođenja školskih spomenica na području nadležnosti nad stvarateljima Državnog arhiva u Gospiću, a koje obuhvaća ličko i karlovačko područje. Analiza prikupljenih podataka dobivenih metodom malog uzorka trebala bi bar približno donijeti sliku o sačuvanosti i vođenju školskih spomenica na terenu. Školske ustanove kao stvaratelji i eventualni posjednici ili vlasnici školskih spomenica odgovarali su na sljedeće upite: Posjeduje li vaša ustanova školske spomenice/ljetopise? Ako da, navedite količinu (komade), naziv škole i razdoblje obuhvaćeno u spomenicama/ljetopisima za svaku knjigu pojedinačno. Vodite li redovito spomenicu/ljetopis? Vodite li spomenice/ljetopise danas u fizičkom ili analognom obliku (knjige) ili kao e-spomenicu u elektronskom obliku? Muzejskim ustanovama upućena su sljedeća dva upita: Posjeduje li vaša ustanova školske spomenice/ljetopise s ličkog i karlovačkog

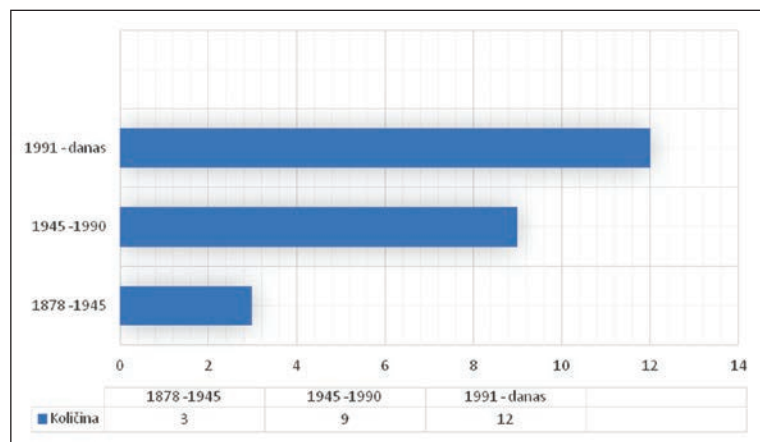
Graf 1.
Posjedovanje i
vođenje školskih
spomenica

područja (podvelebitsko primorje)? Ako da, navedite koliko komada posjedujete, nazive škola te vremenski raspon na koji se odnose. Istraživanje je obuhvatilo 14 osnovnih škola, 5 srednjih škola i 3 muzejske ustanove. Sve anketirane škole i dva muzeja su s područja skrbi i nadležnosti Državnog arhiva u Gospiću, a upit je poslan i u Hrvatski školski muzej s obzirom na mogućnost posjedovanja arhivskog gradiva školstva s područja nadležnosti Državnog arhiva u Gospiću. Na anketu je odgovorilo 9 osnovnih škola, 3 srednje škole i 2 muzeja.

Analizom rezultata ankete proizlazi da sve osnovne škole koje su dostavile odgovore, njih ukupno 9, posjeduju i redovito vode školske spomenice u fizičkom ili analognom obliku knjige. Srednje škole ne podliježu zakonskoj obvezi vođenja školskih spomenica te ih niti vode niti posjeduju. U Muzeju Like Gospić čuva se spomenica Osnovne škole Bilaj iz razdoblja 1894. – 1939. s dodatkom za školsku godinu 1954/55. Hrvatski školski muzej ne posjeduje školske spomenice s ličkog

Graf 2.
Spomenice
izvan arhiva –
razdoblja vođenja

i karlobaškog područja. (Vidi graf 1. i 2.). U 9 osnovnih škola koje su odgovorile na anketu nalazi se ukupno 18 spomenica. Samo Osnovna škola Zrinjskih i Frankopana Otočac posjeduje dvije spomenice iz 19. i prve polovice 20. stoljeća. To su: spomenica osnovne škole Sinac koja je vođena od 1887. do 1942. i spomenica škole Ličko Lešće, vođena od 1886. do 1936., a u kojoj je napisan povijesni pregled od 1831. do 1886. koji svjedoči o povijesti školstva na području Ličkog Lešća. Ostale spomenice u osnovnim školama vođene su u razdoblju nakon Drugog svjetskog rata i vođene su najčešće kontinuirano u istoj knjizi do ispisa zadnjih stranica, čak negdje skoro do današnjih dana kao npr. Spomenica osnovne škole Kosinjska 1957. – 2020. Iz odgovora pojedinih škola može se zaključiti da su neke spomenice, npr. s područja Otočca, nestale tijekom Domovinskog rata.

Prikaz sačuvanosti školskih spomenica na primjeru Osnovne škole dr. Jure Turića u Gospiću

Kao reprezentativni primjer stanja sačuvanosti školskih spomenica izvan Arhiva uzeli smo na uvid i analizirali spomenice koje se čuvaju u Osnovnoj školi dr. Jure Turića u Gospiću. U pismohrani navedene škole čuva se 5 spomenica kroz koje se može pratiti povijest školstva na području Gospića od 1957. godine kada je Narodna osmogodišnja škola Gospić podijeljena na dvije osnovne škole koje su u svom sastavu imale pripadajuće područne škole koje su djelovale u okolnim selima. I. osnovna škola (Osnovna škola „Nada Dimić“ Gospić) i II. osnovna škola (Osnovna škola „Vlado Knežević“ Gospić / Osnovna škola „Narodni heroj Kata Pejnović“ Gospić) su tijekom vremena mijenjale nazive, a ponovno su se ujedinile 1. srpnja 1979. u jedinstvenu školu pod nazivom Osnovna škola „Narodni heroji Kata Pejnović i Nada Dimić“ Gospić koja je 1991. promijenila naziv u Osnovnu školu dr. Jure Turić u Gospiću (Mataija 2016: 9-15). Navedeni podatci koji se nalaze u spomenicama su iznimno vrijedni i arhivističkoj struci koja se bavi proučavanjem povijesti stvaratelja (osnutkom i prestankom rada ustanova, promjenama naziva i predničko-slijedničkim pravnim odnosima stvaratelja), a koja prethodi svakom arhivističkom sređivanju i oblikovanju arhivskih fondova.

Spomenica Narodne osmogodišnje škole Gospić (I. osnovna škola u Gospiću od 1958/1959.)

Na samom početku spomenica sadržava historijat grada Gospića, političko i upravno-teritorijalno uređenje do 1950-ih godina i njegov utjecaj na zavičajno područje i školu koja je otvorena još davne 1788. godine kao Pučka osnovna

škola u Gospiću. Spomenica se počela voditi između 1956. ili 1957. godine uoči ili tijekom spajanja Osnovne škole, Vježbaonice i nižih razreda Gimnazije u jedinstvenu novoosnovanu Narodnu osmogodišnju školu Gospić što se može zaključiti po historijatu grada i škole te opisima povijesnih prilika i događaja koji su pisani retroaktivno. Osim podataka o upraviteljima škole tijekom školskih godina, spomenica sadržava podatke o zaposlenicima, naročito o prosvjetnim djelatnicima, njihovim zvanjima, podacima o radu i premještajima. Opisivano je formiranje pionirskih i omladinskih odreda i grupa i njihove akcije, grupa izvannastavnih i izvanškolskih aktivnosti (zborova, tamburaškog orkestra i sl.), obilježavanje državnih praznika i proslava, obilježavanje sjednica itd. Opisane su teške materijalne prilike škole nakon osnutka. Nastava se odvijala na dvije lokacije – u dotrajaloj zgradi bivše Osnovne škole i u zgradi Gimnazije Nikola Tesla bez sportske dvorane, igrališta i vrta, a većinu je nastavnih sredstava i pomagala koristila od Gimnazije. Od šk. godine 1958./59. škola se razdvaja na dvije škole i ovu Spomenicu nastavlja voditi I. osnovna škola u Gospiću koja djeluje u bivšoj domaćinskoj školi, a koja već 1959. dobiva novi naziv Narodni heroj Nada Dimić. Spomenica sadržava zapise do 1965. godine, kada Škola započinje voditi spomenicu u drugoj knjizi. Po tvarnim karakteristikama spomenica je knjiga dimenzija 21 × 29,5 cm čije su korice presvučene u sivo platno na kojem je plavom tiskarskom bojom istaknut naslov *SPOMENICA Narodne osmogodišnje škole GOSPIĆ*. Spomenica sadržava crteže tušem te dosta crno-bijelih fotografija koje su lijepljene na listove ispisivane uglavnom tintom (naliv perom).

Spomenica Osnovne škole Nada Dimić u Gospiću

Ova je spomenica nastavak prethodne spomenice i vođena je u razdoblju od 1965. do 1978.[1979.] godine. Sadržajem je slična prethodnoj, nastavljeni su zapisi vezani za održane sjednice Nastavničkog vijeća, sastanke Savjeta škole i sl. Opisuju se novozaposleni djelatnici, raspored razredništva u matičnim školama i raspored učitelja na područnim školama, formiranje pionirskih i omladinskih organizacija npr. Omladinske radne čete 25. maj, rad škole u tri vremenska turnusa što upućuje na veliki broj djece, obilježavanja proslava i praznika, dana svečanosti otvaranja novoizgrađene spomen-škole Narodni heroj Kata Pejnović Gospić 16. rujna 1972., posjet književnice Anđelke Martić školi 1977. godine itd. Knjiga završava zapisom dojma književnika Arsena Diklića prilikom posjete školi 12. lipnja 1979. Uz zapise iz života škole prikazan je i život lokalne zajednice u odnosu na povijesne prilike npr. ozbiljnost političke situacije 1968. godine te rad sindikalnih i političkih organizacija. Po tvarnim karakteristikama knjiga je veličine 25 × 35 cm

čije su korice presvučene kvalitetnim bež platnom, a natpis *SPOMENICA* otisnut zlatopisom. Pisana je plavom tintom, a na listovima su brojna oštećenja od ostataka ljepila kojim su lijepljene fotografije. Spomenica sadržava dosta crno-bijelih fotografija i dvije u koloru koje su uglavnom otpale s mjesta na koje su bile zalijepljene. Fotografije imaju oštećenja od ostataka ljepila selotejp vrpce koja je lijepljena preko njih uglavnom okomito s obje strane. U knjizi se nalazi i brošura o otvaranju Spomen-škole „Kata Pejnović“ Gospić iz 1972. godine.

Spomen-knjiga II. Osnovne škole u Gospiću

Spomenica je vođena u razdoblju od 1958. do 1971. godine. Počinje tekstom o započetoj školskoj godini 1958/59. te o podjeli prethodne škole na I. i II. osnovnu školu. Ova je škola započela s radom 1. rujna 1958. pod upraviteljstvom Ante Došena. Opisane su sjednice nastavničkog zbora, izbor školskog odbora, podjela dužnosti prema stručnim aktivima, zajednici doma i škole, pionirskim grupama, naučnim grupama, savjetu pionira, odborima za proslave, formiranje školske zadruge Branko Ognjenović itd. Spomenica prati sva školska događanja u kontekstu vremena zbivanja naročito obilježavanje praznika, održavanje proslava i priredbi, sudjelovanje učenika u natjecanjima, rad, izlaganje i uspjeh Školske zadruge, podatke o uspjehu učenika, podjeli svjedodžbi i održavanju popravnih ispita, rad uprava, odbora, savjeta i komisija. Tekst iz života škole je popraćen crno-bijelim fotografijama (grupe učenika kulturno-umjetničkih društava škole, biciklijada povodom štafete mladosti, susret Anđelka Ristića, Enesa Čengića i Branka Čopića s učenicima škole itd.). U spomenici je opisano ponovno otvaranje Područne škole Rastoka 1968. godine koja je bila zatvorena 1963. godine od kada su djeca morala pješaćiti dnevno do 14 km kako bi sudjelovala na redovnoj nastavi u Smiljanu. U spomenici je opisano stanje školskih zgrada i inventara sedamdesetih godina, broj učenika i odjeljenja matične i područnih škola. Zanimljiv je podatak da su djeca prosječno dnevno pješaćila 5-7 km radi dolaska na nastavu, tek je ponegdje bio organiziran prijevoz npr. za učenike iz Smiljana. Riječ je o knjizi dimenzija 23 × 32 cm uvezanoj u korice od smeđe kože s utisnutim zlatopisom *SPOMEN KNJIGA*. Listovi su od kvalitetnog bijelog papira čiji su rubovi crvene boje. Pisana je uglavnom plavom tintom. Sadržava 26 crno-bijelih fotografija većinom umetnutih na zalijepljene uglaste etuije ili lijepljenih izravno na podlogu papira. Na tri mjesta su ostali prazni uglasti etuiji, a fotografije su vremenom otpale i/ili su izdvojene iz spomenice. Nekoliko fotografija se drži tek jednim dijelom za uglasti etui dok ostalih oštećenja nema.

Spomen-knjiga Osnovne škole Kata Pejnović Gospić

Spomenica započinje životopisom Kate Pejnović, zatim je veliki dio teksta posvećen izgradnji nove osnovne škole u Gospiću s generalijama o novčanim donacijama i financiranju izgradnje te tekst o svečanom otvaranju škole 16. rujna 1972. s potpisanim spomen dojmovima utjecajnih osoba iz društvenog života i kulture poput kazališnog glumca Pere Budaka i književnika Nikole Pulića. U narednim zapisima spomenica sadržajno donosi tijek školskih zbivanja po školskim godinama, podatke o broju učenika u matičnoj i područnim školama Brušane, Bužim, Rastoka, Smiljan i Trnovac, zatim izvještaje o uspjehu učenika. Spomenica završava zapisima iz prvog polugodišta 1978. godine te spomen dojmovima poznatih osoba iz 1979. godine. Kao i u prethodnoj knjizi, i u ovoj je dojam zapisao Arsen Diklić 12. lipnja 1979. Spomenica je knjiga dimenzija 29,5 × 38 cm ukoričena u smeđe platno i kožu na kojoj je tiskom tamnosmeđom bojom otisnut naslov *SPOMEN KNJIGA*, naziv škole na latinici i ćirilici te grafička slika škole. Na prvim unutarnjim listovima nalazi se i ilustracija portreta Kate Pejnović koju je izradio slikar Mile Rajšić, a spomenicu je prepisala nastavnica Mara Kolačević.

Spomenica Osnovne škole dr. Jure Turića Gospić

Spomenica obuhvaća zapise od 1991. do 2005. godine u knjizi dimenzija 25 × 34,5 cm. Korice spomenice su presvučene u kvalitetno bež platno, a pisana je plavom tintom. Iznimno je važna jer je vođena tijekom Domovinskog rata te se u njoj opisuje rad škole u vremenu ratnih zbivanja i teških uvjeta. Zbog ratnih okolnosti školska godina 1991/92. nije započela na vrijeme već tek 10. veljače 1992., a održavanje nastave matične škole bilo je organizirano u okolnim selima (Smiljan i Debelo Brdo) i područnim školama, privatnim kućama, kafićima, domovima, najčešće u neprikladnim i tijesnim prostorima, ponegdje i bez minimalnih higijenskih uvjeta. U Spomenici se nalaze i podatci o izbjeglim učenicima te popisi učenika po razredima, popisi zaposlenika, nastavnika, razrednika, isječci novinskih članaka i nekoliko fotografija u boji. Većih oštećenja knjiga nema, izuzev što su na jednom mjestu dva lista slijepljena.

Zaključak

Većina sačuvanih spomenica škola koje spadaju pod nadležnost Državnog arhiva u Gospiću vođene su poslije Drugog svjetskog rata u analognom obliku knjige u kakvom se i danas vode u našim osnovnim školama. Nažalost, stare školske spomenice

nisu cjelovito sačuvane. Većina ih je uništena ili nestala u ratnim zbivanjima koja su tijekom povijesti razarala i pustošila Liku. Izuzetak su tek 4 sačuvane spomenice iz 19. i prve polovice 20. stoljeća koje se čuvaju u Državnom arhivu u Gospiću, Osnovnoj školi Zrinskih i Frankopana u Otočcu i Muzeju Like Gospić. Sačuvane školske spomenice ličkog i okolnog područja kulturno su dobro našeg naroda, dio naše kulturne baštine i iznimno vrijedno arhivsko vrelo za istraživanje regionalne povijesti i povijesti školstva. Svrha ovog rada i istraživanja bila je osvijestiti tu činjenicu kako bi se u budućnosti više promišljalo i radilo na stvaranju, čuvanju i zaštiti zapisa ovih vrijednih jedinica arhivskog gradiva koje su ponekad i jedina sačuvana vrela za povijest manjih sela i mjesta. Prikazom i opisom sačuvanih spomenica Like i okolice nastojale smo približiti bogatstvo šarolikih informacija kojima ova arhivska vrela u svojim zapisima, slikovnim prikazima i drugim priloženim arhivlijama obiluju.

Izvori

- Državni arhiv u Gospiću
- DAGS-68. Dosje stvaratelja Osnovna škola Lički Osik
- DAGS-70. Dosje stvaratelja Osnovna škola Donji Lapac
- HR-DAGS-126. Osnovna škola Karlobag: *Ljetopis Osmogodišnje škole u Karlobagu 1954. – 1962., Spomenica škole Sušanj 1970. – 1973., Spomenica škole Baške Oštarije 1961. – 1974., Spomenknjiga Područnog odjeljenja Barić Draga 1963.*
- HR-DAGS-127. Osnovna škola dr. Ante Starčevića Pazarište Klanac: *Spomen-knjiga Područne škole Kruščica 1956. – 1959.*
- HR-DAGS-161. Osnovna škola Perušić: *Spomen-knjiga Područne škole Malo Polje 1966. – 1976., Spomen-knjiga Osnovne škole Hećimović Martin – Bracija Perušić 1949. – 1978.*
- HR-DAGS-197. Osnovna škola Stanko Opsenica Lički Osik (Teslingrad) [veza HR-DAGS-226. Srednja škola Nikola Tesla u Teslingradu]: *Strojni prijepis iz ljetopisa Osnovne škole Stanko Opsenica i Srednje škole Nikola Tesla Teslingrad*
- HR-DAGS-198. Osnovna škola Anž Frankopan Kosinj: *Spomen-knjiga Osnovne škole Kosinjski Bakovac 1967. – 1976., Spomen-knjiga Osnovne škole Kosinj 1958. – 1964.*
- HR-DAGS-233. Pedagoška akademija Gospić: *Ljetopis Pedagoške akademije Gospić 1976. – 1978.*
- HR-DAGS-294.4. Osnovna škola Lički Novi: *Spomenica za pučku školu u Novom I. 1880. – 1939.*
- HR-DAGS-299. Osnovna škola „Nada Dimić“ [I. osnovna škola] Gospić: *Spomen-knjiga Osnovne škole Nada Dimić Gospić (Knjiga dojmova s Izložbi radova učenika 1965. – 1967.)*

- HR-DAGS-300.1. Osnovna škola Kata Pejnović [Vlado Knežević] Gospić, Područna škola Brušane: *Spomen-knjiga Područne škole Brušane 1966. – 1978.*
- Osnovna škola dr. Jure Turića u Gospiću: *Spomenica Narodne osmogodišnje škole Gospić (I. osnovna škola u Gospiću) 1957. – 1965., Spomenica Osnovne škole Nada Dimić u Gospiću 1965. – 1979., Spomen-knjiga II. Osnovne škole u Gospiću 1958. – 1971., Spomen-knjiga Osnovne škole Kata Pejnović Gospić 1972. – 1979., Spomenica Osnovne škole dr. Jure Turića u Gospiću 1991. – 2005.*

Literatura

- ALARDOVIĆ-MEHANDŽIJA, KATARINA. 2015. Najstarije školske spomenice Broda i okolice iz Državnog arhiva u Slavonskom Brodu. *Anali za povijest odgoja*, Vol. 14, 49-68.
- GAČINA ŠKALAMERA, SONJA. 2006. *Školski dokumenti Arhivske zbirke Hrvatskog školskog muzeja*. Zagreb: Hrvatski školski muzej. Katalog izložbe.
- MATAIJA, KATARINA. 2016. Katalog izložbe Blago iz školske škrinje. Gospić: Državni arhiv u Gospiću – Osnovna škola dr. Jure Turića Gospić.
- MILJKOVIĆ, DUBRAVKA. 1995. Školske spomenice – ljetopisi – anali. *Život i škola*, 44, 1, Zagreb, 115-130.
- MURGIĆ, PAVAO; JURČIĆ, ADOLF. 2012. *Školstvo u Perušiću 1773. – 2010*. Gospić: Državni arhiv u Gospiću.
- PETROVIĆ, JOSIP. 2018. *Školstvo u Banovini Hrvatskoj*. Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu. Diplomski rad.
- Pravilnik o pedagoškoj dokumentaciji i evidenciji te javnim ispravama o školskim ustanovama NN 47/2017.
- RUKAVINA, MAJA. 2012. Povijesni pregled razvoja osnovne škole u Lici s osvrtom na grad Gospić. *Život i škola*, 28 (2.), god. 58., 116-129.
- TONKOVIĆ, STIPE. 2009. *Stopedeset godina škole u Brušanima*. Požega: Biblioteka Slavonac.
- Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi NN 152/2014.

Mrežni izvori

- <http://histedu.isp.hr/skolske-spomenice-iz-19-stoljeca-kao-izvor-za-povijest-skolstva/> (30. 9. 2021.)
- <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=57492> (9. 9. 2021.)
- ILIEVSKA RADOŠEVIĆ, LJUBICA. 2021. Zapisi Novljanske školske spomenice (1880. – 1918.). // Učitelj – između tradicije i suvremenosti: zbornik radova/ Sveučilište u Zadru, 184-198. <https://morepress.unizd.hr/books/press/catalog/book/72> PDF (6. 9. 2021.)

School chronicles as an Archival Source for the Study of Regional History and the History of Education in Lika and Surroundings

Summary

Starting from the aspect of the archival profession, this paper defines school chronicles as archival units of pedagogical documentation of lasting value, which is a part of the material Croatian cultural heritage, and has an extremely valuable archival source for studying the history of Lika and its surroundings. In this sense, the paper analyses the school chronicles which are kept in the State Archives in Gospić and in school archives. The legal regulations in the introduction and obligation to keep school chronicles in primary schools are especially emphasized. Chronicles kept in the education funds of the State Archives in Gospić and the archives of the Elementary School Dr. Jure Turić in Gospić are presented and described as a representative example of the preservation of chronicles outside the Archives. The research methodology on a small sample partially reviewed the files of the founders of primary schools of the State Archives in Gospić and conducted a survey in institutions that we assumed were keeping the chronicles that have the status of public archives. Following the above, the paper presents the analysed data on the preservation of school chronicles of Lika and Karlobag area outside the Archives. Additionally, the paper presents the analysed data on fulfilling the legal obligation to manage school chronicles in primary schools and it presents the today's form of school chronicles, considering that the processes of globalization and the progress of information technology, in addition to analogous guidance in the form of a book, legally open the possibility of managing e-chronicles in digital forms.

Key words: school chronicles, State Archives in Gospić, archival source, history, schools.

Joso Vrkljan, Luka Štern
HR – 53 000 Gospić
jvrkljan@velegs-nikolatesla.hr
luka.stern@velegs-nikolatesla.hr

Stručni članak
Veleučilište Nikola Tesla u Gospiću
(primljeno 20. 10. 2021.)
UDK 625.7/8-051(497.562) "14/18"

TROJICA VAŽNIH GRADITELJA POVIJESNIH LIČKIH CESTA

U vrijeme Vojne krajine na području Like izgrađene su mnoge važne ceste koje su i danas u uporabi, a plijene pozornost kvalitetom gradnje, vještim projektantskim rješenjima i interpolacijom u prostor. Izuzetno stručni cestarski graditelji toga vremena napravili su ceste koje su uz poneku rekonstrukciju, u uporabi i danas. U radu se donose kratki životopisi trojice istaknutih graditelja povijesnih ličkih cesta; Vinka Struppija, Josipa Filipa Vukasovića i Josipa Kajetana Knežića o kojima se do sada pisalo uglavnom rijetko, skromno i pojedinačno.

Uz prikaz navedenih graditelja donosi se i opis novih tehnologija koje su uvodili u cestogradnju i njihova važnost za izgradnju suvremene cestovne infrastrukture u Lici.

Ključne riječi: graditelji cesta, Josip Filip Vukasović, Josip Kajetan Knežić, Vinko Struppi.

Uvod

Povijesni razvoj cesta na ličkim prostorima uvjetovan je geografskim položajem i povijesnim događanjima od antičkih vremena do danas. Prohodnost između Jadranskog mora i kopnenog zaleđa temeljna je značajka hrvatskog prostora i njegove društvene prošlosti.

Nakon reforme vojnokrajiškog sustava iz sredine 18. st., u drugoj se polovici stoljeća intenzivirao interes Dvorskog ratnog vijeća za vojnokrajišku privredu, poglavito za krajiške jadranske luke Senj i Karlobag, koje je nastojalo prije svega, zbog trgovinskih razloga, povezati ih s kontinentalnom unutrašnjošću i obnoviti postojeće, strme i zapuštene, promet u zaprežnim kolima neprilagođene, ceste kao

i izraditi nove. Tako je 1775. godine započela izgradnja „prve velike krajiške trgovačke ceste Karlovac – Senj. Ta je cesta suvremenima poznatija kao ‘Jozefina’. Samo 9 godina kasnije gradi se u Krajini i druga velika trgovačka cesta na relaciji Gospić – Karlobag, poznatija kao ‘Terezijana’. Treći veliki cestovni pravac povezuje Jozefinu i Terezijanu sjevernom velebitskom padinom, uključujući Gospić i Otočac u krajiške prometne tokove. Krajiška velebitska magistrala spustila se 1832. godine preko Velebita, Malog Alana i Obrovca do Zadra, tj. Upravnog središta Dalmacije. Ta je cesta poznata pod imenom ‘Dalmatinska cesta’“ (Valentić 1990: 42-43).

Gradnja predmetnih prometnica potaknula je u krajiškom društvu razvoj tranzitne trgovine žitom, šumskom masom, duhanom i ostalom robom oblikujući pri tom i novi vojnokrajiški društveni sloj prijevoznika i trgovaca koji su i kao zakupnici šume u Lici, posebno etabrirani u Otočcu i Gospiću. Izgradnji spomenutih cesta veliki je stručni doprinos dalo Krajiško građevno ravnateljstvo pri ličkoj pukovnici koje je bilo smješteno u Gospiću.

Za vrijeme Vojne krajine njezino najveće bogatstvo bile su šume. Potreba za planskim iskorištavanjem velebitskih šuma potaknulo je izgradnju cesta preko i uz Velebit. Bečki dvor je povjerenje za tako zahtjevne zadatke, gradnje velebitskih cesta povjeravao samo najboljim stručnjacima, koji su se osim znanjem isticali i kao vrsni vojni graditelji.

Treba svakako napomenuti da su ličke ceste gradili razni graditelji, ali gledajući kontekst vremena, tehnologije s kojima su raspolagali i kvalitetu izgrađenih cesta može se reći kako su Vinko Struppi, Josip Filip Vukasović i Josip Kajetan Knežić trojica najvažnijih graditelja ličkih cesta.

Vinko Struppi (1733. – 1810.)

Vinko Struppi rodio se 1733. godine, mjesto njegova rođenja je nepoznato. Rano je pristupio austrijskoj vojsci, gdje su uočene njegove sposobnosti vrsnog inženjera i graditelja. Godine 1768. rimsko-njemački car Josip II. postavlja ga za ravnatelja građevinarstva tršćanske intendance. Tršćanska intendantca bila je vrlo važna upravno-ekonomska jedinica koja je svojom djelatnošću pomagala osnažiti Senj i Karlobag te potaknuti izgradnju onodobnih cesta. Godine 1772. osobno ga je Josip II. unaprijedio u pukovnika i svojeg savjetnika. U bečkim arhivima sačuvano je mnogo njegove nacrtne i projektne dokumentacije.

Izgradnjom Jozefinske ceste povezao je Vinko Struppi Karlovac i Senj kroz Liku. Izgradnju ceste povjerio mu je Josip II. pod službenim nazivom „Glavna trgovačka

i poštanska cesta“. Vinko Struppi imao je izražene organizacijske sposobnosti, tako da je Jozefinsku cestu završio za nepune tri i pol godine. Za vrijeme izgradnje ceste boravio je na terenu, obilazio je gradilišta te pronalazio adekvatna rješenja za brzi napredak radova unatoč izrazito zahtjevnom terenu.

Uzimajući u obzir skromne uvjete cestogradnje 18. stoljeća, posebno zahvaljujući Struppiju, izgradnjom Jozefinske ceste Senj je dobio mogućnost razmjene dobara s unutrašnjošću.

Struppi je uveo miniranje kao novost u cestogradnji. Minereri su za sobom ostavili minerske znakove, koji su uklesani u stijene prilikom izgradnje ceste

Slika 1. Minerski znakovi uklesani u stijeni. (Izvor: Miletić 2009: 319)

Slika 2. Struppijev most u Brinju s ostatkom sunčane ure. Izvor: (Miletić 2009: 323)

(slika 1.), a vidljivi su i danas na dionici Jozefinske ceste preko Kapele, iznad Gornjih Lopaca te kod mosta na Tunjčici.

Osim po minerskim znakovima Struppija kao graditelja cesta pamtimo i po gradnji miljokaza uz cestu. Na Jozefini Struppi je izgradio 13 miljokaza, od kojih, nažalost, niti jedan nije sačuvan. Za vremensku orijentaciju putnika, postavio je Struppi uz cestu i sunčane ure. Ostaci sunčanih ura vidljivi su i danas na Jozefinskoj cesti i nalaze se u Mrežničkom polju, Generalskom Stolu, Jezeranama, Brinju (slika 2.) i Vratniku.

Vinku Struppiju su najznačajniji građevinski objekti na Jozefinskoj cesti bili čak 11 kamenih mostova. U jednom vremenskom razdoblju vršio je i nadzor izgradnje Karolinske ceste. Godine 1779. Struppi postaje pukovnik i dobiva odlikovanje viteškog križa reda sv. Stjepana, a nakon završetka svog životnog djela – Jozefinske ceste dodijeljen mu je i nasljedni barunat. Umro je u Beču 3. lipnja 1810. godine.

Istraživač Szavitz Nossan (1970) zaključio je kako u povijesti hrvatske cestogradnje Vinko Struppi zauzima posebno mjesto zbog svojeg izrazitog građevinskog estetskog osjećaja koji je uspio ugraditi u izgradnju Jozefinske ceste i na taj je način učiniti, po mnogo čemu, jedinstvenom.

Josip Filip Vukasović (1755. – 1809.)

Josip Filip Vukasović (slika 3.) rođen je 1755. godine u Sv. Petru (Bruvno) u Lici. Njegovo porijeklo je iz stare senjske uskočke patricijske obitelji. Kao i njegovi preci posvetio se vojničkom zvanju. U Beču je pohađao Pukovnijski odgojni dom, bio je časnik u habsburškoj vojsci te je cijeli život proveo u vojnoj odori na raznim ratištima. U Bavarskom nasljednom ratu sudjelovao je u razdoblju od 1778. do 1779. godine kao časnik Ličke graničarske pješačke pukovnije. Čin poručnika dobio je 1781. godine. Za vojničke zasluge 1788. godine dobio je viteški red Marije Terezije i čin bojnika. Od crnogorskih, austrijskih i ličkih vojnika sastavio je dobrovoljačku pukovnicu „Gyulay“ i postao njezinim zapovjednikom. Godine 1790. vratio se u Ličku graničarsku pukovnicu, a 1794. godine postao njezinim zapovjednikom s činom pukovnika. Naročito se isticao u ratovima protiv Francuske. Godine 1799. dobio je čin general bojnika, a potom je dobio čin podmaršala. Tri godine kasnije dobio je titulu baruna. I danas su u Beču sačuvani Vukasovićeve nacrti, koji potvrđuju njegove izvanredne crtačke sposobnosti.

U razdobljima kada nije aktivno sudjelovao u ratu Vukasović se zalagao za izgradnju i modernizaciju cesta između kontinenta i primorja. Dokazao se kao

vrсни graditelj cesta u hrvatskom kršu. Prema njegovim nacrtima i pod njegovom upravom sagrađene su obalne ceste Senj – Sveti Juraj (9 kilometara) i Senj – Novi Vinodolski (24 kilometra). Josip Filip Vukasović sagrađio je 1784. godine devet kilometara dugu obalnu cestu od Senja do Svetog Jurja kako bi bolje povežao ova dva mjesta. To je bila prva prometnica u Podgorju koja je planski sagrađena prema pravilima cestogradnje 18. stoljeća. Izgradnjom navedene dionice naznačen je skromni početak izgradnje obalne ceste ispod Velebita, do čijeg ostvarenja će proći gotovo jedno stoljeće.

Pošto je Jozefina bila izrazito strma cesta, pojedini nagibi bili su i do 30 %, Vukasović je prilikom rekonstrukcije Jozefinske ceste presložio dionicu Struppijeve Jozefinske ceste od Vratnika do Svetog Križa u Senjskoj dragi, time produljio Jozefinu za 2 km, ali je uspio smanjiti nagibe ceste u prosjeku za 15 %.

Cesta koja je spajala Gospić i Karlobag, Karolinska cesta, imala je puno nedostataka, što je uočio osobno i Josip II. kada je bio na proputovanju. Promet se po Karolinskoj cesti odvijao s velikim poteškoćama zbog vrlo strmih uspona i oštarih krivina te jakih udara bure. Iz tog razloga i zbog potrebe trgovačkih putova između Primorja i unutrašnjosti Josip II. izdaje naredbu Dvorskom ratnom vijeću u Beču da izgradi novu cestu od Gospića do Karlobaga, koje taj posao povjerava Josipu Filipu Vukasoviću. Gradnja nove ceste odvijala se za to vrijeme vrlo brzo, odnosno u razdoblju od 1784. do 1786. godine. Ta nova cesta po nalogu Josipa II., u čast njegove majke prozvana je cestom Marije Terezije ili Terezijanska cesta.

Zadržavši na potezu Gospić – Brušane uglavnom trasu Karolinske ceste, napustio je Vukasović na brdskom sektoru Brušani – Karlobag potpuno staru Karolinu te je trasu svoje nove ceste povukao tako da bi smanjio nagibe, povećao polumjere krivina i dobio bolju zaštitu od udaraca bure. „Širina Terezijanske ceste bila je za svoje vrijeme vrlo velika, pa je iznosila na sektoru Brušane – Oštarije 3 do 5 metara, a na sektoru Oštarije – Karlobag 4 do 6 metara, prosječno oko 5 metara, a u zavojima čak 7 metara. Maksimalni nagib na sektoru Brušane – Oštarije iznosio je 20 %, a na

Slika 3. Josip Filip Vukasović.
(Izvor www.vrilo-mudrosti.hr)

Slika 4. Cesta Gospić – Karlobag – Terezijana. (Izvor: Vrkljan, 2020: 33)

Vukasović je Terezijansku cestu od Brušana do Karlobaga popločao plosnatim ili zaobljenim kamenom, položenim na posebno pripremljenoj podlozi, čime se postiglo znatno olakšanje kolnog prometa na razmjerno velikim strminama. Za brzu odvodnju oborinskih voda s kolnika postavio je Vukasović kamene traverze, položene u izvjesnim razmacima koso preko kolnika, a sastavljene od djelomično obrađenih i izabranih dugoljastih i nešto bolje fundiranih kamenja. Na uzbrdnoj strani takve traverze bio je izveden plitki rigol za lakši odvod vode, a sama traverza virila je iznad taraca nekoliko centimetara tako da nisu pravile naročitu smetnju prometu na cesti.“ (Nossan 1973: 144).

Nakon završetka Terezijanske ceste Gospić – Karlobag 1786. godine Josip II. proglasio je Karlobag slobodnom lukom, a Vukasović je iste godine napravio detaljan primjer i položajni nacrt grada, izradivši ujedno i projekt za izgradnju i proširenje karlobaške luke.

Vukasovićev najznačajniji cestovni pothvat je projektiranje i gradnja Lujzijanske ceste (1803. – 1809. nadzirao je gradnju od Rijeke do Netretića), za što je 1809. dobio i posjed Ribnik – Netretić (*Nobilis curia Vukaszoviziana*). Umro je 9. kolovoza 1809. godine od posljedica ranjavanja u bečkoj vojnoj bolnici koje je zadobio u bitki kraj Wagrama, prije dovršetka Lujzijanske ceste.

sektoru Oštarije – Karlobag do 25 %. Terezijanska cesta imala je teško masivno rubno kamenje za osiguranje i stabilizaciju kolnika te kolobrane na prosječnoj udaljenosti od 8 do 10 metara, od kojih je samo nekoliko komada još preostalo i oni su u vrlo oštećenom stanju. Na dijelu Trubaja – Karlobag bili su naknadno izvedeni parapetni zidovi¹ visine oko 70 cm zbog veće sigurnosti vožnje po cesti. Potporni zidovi i podzidi bili su izvedeni od teškog masivnog djelomično obrađenog kamenja, a dosizali su visinu do 6 metara i izvedeni su potpuno u suhozidu. Josip Filip

1 Danas je to metalna odbojna ograda uz cestu (op.a.).

Josip Kajetan Knežić (1786. – 1848.)

Josip Kajetan Knežić (slika 5.) rodio se u Petrinji 1786. godine, gdje je završio osnovnu i geometrijsku školu. Kao mladi kadet stupio je 1802. godine u 48. pješačku pukovnicu podmaršala Josipa Filipa Vukasovića koji se u to vrijeme pripremao za gradnju Lujzijanske ceste. Iskustvo i znanje u gradnji cesta koje je tada stekao s Vukasovićem znatno je utjecalo na njegov kasniji rad, pa su njegove ceste uglavnom građene po uzoru na Lujzijansku cestu. Josip Kajetan Knežić bio je izuzetno inteligentan, dobro je govorio francuski i talijanski jezik te je vrlo brzo unaprijeđen u čin kapetana.

Gradnjom prve dionice velebitske ceste od Zadra do Obrovca koja je započela 1820. godine počela je uspješna karijera Josipa Kajetana Knežića kao graditelja planinskih cesta u hrvatskom kršu. Radovima je rukovodio inženjer Hatzinger, dok mu je u poslovima pomagao tada mladi kapetan Josip Kajetan Knežić koji je kao vojni inženjer 1815. godine premješten iz Slunjske graničarske pukovnije u zadarsko građevinsko ravnateljstvo. Godine 1825. nastavio je gradnju ceste od Obrovca do Svetog Roka, najspektakularnije planinske ceste u Hrvatskoj. Uz cestu kraj Podpraga podignuo je crkvicu sv. Franje te putničku postaju. Prijevoju na Malom Alanu obilježio je piramidalnim stupom s uklesanom godinom izgradnje. U dvije godine (1825. – 1827.) izgradio je Knežić dionicu Majstorske ceste od Obrovca do Malog Alana u dužini od 24 kilometra. Od značajnijih cestovnih objekata koje je izgradio Knežić na toj dionici svakako je drveni most u Obrovcu preko Zrmanje na drvenim jarmovima duljine oko 80 m. Drugu ličku dionicu dugu 17 kilometara Majstorske ceste od Malog Alana do Svetog Roka gradio je Knežić pet godina (1827. – 1832.). Modernizacija cestogradnje toga vremena bile su brojne serpentine koje je izveo Knežić na Majstorskoj cesti, da bi dobio nagib ceste do 5,5 % i maksimalnu širinu njenog kolnika od 6,5 metara.

Na najvišoj nadmorskoj visini Majstorske ceste od 1045 m na Malom Alanu i danas se nalazi sačuvani granični kamen kao spomen gradnji ceste. U znak zahvalnosti na gradnji cesta na 17. kilometru od Obrovca, na južnoj strani Velebita u predjelu zvanom Podprag (648 m.n.v.) sagrađena je kapelica posvećena sv. Franji Asiškom, čiji trijemovi u klasicističkom stilu gledaju i prema moru i prema planini.

Slika 5. Josip Kajetan Knežić.
(Izvor: librari.foi.hr)

Prilikom izgradnje Majstorske ceste navodno su se nadničari žalili na teške uvjete, na što im je Knežić dao ponudu: „može li mjera zlata za istu mjeru kamena?“. Trošak gradnje ceste bio je vrlo veliki pa je Knežić čak bio i došao u nemilost bečkog dvora. Smatra se da je s obzirom na smionost planiranja ove gorske prometnice kao i iskazanu hrabrost naših radnika tijekom gradnje, uz zavidnu Knežićevu točnost izvođenja radova, ova cesta po mišljenju stručnjaka u ono vrijeme bila najznačajniji pothvat u 19. stoljeću za razvoj Dalmacije i Like.

Po dovršenju Majstorske ceste 1833. godine preuzeo je Josip Kajetan Knežić upravu nad rekonstrukcijom Jozefinske ceste. I prilikom rekonstrukcije Jozefinske ceste, da bi riješio velike nagibe ceste, gradio je Knežić serpentine. Jozefinsku cestu poboljšao je novom trasom jednoličnog pada te se prilikom rekonstrukcije nove Jozefine pročulo za njegov rad diljem domovine.

Josip Kajetan Knežić je za vrijeme rekonstrukcije Jozefinske ceste imao svoje sjedište u kući pod Vratnikom, a narod je to mjesto prozvao Majorijom te mu je i danas sačuvano ime. Na izvoru preko puta kuće u kojoj je stanovao sagradio je Knežić Carsko vrelo, veliku i prekrasnu fontanu, iznad koje je podigao i kapelicu sv. Mihovila. Mjesto iza nje odabrao je za svoje vječno počivalište na kojemu je sebi za života sagradio grobnicu.

Godine 1840. Josip Kajetan Knežić dobiva nalog da gradi novu planinsku cestu od Gospića do Karlobaga, dužine 41 kilometar. Izmjera terena i izrade projekta obavljene su od 1841. do 1843. godine, pri čemu mu je pomagao njegov prvi suradnik, graničarski natporučnik Simo Kekić. Godine 1844. započela je gradnja sektora Gospić – Brušane – Oštarije i trajala je do 1846. godine.

„Kao i ranije građene Knežićeve ceste Majstorska i Jozefina, tako je i ova posljednja Knežićeva cesta predstavljala u svoje vrijeme remek djelo cestogradnje. Razmatrajući uzdužni profil ceste, vidi se da je Knežić odabrao duge, jednolične i blage nagibe, koji ne prekoračuju maksimalnu vrijednost od 5 %, pa je prema tome, već pred više od stotinu i sedamdeset godina ostao u granicama, koje vrijede još i danas. Minimalna širina ceste iznosi na malobrojnim mjestima 3,5 do 4 metara, dok većinom iznosi 5 do 6 metara. Zavoji su na mnogim mjestima kasnije nešto proširivani. Potporni zidovi izvedeni su od pravilno obrađenih teških polutesanih kamenja, koji mjestimice dosižu i dimenzije blokova. Svi su zidovi izvedeni na suho te se do danas drže nevjerojatnom stabilnošću i pravilnošću. Kolnik je zarubljen teškim masivnim rubnim kamenjem koji se pokazao izvanredno pogodnim za stabilizaciju kolnika. Na mnogim mjestima je ovo rubno kamenje i bez naročito održavanja, sačuvano do danas u svom prvobitnom stanju. Cesta je imala

prvobitno samo kamene kolobrane, dok su parapetni zidovi građeni kasnije. Na brzu i uspješnu odvodnju ceste polagao je Knežić najveću važnost, što dokazuju obilno dimenzionirani cestovni rigoli² i vodoodvodna grla, kao i za to vrijeme masivno građeni propusti.“ (Vrkljan 2020: 35).

Od cestovnih objekata koje je Knežić sagradio na cesti Gospić – Karlobag svakako treba spomenuti mostove preko Brušanice, Suvaje i Ljubice. Na izvoru potoka Ljubice u Baškim Oštarijama postavio je Knežić 1845. godine u spomen na gradnju ceste fontanu, a na prijevoju Stara vrata, također u spomen na gradnju ceste postavio je Knežić obilježje tzv. „Kubus“, u narodu poznat kao „Ura“.

Prvu dionicu ceste od Gospića do Baških Oštarija gradio je Simo Kekić pod Knežićevim nadzorom, dok je drugu dionicu od Baških Oštarija do Karlobaga Kekić izveo sam. Knežić nije dočekaio njeno dovršenje. Umro je 15. rujna 1848. godine u Senju, iscrpljen desetljećima naporna rada na surovim terenima Like i Velebita. Sahranjen je po vlastitoj želji u spomenutoj grobnici u Majoriji iznad Senja.

Za života na prijedlog podmaršala grofa Nugenta za posebno isticanje u cestogradnji dobio je 1843. godine Leopoldov viteški red. Grad Petrinja je 1937. godine šetalište uz lijevu obalu Petrinjčice imenovao Knežićevim šetalištem. Josip Kajetan Knežić proglašen je počasnim građaninom vojnog komuniteta Senja.

Szavitz Nossan (1970) istakao je kako je Josip Kajetan Knežić nesumnjivo najistaknutiji predstavnik naših nekadašnjih graničarskih časnika, s izuzetnom majstorskom vještinom u tehničkom crtanju i kartografiji.

Zaključak

Ličke ceste gradili su razni graditelji, ali važnost cestovnih graditelja u vremenu Vojne krajine Vinka Struppija, Josipa Filipa Vukasovića i Josipa Kajetana Knežića za cestovnu infrastrukturu Like vrlo je velika. Izgradnjom povijesnih cesta Jozefinske ceste, Jadranske obalne ceste, Dalmatinske ceste, Majstorske ceste i Terezijanske ceste stvorena je žila kucavica cestovne infrastrukture Like te se na njih, od njihove izgradnje do danas stalno izgrađuju i priključuju nove ceste i time poboljšavaju cestovnu povezanost Like. Prometnim vezama uvjetovani su nacionalni uspjesi i tragedije pa je spojna uloga cesta trajna nit povijesnog razvoja, a cestovni spomenici su najkompleksniji svjedoci prošlosti.

2 Rigol se izvodi uz rub kolnika i služi za preuzimanje i odvodnju vode s kolnika (op. a.).

Tijekom vremena velebitske povijesne ceste dosta su se puta mijenjale i prilagođavale novome vremenu. Rekonstrukcije su nosile i neophodnu djelomičnu izmjenu trase. Nekima od tadašnjih dionica uz rekonstrukciju prometuje se i danas, a neke od napuštenih dionica sačuvane su i danas u izvornom obliku, a vidljivi ostatci svjedoče o mukotrpnom nastojanju graditelja da u vremenu skromnih cestarskih tehnologija naprave što kvalitetniju i za prometovanje udobniju cestu.

Literatura

- ČERNICKI, LARA; FORENBAHER, STAŠO. 2016. *Starim cestama preko Velebita*. Zagreb: Libricon d.o.o.
- IVANIĆ, IVANA. 2015. *Značenje i uloga prvih makadamskih cesta u Hrvatskoj*. Zagreb: Fakultet prometnih znanosti. Diplomski rad.
- LEMIĆ, ANA. 1993. Graditelj planinskih cesta. *Vila Velebita*, Zagreb, 8-9.
- MILETIĆ, DRAGO. 2009. Baština i baštiniци perspektive zaštite frankopanske kulturne baštine s gledišta dosadašnje prakse i prijedlog za temeljne promjene odnosa prema plemićkim gradovima. *Modruški zbornik*, 307-350.
- NOVOSEL, FILIP. 2016. Između ratnih i inženjerskih planova: Josip Filip Vukasović (1755. – 1809.), austrijski vojni zapovjednik i graditelj cesta na prijelazu dvaju stoljeća. // *Ljudi 18. stoljeća na hrvatskom prostoru. Od plemića i crkvenih dostojanstvenika do težaka i ribara*. // Lovorka Čoralić; Ivana Horbec; Maja Katušić et al. (ur.). Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 499-509.
- RADIĆ, JURE. 1982. Kameni mostovi u Lici izgrađeni u XIX stoljeću. *Ceste i mostovi*, Zagreb, 339-345.
- SZAVITZ NOSSAN, STJEPAN. 1970. Vinko Struppi 1733 – 1810. *Senjski zbornik*, Senj 168-172.
- SZAVITZ NOSSAN, STJEPAN. 1970. Josip Kajetan Knežić 1786 – 1848. *Senjski zbornik*, Senj, 192-204.
- SZAVITZ NOSSAN, STJEPAN. 1973. Stare ceste Gospić – Brušane – Baške Oštarije – Karlobag u XVIII. i XIX. stoljeću. *Senjski zbornik*, Senj 133-152.
- VALENTIĆ, MIRKO. 1990. *Osnovni problemi prometne integracije i jadranske orijentacije hrvatskog poduzetničkog građanstva u XIX. stoljeću*. Zagreb, 37-48.
- VRKLJAN, JOSO. 2020. *Ceste Ličko-senjske županije*. Gospić: Veleučilište Nikola Tesla u Gospiću – Ogranak Matice hrvatske u Gospiću.

Mrežni izvori

- www.librari.foi.hr (22. 5. 2021.)
- www.vrilo-mudrosti.hr, *lički vremeplov* (21. 5. 2021.)

Three significant builders of Lika historical roads

Summary

During the Military Frontier, many important roads were built in the Lika area which are still in use today, and they capture attention with the quality of construction, skilled design solutions and interpolation into space. Extremely professional roadbuilders of that time made roads that, with some reconstruction, are still in use today. The paper presents short biographies of three prominent builders of historic roads in Lika: Vinko Struppi, Josip Filip Vukasović and Josip Kajetan Knežić, about whom so far it has been written mostly rarely, modestly and individually.

With representation of these builders, this paper also presents a description of new technologies that were introduced in road construction and their importance for the construction of modern road infrastructure in Lika.

Key words: roadbuilders, Josip Filip Vukasović, Josip Kajetan Knežić, Vinko Struppi.

Maja Verdonik

Sveučilište u Rijeci, Učiteljski fakultet
Sveučilišna avenija 6, 51000 Rijeka
mverdonik@ufri.uniri.hr

Paola Rađa

OŠ Turnić Rijeka
Franje Čandeka 20, 51000 Rijeka
p.radja@live.com

Stručni članak

(primljeno 7. 12. 2021.)
UDK 821.162.3.09-343
821.163.3.09Nemcova,B.

MOTIVI ČEŠKIH LEGENDI U BAJKAMA BOŽENE NĚMCOVÉ

U radu se uvidom u dostupne izvore povezuju motivi čeških legendi prisutni u pojedinim bajkama Božene Němcové, u svrhu osvjetljavanja njihove uloge u kontekstu češkog narodnog preporoda. Češke narodne legende, kao dio češke narodne književnosti, imale su velik utjecaj na književno stvaralaštvo Božene Němcové. Književnica ih je smatrala iznimno važnima te su joj bile inspiracija za bajke pomoću kojih je, kao aktivna pripadnica češkog narodnog preporoda, željela probuditi nacionalnu svijest Čeha. Rezultati usporedbe motiva pojedinih čeških legendi u kontekstu njihove povezanost s bajkama Božene Němcové pokazuju čestu prisutnost motiva broja tri, karakteristične obiteljske odnose – troje djece u obitelji od kojih najmlađe predstavlja ispravne moralne vrijednosti prihvaćene u društvu, zatim uporabu poganskih i kršćanskih te motiva zlatnog čarobnog predmeta, kao i motiva češke kulture kao što su pjesma i ples.

Gljučne riječi: Božena Němcová, češki narodni preporod, češke narodne bajke i legende.

Uvod

Književnica Božena Němcová smatra se utemeljiteljicom novije češke proze. Njezin je pripovjedački dar posebno došao do izražaja u zbirci *Narodne bajke i predaje* (1845. – 1846.) koje je umjetnički osebujno obradila naglašavajući njihovu idejnu stranu, naročito načelo apsolutne pravde. Ujedno, roman *Bakica* Božene Němcové jedno je od prvih djela europske književnosti 19. stoljeća pučkog karaktera s likom seoske žene u središtu proznog književnog djela (Karpatský 1975; Pintarić 2007).

Zbirke čeških i slovačkih bajki i legendi Božene Němcové¹ često se uspoređuju s *Dječjim i kućnim bajkama* braće Grimm, no prema riječima autora Jacka Zipesa, Milene Mileve Blažić i Kasilde Bedenk (2020), među njima postoji velika razlika. U usporedbi s braćom Grimm, Němcová nikada nije tvrdila da su njezine bajke „autentične“ narodne priče s obzirom na to da ih je oduvijek nastojala stilski urediti u skladu s narodnom predajom. Češke bajke u njezinoj obradi pune su lokalnog kolorita te teže društvenom utopizmu, dok su slovačke bajke, koje je Němcová sakupila i objavila, dinamičnije i neobičnije. Slovačke bajke književnica je prevela na češki jezik zadržavši dijaloge na izvornom, slovačkom jeziku uz korištenje mnogih slovačkih poslovice (Zipes, Blažić, Bedenk 2020).

U radu se uvidom u dostupne izvore povezuju motivi čeških legendi prisutni u pojedinim bajkama Božene Němcové, u svrhu osvjetljavanja njihove uloge u kontekstu češkog narodnog preporoda.

Češki narodni preporod

Češki narodni preporod trajao je od kraja 18. stoljeća do formiranja Čehoslovačke kao države 1918. godine (Šnobl 2017). U tom se razdoblju na području Europe rađala ideja o panslavizmu, stvarali su se novi nacionalni identiteti i budila se nacionalna svijest. S obzirom na to da je Češka bila u sastavu Habsburške Monarhije, Česi nisu bili samostalan narod, a njihov se nacionalni identitet našao u krizi. Godine 1848. dolazi do propasti revolucije te se društveno-političko stanje u Češkoj znatno pogoršava posebice nakon dolaska na vlast Bachova apsolutizma. Djelovanje umjetnika i književnika bilo je otežano budući da su sva književna djela podliježala cenzuri. Češki jezik nije bio službeni jezik kulture, već je to bio njemački jezik (Kos 2008).

Stjepan Radić o tome piše: „Kao pojedini čovjek tako i narod mora najprije imati legitimaciju, hoće li se dati na kakav veliki put. Narodna legitimacija zove se povijest. Koncem XVIII. stoljeća ne bijaše češke povijesti (...) Istodobno blizu dva puna stoljeća uništavala je jezuitska reakcija i državnom vlašću i inkvizicijom sve spomenike češke književnosti, te su usred samog Praga znale planuti čitave gomile čeških knjiga. Češki su jezik osim toga izbacivali iz svekolikoga javnog života, a pod konac XVIII. stoljeća već i iz svakoga društva, koje se smatraše i nazivaše

1 Pored zbirke čeških i slovačkih bajki s naslovom *Narodne bajke i predaje* (1845. – 1846.), Božena Němcová objavila je i zbirku slovačkih bajki u prijevodu na češki jezik, s naslovom *Slovačke narodne bajke i legende* (1857. – 1858.) (usp. Zipes, Blažić, Bedenk 2020).

boljim“ (Radić 1910: 117). Prema Radiću bilo je potrebno: „obnoviti češku povijest i pokazati je i ostaloj Evropi u pravoj historijskoj istini; obnoviti češki književni jezik i uvesti ga barem u onaj dio višega društva, koji se još nije hotimice i znalice iznevjerio češkoj domovini i češkomu narodu; napokon je s povjesničkom istinom i čistim narodnim govorom trebalo i češki puk oduševiti i skupiti u rodoljubno kolo s jasnim ciljem, i s točnim programom za daljnji domovinski i narodni život i rad“ (Radić 1910: 117).

Češki se identitet uspio očuvati u ruralnim sredinama. Upravo su zato bajke i legende postale jezgrom narodnog preporoda. Narod je pomoću njih očuvao svoj jezik te se one smatraju kamenom temeljcem u izgradnji češkog nacionalnog identiteta, jezika i književnosti. U to su vrijeme bajke u Češkoj sakupljali i objavljivali Božena Němcová i njezin suvremenik Karel Jaromír Erben. Oboje se često uspoređuje s braćom Grimm zbog velikog doprinosa očuvanju češkog jezika i kulture (Šnobl 2017). Pritom, za razliku od Erbena, Němcová nije željela bajke zapisati u izvornom obliku, već je nastojala oblikovati motive tako da izraze karakteristike češkog naroda trudeći se naglasiti jednakost svih ljudi (Dražková 2013).

Češke narodne legende

Legenda je prozna književna vrsta usko povezana s predajnim žanrom. Motivi u legendama pretežito su religijski, ponekad i povijesni te sadrže elemente čudesnoga kao i bajke. Teme koje se najčešće javljaju u legendama bave se životom vladara, svetaca i vitezova čiji su životi povezani s nekim nevjerojatnim događajem. Ljudi koji se spominju u legendama mogu biti visokog društvenog statusa, ali to mogu biti i pučani. Često se kao motivi pojavljuju proročanstva i zakletve iz prošlosti. Događaji koji su običnom puku neobjašnjivi lako prelaze u legendu. Stoga se u legendama mogu pronaći nadnaravni likovi poput vampira, vještica, vragova, anđela i brojnih drugih (Botica 2013).

S obzirom na to da su fabule legenda fiktivne, vjerovanje se ističe kao njihovo glavno obilježje. Kako bi se doprinijelo vjerodostojnosti legende, uvode se konkretni lokaliteti – gradovi i mjesta, te likovi junaka – povijesnih ličnosti (Honko 2010).

Jezik kojim su legende pripovijedane, a kasnije i zapisivane, jednostavan je narodni jezik koji su slušatelji s lakoćom razumjeli, pamtili te usmeno prenosili sljedećim naraštajima. Ako je narodni pripovjedač želio izazvati emocije slušateljstva, obogatio bi pripovijedanje poslovicama i izrekama poznatim slušateljstvu (Brožková 2012).

Češke narodne legende, kao dio češke narodne književnosti, imale su velik utjecaj na stvaralaštvo Božene Němcové. Književnica je legende smatrala iznimno važnima te ih je željela sačuvati za sljedeće naraštaje. Češke legende bile su joj inspiracija za bajke pomoću kojih je Němcová željela probuditi nacionalnu svijest Čeha (Šnobl 2017). Štoviše, legenda *Oldřich i Božena* dodatno je utjecala na Boženu Němcovou. Inspirirana njome književnica si je nadjenula pseudonim Božena Němcová umjesto rodnog imena Barbora (Otčenášek 2012). Němcová je, poput Božene iz legende, bila seoskog podrijetla i češke krvi. Knez Oldřich je, prema legendi, Boženu učinio kneginjom Češke, a može se reći da je i Božena Němcová bila svojevrsna kneginja češke kulture i književnosti, koja je u svojim djelima promicala svakodnevni život običnih ljudi, najčešće seljaka.

Ujedno, brojne češke legende tematiziraju slavnu povijest češkog glavnog grada Praga te se u njima spominju češki velikani poput sv. Václava, kralja Karla IV. Luksemburškog i Libuše. Nadalje, spominju se i brojni važni lokaliteti u Pragu kao što su Vyšehrad, Hradčany, Karlov most, Pražský orloj (Praški astronomski sat) kao i brojne crkve i katedrale budući da je Češka bila i sastavnim dijelom Svetog Rimskog Carstva (Harits 2016).

Motivi čeških legendi u bajkama Božene Němcové

Legende s motivima iz života čeških seljaka:

Dolazak Čeha i O životu starih Čeha (Příchod Čechů, Život starých Čechů)

Dvije legende: *Dolazak Čeha* i *O životu starih* opisuju dolazak Čeha u novu domovinu, na područje današnje Češke Republike i njihov način života ondje. Nakon što su doputovali s istoka, pod vodstvom braće Čeha i Lecha (koji je svoj narod odveo dalje, na područje današnje Poljske), Čechu, praocu Čeha, svidio se krajolik u koji je došao, okružen planinama, ispunjen livadama i šumama, kojim protječe rijeka Vltava. Zaključio je da je zemlja pogodna za potrebe njegova naroda te da nema svrhe putovati dalje. Narod je zemlju nazvao po Čechu koji je bio i prvi vladar. Prema legendama Česi su živjeli teškim životom ispunjenim fizičkim radom. Bavili su se poljoprivredom, uzgojem stoke i lovom. Kuće su gradili od drveta koje su posjekli u šumi. Po nekoliko obitelji radilo je na zajedničkim poljima što im je bio jedini izvor kruha. Ljudi su si uzajamno pomagali i nisu međusobno ratovali. Sgradili su i prve velike dvorce obrubljene jarcima i bedemima kako bi se mogli obraniti od neprijatelja u slučaju napada (Nikl 2006).

U ovim legendama može se primijetiti da su se stari Česi bavili jednakim poslovima kao i likovi seljaka u bajkama Božene Němcové, koji su se prehranjivali teškim radom. Također je razvidno da, kao i u bajkama, plemstvo nema uvijek glavnu ulogu (Harits, 2016; Runštuková 2017).

U bajci *O Pepeljuži* obitelj živi u kolibi na selu. Otac odlazi u šumu nasjeći drva za ogrjev, a zatim odvodi i kćeri da skupljaju borove šišarke i suho granje.

U bajci *Tri zlatna pera* doznaje se da je Čestmír pastir koji čuva ovce, pritom pleće vijence od cvijeća te voli pjevati narodne pjesme tijekom rada (Otčenašek 2012).

Bajka *O dvanaest mjeseci* također crpi motive iz ovih legendi. Djevojke s majkom žive u kolibi u šumi. Maruška je radišna djevojka upravo poput starih Čeha. Brine se o domaćinstvu i o kravici koju posjeduju. U konačnici Maruška nasljeđuje kuću i nastavlja živjeti seoskim životom: „Maruški je ostala kućica, kravica i komadić zemlje, pa je ona zadovoljno i lijepo živjela“ (Němcová 1969: 36). Pripovijedanjem o Maruškinim odlascima u šumu po ljubičice, jagode i jabuke, bajka *Dvanaest mjeseci* sadrži i iznimno slikovite opise prirode karakteristične za pojedino godišnje doba. Usp:

- proljeće: „snijeg poče da se topi, drveće da puca, ispod bukve se zazelenje trava, u travi se zarumenješe pupoljci janja i nastade proljeće. U grmlju, sakrivene ispod lišća, procvale su ljubičice, a bilo ih je toliko kao da je po zemlji prostrta velika, plava marama“ (Němcová 1969: 31).
- ljeto: „Vatra visoko buknu, a od njenoga žara začas se istopi snijeg, zemlja se zazelenje, drveće olista, ptice propjevaše, razno cvijeće u šumi procvjeta i nastala ljeto. Ispod bukava kao da je netko prosuo bijele zvjezdice. One su se brzo pretvarale u jagode koje su brzo sazrijevale i izgledalo je kao da se krv razlila po zemlji“ (Němcová 1969: 32).
- jesen: „Snijega nestade, drveće se zaodjenu liščem koje poče da opada. Vjetar ga je raznosio na sve strane po ružičastoj livadi. Maruška ovaj put nije gledala raznoliko cvijeće. Na grebenima su cvale ciklame, rumenjeli se karanfilčići, u dolini kaćuni, a ispod bukava rasla je visoka paprat i gusti zimzelen. Maruška je pogledom tražila jabuke, te ih stvarno i ugleda na granama“ (Němcová 1969: 33-34).

Opis zime uključen je u Holenin pokušaj da sama dođe do jabuka iako je zima: „U tom času na nebo se navukoše tamni oblaci, plamen vatre poče se povijati prema zemlji, a snijeg poče da pada tako gusto, kao iz perine. Ledeni vjetar zafijuka kroz šumu“ (Němcová 1969: 35). Svi opisi odražavaju i narav djevojčica Maruške

i Holene – Maruškinu skromnost i ljubaznost te Holeninu gramzivost i grubost u ophođenju s personificiranim likovima dvanaest mjeseci.

Crpivši iz navedenih legendi Němcová je doprinosila češkom narodnom preporodu i buđenju nacionalne svijesti. Kod svojih je čitatelja željela osvijestiti duh prošlosti i njihovih predaka što pokazuje da je književnica aktivno upoznivala tradicije i običaje češkog naroda koji se često spominju u legendama (Harits 2016; Runštuková 2017).

Legende s motivima poganskih običaja i pokapanja preminulih:

Smrt i pogreb praoca Čecha (Smrt a pohřeb praotce Čecha)

Praotac Čech vladao je svojim plemenima gotovo trideset godina te je umro u osamdesetoj godini oplakivan od sviju. Pokopan je prema poganskim običajima, a Česi su vjerovali da će njegova duša živjeti jednako dostojno kao i tijekom njegovog zemaljskog života. Prema običajima, Čecha su odjenuli u svečano ruho s kapom, zatim su ga zapalili zajedno s hranom i oružjem. Njegov pepeo stavili u spremnik koji su položili u grob i napravili humak (Nikl 2006).

Božena Němcová u svoje je bajke implementirala primjere iz poganskog života starih Čeha. Česi su od samih početaka pridavali važnost primjerenom načinu sahrane. Promotri li se bajka *O tri brata*, može se uočiti da je najmlađi brat na početku puta naišao na mrtvo tijelo nasred zelene livade. Odlučio je pokopati tijelo kako priliči umjesto da ga napadaju vrane. Napravio je grob i položio tijelo u zemlju. S obzirom na to da su Česi vjerovali u to da duša nastavlja živjeti, Božena Němcová u bajci prikazuje duh preminuloga, odjeven u dugu haljinu, kako najmlađem bratu pokazuje srnu. Obraća se bratu i zahvaljuje mu što je pokopao njegovo tijelo te tako omogućio da njegova duša živi. U znak zahvale dao mu je srnu koja će mu pokazivati put i osigurati mu da pronađe zlatnu pticu. Osvrnuo se i na njegovu stariju braću koja su ga ignorirala i pošla svojim putem zbog čega oni zlatnu pticu neće moći pronaći. Motiv groba javlja se u bajci *Tri zlatna pera* u kojoj umire Čestmírov otac te bude pokopan na obiteljskom posjedu, a njegov je grob prvo što Čestmír posjećuje nakon što se vrati s putovanja (Otčenášek 2012; Ulrychová 2012).

Legende s motivom broja tri:

Krokove kćeri (Krokovy dcery)

Prema legendi *Krokove kćeri*, nakon smrti praoca Čecha, Češkom je vladao vojvoda Krok koji nije imao sinove, već tri kćeri. Najstarija, Kazi, poznavala je ljekovite

biljke i liječila je bolesne, Teta, koja je bila veoma pobožna, učila je narod vjerskim običajima, pjesmi i plesu. Najmlađa kći, Libuše, bila je najljepša i najmudrija od svih triju sestara. Libuše je bila dobra sutkinja, a imala je i sposobnost predviđanja budućnosti. Vojvoda Krok doveo je narod na područje današnjeg Praga nakon što je čuo prvo Libušino proročanstvo u kojem je ona vidjela visoku utvrdu na crnoj stijeni što se uzdiže iznad šume i srebrne rijeke. Krok je upravo na tom mjestu sagradio utvrdu i nazvao je Vyšehrad. Nakon Krokove smrti narod i plemstvo odlučili su kao novu kneginju postaviti upravo Libušu jer su poznavali njezinu dobrotu i iskrenost (Jirásek 2011; Nikl 2006).

U ovoj legendi uočava se važnost broja tri koji igra veliku ulogu u brojnim bajkama Božene Němcové. Jedna od tih bajki je ona *O trima sestrama*. Poput Libuše, najmlađa od triju sestara – Anuška, također je i najljepša među njima. Ona od oca dobiva tri oraha koji sadrže tri haljine, tri dana odlazi u crkvu gdje upozna princa te na kraju bajke postaje princezom.

Tri sestre su motiv koji se javlja i u bajci *O Pepeljugi*. Poput brojnih verzija *Pepeljuge* i u ovoj su likovi dvije zlobne starije sestre i treća, najmlađa sestra koja je lijepa i radišna. Ona ima na raspolaganju tri škrinje u kojima se nalaze haljine. Na zabavama upoznaje princa koji ju kasnije oženi te ona postane princezom.

Princ Bajaja još je jedna bajka koja sadrži isti motiv. U bajci se pojavljuju tri zmaja s devet, osamnaest i dvadeset i sedam glava (brojevi djeljivi s tri), kralj ima tri kćeri, Bajaja dobiva tri prekrasna odijela, mač i uzdu za konja kako bi obranio princeze od zmajeva. Kralj ima tri kćeri od kojih je ponovno ona najmlađa ujedno i najljepša. Njihova sudbina odlučena je pomoću tri zlatne jabuke kojima su dobile svoje muževe:

„Obukle su skupocjene haljine, svaka je uzela u ruku jabuku i popela se na balkon ispod kojega su u redu stajali knezovi i gospoda. Između gledalaca pored samih mladoženja stajao je Bajaja.“ (Němcová 1969: 66) Svaka od tri jabuke dokotrlja se do Bajaje koji prepusti prve dvije drugim knezovima i vitezovima, dok treću – koju je bacila najmlađa kći, zadrži za sebe:

„(...) otvore se vrata od gozbene dvorane i u nju uđe Slavjena sa vitezom u bijeloj odjeći i u zlatnoj kacigi, predstavljajući ocu kao svoga mladoženju nijemoga Bajaju!“ (Němcová 1969: 66)

Nadalje, kralj u bajci *Vragov šogor* imao je tri kćeri. Ovoga puta najmlađa je jedina bila spremna žrtvovati svoju sreću za dobrobit svoje obitelji i naroda. Pristala je na udaju kako bi otac mogao primiti zlatnike, koje mu je vrag obećao, i izbjeći ustanak naroda dok dvije starije kćeri nisu to željele ni pod koju cijenu (Majstříková 2019).

Legende s motivima potrage za zlatom i zlatnim predmetima:

O prvoj kneginji Libuši, njezinom blagu i o zlatnoj kolijevci

(O prvnj kněžnj Libuši, jejich pokladech a o zlaté kolébce)

Legenda *O prvoj kneginji Libuši, njezinom blagu i o zlatnoj kolijevci* ponovno ističe Libuše kao najmlađu i najmudriju od triju sestara – kćeri vojvode Kroka. Libuše je znala riješiti svaki spor i postići mir među narodom. Kad bi bila u nedoumici što učiniti, koristila bi svoje vidovnjačke moći. Užasavala se pomisli da bi njezinom zemljom jednog dana mogli zavladatai jad i bijeda. Stoga je pitala bogove gdje može pronaći zlato. Tamo gdje bi je bogovi usmjerili, njezini bi rudari pronašli velike količine zlata. Imala je i zlatnu žabu koja bi uvijek doskočila točno tamo gdje je trebalo kopati. Zlato je skladištila na tajnom mjestu na Vyšehradu za koje su znali samo Libuše i njezin suprug Přemysl. Nakon njihove smrti mnogi su pokušavali pronaći blago. Najdragocjenijim komadom blaga smatrala se zlatna kolijevka, ali Libuše ju nije sakrila s ostatkom blaga. U toj kolijevci spavala su njezina djeca. Nakon što je posljednje dijete odraslo, jedne je noći uzela kolijevku i stavila ju na padinu koja se prostirala iznad rijeke Vltave. Tada je odbljesak rijeke i zvijezda gotovo u potpunosti obasjao brdo na suprotnoj obali rijeke, mjesto na kojem se danas nalaze Hradčany. Libuše je prorekla da će kolijevka ostati skrivena sve dok se na suprotnom brdu ne rodi najmoćniji vladar njezinog naroda, a zatim ju je bacila u Vltavu. Kolijevka je dugo ostala skrivena, dok se iz posljednje grane roda Přemyslovaca nije rodio budući vladar Karlo IV. Kolijevka je rasla zajedno s njim i pretvorila se u krevet za odraslog čovjeka. Nakon njegove smrti, kolijevka je ponovno nestala u dubinama Vltave. Ljudi su pokušavali pronaći Libušinu kolijevku u Vltavi, ali su umjesto nje pronašli samo svoj grob (Jirásek 2011; Nikl 2006).

U ovoj legendi ističu se motivi zlata i zlatnog čarobnog predmeta objedinjeni u Libušinoj zlatnoj kolijevci koja posjeduje čarobne moći: sposobnost pojavljivanja, rasta i nestajanja.

Dvije bajke u kojima su veoma izraženi motivi zlatnih predmeta su *Tri zlatna pera* i *O zlatnom kolovratu*. Tri zlatna pera igraju sudbonosnu ulogu u istoimenoj bajci jer ih pastir Čestmír mora donijeti kralju kako bi se oženio njegovom kćeri. Sličnu ulogu imaju i zlatni kolovrat, preslica te vreteno u bajci *O zlatnom kolovratu*. Starac šalje dječaka na dvor da proda spomenute predmete kako bi otkupio princezine dijelove tijela i pomogao joj. Zlatni i začarani predmeti javljaju se u bajkama Božene Němcové kao sredstva pomoću kojih će biti prevladane zapre-

ke. Tako je i zlatni kolovrat iz ove bajke ujedno i začarani predmet koji pomaže u otkrivanju varalice (Otčenášek 2012; Majstríková 2019).

Legende s motivima vjere i pobožnosti:

Sveti Prokop (Svatý Prokop)

Prokop je bio mudar i učen čovjek koji je napustio život u Pragu kako bi pronašao novo mjesto za život koje će mu biti pogodno za rad i molitvu. Naselio se u dubokoj šumi pored rijeke Sázave te je živio pustinjačkim životom. Posjekao je komad šume i obrađivao zemlju. Živio je od uroda zemlje i šumskih plodova. Iz obližnje spilje protjerao je poganske bogove i ukrotio vraga. U njegovoj su blizini pronašle sklonište brojne plahe šumske životinje. Jednog dana je knez Oldřich pošao u lov u šumu u kojoj je Prokop živio. Lovio je srne i jelene te ih je stjerao u kut u blizini visoke stijene. Kad je htio udariti jelena, između njegovih rogova pojavio se svjetleći križ. Tada se iza jelena pojavio Prokop koji je Oldřichu opisao svoj način života ispunjen teškim radom i molitvom, a zatim mu je ponudio vino. Čim je Oldřich okusio Prokopovo vino, znao je da se radi o svecu. Stoga je Prokopu ispunio želju i na tom mjestu sagradio samostan u kojem će Prokop, kao prvi opat, moći širiti vjeru na slavenskom jeziku (Nikl 2006).

Němcová je u svojim djelima veličala češku povijest i njezine velikane, a sastavni dio češke kulture je i slavenski jezik kojim su govorili njihovi preci (Kos 2008).

U legendi *Sveti Prokop* javlja se motiv jelena koji se može povezati sa srnom iz bajke *O tri brata*. Plahe životinje, poput srne, nisu se bojale Prokopa. Naprotiv, pronašle su sklonište u njegovoj blizini. U trenutku u kojem je Oldřich želio udariti jelena, među jelenjim rogovima ukazao se kršćanski simbol križa. Na pojavu križa, a zatim i Prokopa, Oldřich se suzdržao te nije prekršio petu Božju zapovijed koja glasi: „Ne ubij!” Nadalje, u bajci *O tri brata* najmlađem bratu srna se ukazala tek nakon što je dostojno pokopao mrtvo tijelo (Hranjec 2003; Otčenášek 2012).

Naglašena pobožnost, vjera i molitva, prisutne u legendi *Sveti Prokop*, pojavljuju se i u bajkama Božene Němcové. U bajci *O trima sestrama* opisuje se odlazak u crkvu na misno slavlje majke i dviju starijih sestara. Anuška odijeva čarobne haljine te odlazi u crkvu u tajnosti, bez znanja ostatka obitelji. U crkvi se moli, ali odlazi pred kraj mise kako bi stigla kući prije majke i sestara. Anuška je lik koji živi najskromnije od svih i marljivo radi poput Prokopa. Jednako marljiv je i lik Maruške iz bajke *Dvanaest mjeseci*. Maruška je djevojka odgojena prema kršćanskim načelima. Usprkos stalnom ponižavanju od strane Holene i majke, nikada im nije poželjela zlo. Štoviše, poslala je u šumu da bi Holeni osigurala željene

ljubičice, jagode i jabuke, znajući da je malo vjerojatno da će u tome i uspjeti. Maruška ostaje dosljedna svojem kršćanskom duhu do samog kraja bajke što se najbolje očituje u njezinom izražavanju zabrinutosti nakon što se majka i Holena nisu vratile iz šume (Hranjec 2003; Otčenášek 2012).

Legende s motivima povijesnih lokaliteta:

O kuli Daliborki (O věži Daliborce)

Legenda *O kuli Daliborki* govori o vitezu Daliboru iz Kozojeda kojeg je kralj Vladislav Jagellovec zatvorio u kulu na Hradčany. Vitez Dalibor bio je prvi zatvorenik u toj kuli koja je po njemu nazvana Daliborka, a i danas nosi isto ime. Bio je optužen i zatvoren zbog podupiranja ustanka protiv vrhovnog viteza Adama Ploskovskog. Prehranjivao se svirajući na guslama i izražavajući glazbom svoje osjećaje. Vjeruje se da je vitez Dalibor svirao najljepše pjesme upravo onda kad je osjećao najveću tugu, a narod je to prepoznao i zato mu je pomagao (Nikl 2006).

U ovoj legendi prisutan je i motiv glazbe. Vitez Dalibor svira narodnu glazbu inspiriranu vlastitom nesretnom sudbinom. Tužaljke koje svira na guslama odražavaju njegovu patnju i čežnju za nekadašnjim životom. Od svih instrumenata svirao je upravo na guslama koje se smatraju narodnim instrumentom. Motiv narodne glazbe javlja se u bajci *Tri zlatna pera* u kojoj pastir Čestmír pjeva narodne pjesme. Kako se družio s princezom Svatavom, naučio ju je svim pjesmama koje je poznao te je ona glazbom pokušavala umiriti svoju čežnju za njim. No za razliku od viteza Dalibora, Svatava je bila princeza pa je, prikladno svojem staležu, svirala harfu (Otčenášek 2012). Božena Němcová i ovom bajkom naglašava motive češke kulturne baštine želeći čitateljima omogućiti poistovjećivanje s likovima (Runštuková 2017).

Zaključak

Božena Němcová objavila je tijekom češkog narodnog preporoda zbirke čeških i slovačkih bajki utemeljenih na motivima čeških narodnih legendi. Rezultati usporedbe motiva pojedinih čeških legendi u kontekstu njihove povezanosti s bajkama Božene Němcové pokazuju čestu prisutnost motiva broja tri te karakterističnih obiteljskih odnosa u obiteljima s troje djece od kojih najmlađe predstavljaju ispravne moralne vrijednosti prihvaćene u društvu. Likovi se nerijetko vežu uz kršćanske motive te je najmlađe dijete i duhovno najčišće. Motiv zlatnog čarobnog predmeta ima ključnu ulogu u razvoju fabula bajki u kojima se pojavljuje budući

da se pomoću takvih predmeta rješavaju problemi koji se u bajci javljaju. U bajkama su prisutni i poganski običaji starih Čeha, sačuvani u brojnim legendama kao i motivi češke kulture kao što su pjesma i ples.

Slijedom navedenoga može se zaključiti da je Božena Němcová svoje bajke uvelike temeljila na motivima čeških narodnih legendi koristeći ih u svrhu promicanja preporodnih ideja i svijesti o češkom jeziku i kulturi u vrijeme Bachova apsolutizma. Njezine su bajke omiljene i danas, u životu suvremenih Čeha, čemu svjedoče njihove brojne filmske, televizijske, kazališne i druge adaptacije.

Literatura

- BOTICA, STIPE. 2013. *Povijest hrvatske usmene književnosti*. Zagreb: Školska knjiga.
- BROŽKOVÁ, LUCIE. 2012. *Staré pověsti české a jejich současná zapracování: Old Czech legends and their current treatment*. Praha: Univerzita Karlova v Praze.
- DRAŽKOVÁ, MICHAELA. 2013. *Traditional Czech and British Fairy Tales – The Most Obvious Analogies*. Bachelor Thesis. Prague: Charles University in Prague, Faculty of Education.
- HARITS, IMRON W. 2016. *Rewriting Folktales: Children Literature Context, Adaptation, and Pedagogical Aspects: European and Madura Tales*. // *The 4th Literary Studies Conference Children's Literature in Southeast Asia*. / Elisabeth Oseanita Pukan, Hermansyah Setiajid Harris (ur.). Yogyakarta, Indonezija: Universitas Sanata Dharma, 130-134.
- HONKO, LAURI. 2010. *Metode istraživanja usmenih priča: njihovo trenutno stanje i budućnost*. // *Folkloristička čitanka*. / Marijana Hameršak; Suzana Marjančić (ur.). Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 349-375.
- HRANJEC, STJEPAN. 2003. *Kršćanska izvorišta dječje književnosti*. Zagreb: Alfa.
- JIRÁSEK, ALOIS. 2011. *Staré pověsti české*. Horní Bludovice: Carpe diem.
- KARPATSKÝ, DUŠAN. 1975. *Češka književnost*. // *Povijest svjetske književnosti*. / Aleksandar Flaker (ur.). Zagreb: Mladost, 7-78.
- KOS, SUZANA. 2008. *Tri lika Božene Němcové u kontekstu češke književne povijesti i kulture*. // *Romantizam i pitanja modernoga subjekta*. / Josip Užarević (ur.). Zagreb: Disput, 359-374.
- MAJSTRÍKOVÁ, KATEŘINA. 2019. *Staré pověsti české – dnešní pohled*. Bakalářská práce. Prague: Charles University in Prague, Faculty of Education.
- NĚMCOVÁ, BOŽENA. 1969. *Zlatokosa djevojka, slovačke i češke priče*. Sarajevo: IP Veselin Masleša.
- NIKL, BŘETISLAV. 2006. *Tajemné pověsti české*. Praha: Nakladatelství XYZ.
- OTČENÁŠEK, JAROSLAV. 2012. *Pohádky a pověsti Boženy Němcové – Adaptace lidových podání*. *Český lid*, 99 (3), Praha, 299-306.

- PINTARIĆ, ANA. 2007. Bajkoviti svijet Božene Němcové. *Život i škola*, 18/2, Osijek, 30-47.
- RADIĆ, STJEPAN. 1910. *Češki narod na početku XX. stoljeća*. Zagreb: Izdanje „Maticе hrvatske“.
- RUNŠTUKOVÁ, MARCELA. 2017. Božena Němcová jako trvalá i proměnlivá inspirace. Bakalářská práce. Hradec Králové: Univerzita Hradec Králové, Pedagogická fakulta.
- ŠNOBL, VLATKA. 2017. Didactic Application of Selected English and Czech Fairy Tales. Diplomski rad. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- ULRYCHOVÁ, MICHAELA. 2012. Sociální motivy v pohádkách Boženy Němcové. Bakalářská práce. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, Fakulta pedagogická.
- ZIPES, JACK; BLAŽIĆ, MILENA MILEVA; BEDENK, KASILDA. 2020. *Slovenske pravljicarke (1848 – 1918) in evropska tradicija od trubaduric do pravljicark*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta Univerze v Ljubljani.

Motifs of Czech legends in Božena Němcová's fairy tales

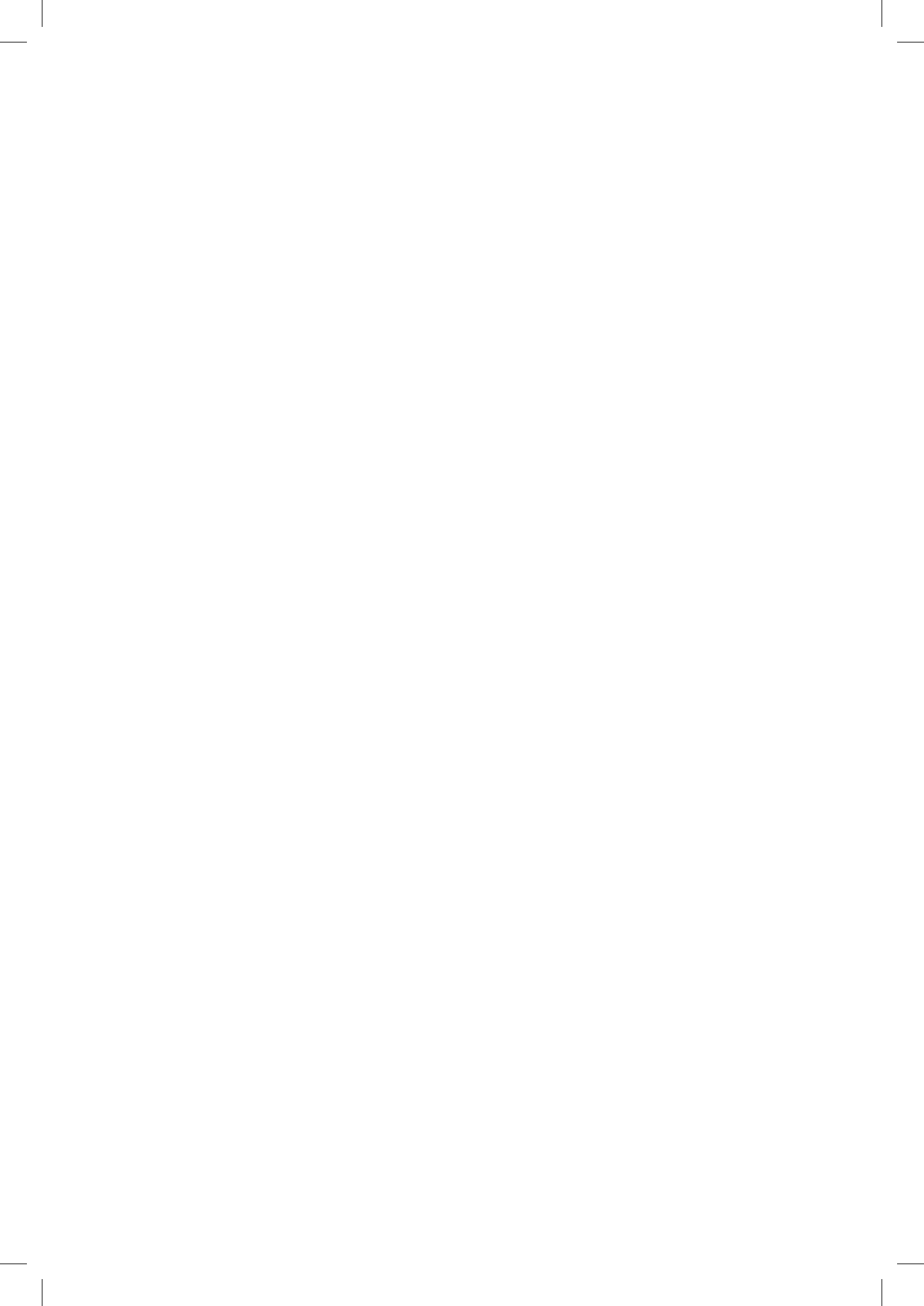
Abstract

The paper connects the motifs of Czech legends in some of Božena Němcová's fairy tales by examining the available sources to shed light on their role in the context of Czech national revival. Czech folk legends as a part of Czech folk literature had a great influence on Božena Němcová's literary work. The writer considered them extremely important, and they were an inspiration for fairy tales with which she wanted to awaken Czech national consciousness as an active member of the Czech national revival. The results of comparing the motifs of some Czech legends in the context of their connection with Božena Němcová's fairy tales show the frequent presence of the number three, characteristic family relationships – three children in the family, the youngest of whom represents the correct moral values accepted in society, then the use of pagan and Christian as well as motifs of Czech culture such as singing and dancing.

Key words: Božena Němcová, Czech national revival, Czech folk tales and legends.

PRIKAZI

2

MILE BOGOVIĆ I SVEĆENICI O DOMOVINSKOM RATU

Mile Bogović, *Zapisi svećenika o Domovinskom ratu
na području današnje Gospićko-senjske biskupije*
Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar
Domovinskog rata – Gospićko-senjska biskupija –
Državni arhiv u Gospiću, Gospić – Zagreb, 2021., 404. str.

U srpnju 2021. godine posthumno je objavljena knjiga mons. dr. Mile Bogovića, koju je napisao i priredio za tisak 2020. godine. Izdavači su Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Gospićko-senjska biskupija i Državni arhiv u Gospiću, a urednici Mate Rupić i Franje Puškarić. Za grafičko oblikovanje i tisak zaslužni su djelatnici tiskare Moj ured d.o.o., lekturu i korekturu odradila je Julija Barunčić Pletikosić, a kazalo imena i pojmova izradili su djelatnici Hrvatskog memorijalno-dokumentacijskog centra Domovinskog rata.

Na početku knjige nalazi se Predgovor urednika, a potom Predgovor priređivača mons. dr. Mile Bogovića. U Uvodu Bogović upoznaje čitatelja s tematskom podjelom knjige i potom opisuje okolnosti na području današnje Gospićko-senjske biskupije u vrijeme rata: iseljavanje zbog nesigurnosti i okupacije, nove nadbiskupijske strukture, djelovanje pojedinih svećenika, pokušaj posjeta vjernicima na okupiranom području, povratak prognanih i dolazak izbjeglih Hrvata iz Bosne, novi raspored klera po završetku rata.

Središnji dio knjige podijeljen je na četiri poglavlja. U prvom poglavlju pod naslovom Katolička i Pravoslavna crkva na pragu rata 1991. – 1995. (katolički pregled) nalazi se nekoliko Bogovićevih kolumni, izvorno objavljenih u *Novom tjedniku* na početku rata 1991. godine i u *Zvonima* 1993. godine, a tiču se odnosa između Hrvata i Srba, Katoličke i Pravoslavne crkve u počecima rata.

Drugo i najopširnije poglavlje donosi zapise svećenika o sudbini naroda zahvaćenog prijeratnim, ratnim i poslijeratnim događanjima. Zapisi su raspoređeni po godinama, počevši još od 1990. pa sve do 1999. godine. Najbrojniji su tekstovi Mile Pecića, župnika i dekana Slunjskog dekanata. Pecić je bio najbolji kroničar svega što

se događalo s onima koji su otišli u progonstvo. Uz njega, pisali su i drugi svećenici: Marijan Bartolić, Mile Bogović, Ivan Devčić, Marijan Kovač, Alojzije Kukec, Ivan Orlovac, Marijan Ožura, Josip Pavlišić, Jure Petrović, Vlade Pezelj, Đuro Puškarić, Ivan Savić, Emil Svažić, Mile Šajfar, Milan Šimunović, Anton Tamarut i Nikola Turkalj. Uz pisana svjedočanstva iz pera svećenika, ovdje su stavljene i intervjui i drugi tekstovi koje su zabilježili Robertina Medven, Ana Medarić – Tomljenović i Petar Tomašić. Simbolično je da prvi tekst iz 1990. godine najavljuje nadolazeće ratne strahote i opisuje oštećenje Župne crkve sv. Jurja u Podlapači,

a posljednji tekst iz 1999. godine svjedoči o završetku ratnih stradanja i novom boljem početku polaganjem kamena temeljca franjevačkog samostana u Gračacu.

U trećem poglavlju izneseno je jedanaest svjedočanstava. Ivica Pavlešić svjedoči o organizaciji demokratske vlasti u Slunju, Božidar Barić opisuje put od okupiranog Slunja do slobodnog Senja, a Ivan Vučeta svjedoči što je proživio u armijsko-četničkom logoru Stara Gradiška. Ivan Ivšić kojeg su gotovo godinu smatrali mrtvim, Jure Jurašin i Pave Kovačević opisuju život u okupiranom Slunju. Potresno je svjedočanstvo svećenika Josipa Bogovića kojeg su četnici 15. listopada 1991. godine zatvorili i zlostavljali sve do 23. siječnja 1992. godine kada su ga pustili kod Šamca. Svećenik Marijan Ožura svjedoči o stradanju Cetingrada, bijegu i trogodišnjem boravku s prognanicima u Kladuši te iznimno stresnom probijanju do slobodnog tla u Karlovcu. Tu su i dogodovštine dječaka Nikole koji je proživio sudbinu djece izbjeglica u to vrijeme. Slijede zatim razgovori s Vladom Katićem, zapovjednikom Slunjske pukovnije i fra Ivanom Savićem, svećenikom koji je tijekom ratnog razdoblja upravljao župama južne Like.

U četvrtom poglavlju Mile Bogović donosi vlastite dnevničke bilješke napisane tijekom Domovinskog rata. Autor se trudio što detaljnije zabilježiti događaje kojima je bio svjedok, u kojima je osobno sudjelovao kao profesor, generalni vikar, član povjerenstava za informaciju, za povratak prognanih i za obnovu ili je deta-

lje prikupio od drugih sudionika. Sve te bilješke najvećim dijelom odnose se na slunjski kraj. Zajedno s Milom Pecićem i drugim svećenicima iz slunjskog kraja Bogović je redovito vodio brigu o prognanicima, posjećivao ih, rješavao njihove probleme, zauzimao se za njih kod državnih vlasti i kad god je to bilo imalo moguće, obilazio sve stradale sakralne objekte Riječko-senjske nadbiskupije. Čitatelj ovdje doznaje i činjenice o oslobađanju Slunja, povratku prognanika u slunjski kraj i obilasku razrušenih crkava u Kordunu i okolici. Ovim poglavljem Bogović je htio pomoći čitateljima da povežu događaje koje je teže povezati iz podataka u prethodnom dijelu knjige.

Nakon četvrtog poglavlja slijede Zaključak, kratke biografske crtice o svećenicima čije je tekstove Bogović uvrstio u ovu knjigu te popis izvora i literature.

U sjećanje na priređivača knjige blagopokojnog biskupa mons. dr. Milu Bogovića izdavači i urednici pripremili su na kraju knjige Prilog, odnosno govore izrečene na sprovodu mons. dr. Bogovića i njegov životopis. Riječ je o govorima gospićko-senjskog biskupa mons. Zdenka Križića, zagrebačkog nadbiskupa i kardinala Josipa Bozanića, apostolskog nuncija u Republici Hrvatskoj mons. Giorgija Lingue, riječkog nadbiskupa i metropolita mons. Ivana Devčića i šibenskog biskupa mons. Tomislava Rogića.

Na kraju slijede Zaključak na engleskom jeziku, Kazalo imena i Kazalo mjesta. Treba spomenuti da se u knjizi nalazi i dvadesetak fotografija (crno-bijelih i u boji) koje prate tekstualni dio.

Bogović je priredivši ovo djelo za tisak, dao vrijedan doprinos istraživanju hrvatske nacionalne povijesti, konkretnije povijesti Domovinskog rata, osobito u aspektima koji se odnose na djelovanje Katoličke Crkve u Hrvatskoj i njezinih predstavnika (biskupa i svećenika) tijekom rata. Tako je još jednom do potpunog izražaja došla njegova temeljna znanstvena misija – spašavanje povijesti, od neistina i zaborava.

Franje Puškarić

CESTE LIČKO-SENSJSKE ŽUPANIJE

dr. sc. Joso Vrkljan,
Veleučilište Nikola Tesla u Gospiću –
Ogranak Matice hrvatske u Gospiću,
Gospić, 2020., 294. str.

Autorsko djelo dr. sc. Jose Vrkljana „Ceste Ličko-senjske županije“, izdano je 2020. godine u Gospiću, u nakladništvu Veleučilišta Nikola Tesla u Gospiću i u suradnji Ogranka Matice hrvatske u Gospiću.

Djelo je stručno klasificirano kao monografija i isto podrazumijeva stručno obrađen i prikazan problem kao i prikaz primarnog istraživanja i izvornog znanstvenog doprinosa autora.

Kompozicijski je sačinjeno od 11 poglavlja, uz predgovor, odabrane priloge koji prate sadržajnu okosnicu pojedinih poglavlja, životopis, izvore i literaturu, zahvalu i sadržaje.

U samom predgovoru autor simbolički razmišlja o značenju cesta, njihovoj gradnji, dajući pri tome kronološki slijed gradnje i razvoja cesta, pozivajući se na starobabilonsku tradiciju gradnje kako bi završio u maniri mislitelja koji pojam ceste ili cesta stavlja u širi kontekst gospodarske i društvene transformacije, sociološke komponente kao i svakodnevnog obitavališta stotina milijuna raznoraznih vozila.

U sadržajnom smislu pred čitatelja ove monografije, nameću se različita poglavlja koja svojom zanimljivošću i autorskim prikazom odabranih tema, otvaraju široke spoznaje i to:

- ceste na području Ličko-senjske županije, značajni graditelji ličkih cesta (Vinko Struppi, Josip Filip Vukasović, Josip Kajetan Knežić), povijesne ceste Ličko-senjske županije (Jozefinska cesta, Obalna cesta, Dalmatinska cesta, Majstorska cesta, cesta Gospić-Karlobag, cesta Jablanac-Štirovača), utjecaj ličke pruge na cestovni promet, izgradnja i rekonstrukcija cesta Ličko-senjske županije nakon Drugog svjetskog rata, upravljanje cestama Ličko-

senjske županije i njihovo financiranje, brojenje prometa na cestama Ličko-senjske županije, mostovi na javnim cestama Ličko-senjske županije, tuneli na javnim cestama Ličko-senjske županije, održavanje cesta – cestarska služba, ličke ceste i cestari u novinskim tekstovima.

Vidljivi raspon tema, način obrade, potkrijepljenost s mnoštvom odgovarajućih stručnih i inih drugih priloga – popisa, fotografija, novinskih isječaka, autentičnih svjedočenja, a posebice referentnih statističkih podataka uz pripadajuću metodologiju i tablični prikaz usporedbe i odgovarajućih parametara, svjedoče o autoru kao osobnosti koju krasi istraživački rad, predanost i sustavnost.

U jezično-stilskom smislu monografija je pisana pripadajućim stilom, jednostavna i zanimljiva izričaja, razumljiva i primjerena široj čitateljskoj publici. Pod tim smatram i studente (s kojima autor svakodnevno radi i nesebično dijeli stečena znanja i iskustva) i stručnjake i znanstvenike, ali i širu javnost koja se u područjima svojih djelovanja bavi izgradnjom i eksploatacijom cestovne infrastrukture. Stoga je postala i postat će dio obvezatne ispitne literature u visokoškolskim ustanovama, tehničkim, društvenim i preostalim strukovnim područjima.

Ozbiljnost i vrijednost ove monografije, vidljiva je i u recenzijama eminentnih stručnjaka iz spomenutog područja i to: prof. dr. sc. Hrvoja Baričevića (doktor tehničkih znanosti, znanstveno područje: tehnologija prometa), doc. dr. sc. Alojzija Juvanca (doktora znanosti, docenta za projektiranje i izgradnju cesta, umirovljenik UL-FGG – Fakulteta za građevinarstvo i geodeziju Sveučilišta u Ljubljani) i mr. sc. Josipa Burazera Paveškovića, dipl. ing (magistar tehničkih znanosti, znanstveno područje: tehnologija prometa, znanstveno – nastavno znanje: predavač).

Slijedom navedenog smatram kako je autor svojim neupitnim radom, snagom istraživačkog duha, interdisciplinarnim spoznajama, znanjima stečenima kroz doktorski studij, iznjedrio kvalitetan uradak, slojevite i specifične građe koji ostaje kao trajni primjerak očuvanja ličkih cestovnih i pripadajućih resursa. Zahvaljujući širokoj lepezi zanimljivih sadržajnih okosnica i posebnosti autorova stila pisanja, ističući ličko podrijetlo i ljubav prema svom kraju, ova će monografija imati i svoje zasluženno mjesto u kulturno-povijesnoj baštini naše županiji i turističkoj ponudi našega kraja. Osim stručne, cestovne i pripadajuće joj tematike, vrijedno je spomenuti, kako nam ova monografija progovara i o nekim ključnim političkim previranjima, gospodarskim i demografskim aktualnostima i zapravo spaja mnoštvo sličnih područja koja su razumljivo i koncizno prikazana kroz razvojni proces cestovnog prometa u Ličko-senjskoj županiji.

Svakako preporučujem autorski uradak dr. sc. Jose Vrkljana kako u stručnim i znanstvenim krugovima, tako i svim dobronamjernim čitateljima koji baštine ličku povijest, autentičnost i specifičnost. Ista može poslužiti kao izvrstan predložak autorovim kolegama diljem Lijepe naše i šire kao dobro osmišljen primjerak prikaza povijesnog razvoja cesta.

Anela Serdar Pašalić

100 GODINA UČITELJSTVA U GOSPIĆU I LICI

Zbornik radova *Učitelj – između tradicije i suvremenosti*
The Teacher: Between Tradition and Modernity
Sveučilište u Zadru
Odjel za nastavničke studije u Gospiću
Gospić, 2021., 520 str.

Zbornik radova s naslovom *Učitelj – između tradicije i suvremenosti / The Teacher: Between Tradition and Modernity* proizašao je iz istoimenog Znanstvenostručnog skupa s međunarodnim sudjelovanjem 6. Dani Šime i Ante Starčevića, održanog u Gospiću 24. i 25. svibnja 2019. godine, kao središnji događaj obilježavanja 100. obljetnice učiteljskog obrazovanja u Gospiću i u Lici. Ukupno trideset radova autorica i autora iz Hrvatske i iz inozemstva, objavljenih u Zborniku, uredile su glavne urednice izv. prof. dr. sc. Sanja Vrcić-Mataija i dr. sc. Ines Cvitković Kalanjoš. Radovi obuhvaćaju raspon tema počevši od područja ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja, preko osnovnoškolskog i srednjoškolskog do visokoškolskog obrazovanja čime Zbornik kao cjelina doprinosi cjelovitom uvidu u povijest i suvremenost djelovanja učitelja u Gospiću i u Lici, ali i šire.

Polazeći od povijesnih promjena vezanih uz preustroj učiteljskih studija u Hrvatskoj, koje potiču višestruko promišljanje učiteljskog poziva, određenog poznavanjem struke i otvorenosti interdisciplinarnim znanstvenim, umjetničkim i stručnim izazovima budućih učitelja, u Zborniku je u prvi plan stavljen učitelj kao nastavljatelj tradicije, ali i kao inovator procesa stjecanja učiteljskih kompetencija čime je otvorena mogućnost za znanstveno, umjetničko, metodičko i stručno promišljanje učiteljskog poziva u povijesnom slijedu do suvremenosti. Radovi objavljeni u Zborniku svjedoče raznolikost promišljanja učiteljskog poziva temeljenog na kreativnosti, istraživačkom duhu, odgovornosti, uvažavanju tradicijskih vrijednosti, ali i okrenutosti izazovima suvremenih odgojnih i obrazovnih stremljenja.

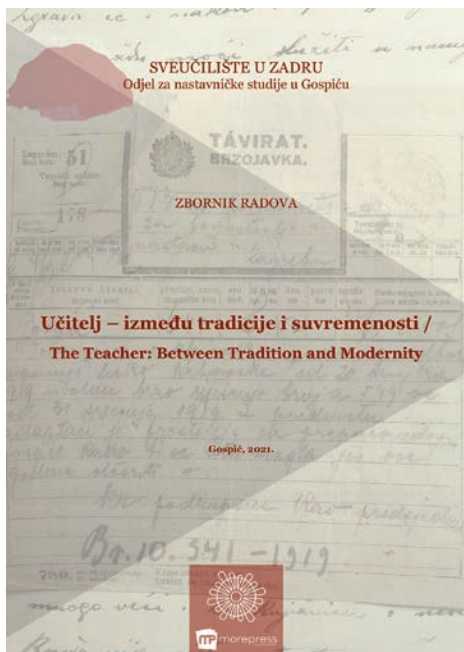
U predgovoru Zbornika, u tekstovima na hrvatskom i na engleskom jeziku, urednice predstavljaju povod za organizaciju Skupa te strukturu i sadržaj Zbornika. Uvodni dio Zbornika sadrži dva znanstvena rada izložena kao plenarna izlaganja na Skupu, autora dr. sc. Štefke Batinić i prof. dr. sc. Ante Bežena. Dr. sc. Štefka Batinić u svojem radu naglašava važnost obrazovanja učitelja u Hrvatskoj od sredine 19. stoljeća do danas, dok prof. dr. sc. Ante Bežen iznosi ključne probleme učiteljskog zanimanja danas te komponente koje čine njegovu suvremenu identitetsku sliku. Radovi sudionika Skupa podijeljeni su u Zborniku na četiri poglavlja prema podtemama, s naslovima: *Humanistička motrišta učiteljskog poziva*, *Kompetentnost suvremenog učitelja*, *Interdisciplinarnost na učiteljskom studiju i odgojno-obrazovnoj praksi* te *Poučavanje prirodoslovlja u kontekstu globalnih promjena*.

Prvo poglavlje, s naslovom *Humanistička motrišta učiteljskog poziva* donosi povijesna, filološka, kulturološka i teološko-filozofska promišljanja učiteljskog poziva. Pojedini radovi predstavljaju i važne spoznaje iz povijesti metodičke misli u nacionalnim i međunarodnim relacijama dok se dio radova bavi metodičkim pitanjima jezičnih kompetencija učenika kao i autora udžbenika. Najviše je radova u Zborniku posvećeno upravo humanističkim motrištima učiteljskog poziva (13). U njima je istaknuta uloga učitelja kao pokretača kulturnog života u društvu, izdvojeni su učitelji koji su se bavili književnošću te značajnim intelektualnim djelovanjem pri promicanju visokih moralnih vrijednosti u lokalnoj sredini. Posebno su dragocjeni radovi koji donose zanimljiva istraživanja ličke učiteljske tradicije popunjavajući praznine u znanstvenom valoriziranju zavičajne povijesti. Katica Balenović i Marija Romac bave se kolokacijskim kompetencijama učenika engleskoga kao stranoga jezika u osnovnoj školi, Jasminka Brala-Mudrovčić i Kristina Komin proučavaju funkcionalnost usmenoknjiževnih tekstova u udžbenicima Hrvatskog jezika, Katarina Ivon bavi se čitanjem odgojnog epistolara *U carstvu duše* Jagode Truhelke, dok Slađana Čuljat istražuje motivaciju studenata Ekonomike poduzetništva za učenjem stranog jezika struke. Metodičkim se temama bave radovi Tamare Gazdić-Alerić i Jelene Rogine (*Usklađenost teksta matematičkih udžbenika i radnih bilježnica za razrednu nastavu s propisanim udžbeničkim standardima*), potom Vlatke Dugački i Seada Nazibegovića (*Počeci bosanske metodičke škole i prakse u razrednoj nastavi pismenog izražavanja za austrougarske vladavine na primjeru Ivana Klarića i Edhema Mulabdića, suradnika Školskog vjesnika*) te Vesne Grahovac-Pražić (*Prvi udžbenik metodike Hrvatskog jezika*), dok se

zavičajnim (povijesnim, umjetničkim i književnim temama) bave radovi Antonie Došen (*Mjesta učenja – smjernice za izgradnju škola i njihov utjecaj na pedagoški rad dviju obrazovnih ustanova u Gospiću*), Ljubice Ilievske Radošević (*Zapisi novljanske školske spomenice (1880. – 1918.)*), Ivica Mataije (*Uloga učitelja i učiteljske škole u društvenom životu Gospića*), Draženka Tomića (*Filozofsko-odgojne teme u radijskim istupima Mandice Kovačević (1929. – 2011.)*), Ivane Odža (*Jure Turić – važnost „malenih“ u razvoju hrvatske dječje priče*) i Sanje Vrcić-Mataija (*Književne teme gospićkih učitelja*).

U drugom poglavlju, naslovljenom – *Kompetentnost suvremenog učitelja* nalaze se radovi posvećeni promišljanju obrazovnog modela temeljenog na osposobljenosti učitelja kao glavnih nositelja obrazovnih promjena. Radovi se bave svim razinama obrazovanja i njihovim sudionicima, uz znanstvene pristupe temama, kao i iskustvima iz prakse. Kroz šest radova koji pozornost stavljaju na promišljanje obrazovnog modela te s različitih stajališta propituju kompetencije suvremenih učitelja, odgajatelja i sveučilišnih profesora, donose se zanimljiva istraživanja novih nastavnih metoda na svim razinama obrazovanja. Milena Ivanuš-Grmek i Monika Mithans proučavaju aktivnu komunikaciju kao pretpostavku učeničke motivacije, Sanja Tatalović Vorkapić, Patricia Momić i Mirna Marić s psihološkog stajališta bave se kreativnošću i otpornošću kao važnim karakteristikama suvremenog odgajatelja, Nevenka Tatković i Dea Lazić u svom radu donose rezultate istraživanja stavova sveučilišnih nastavnika o humoru u visokoškolskoj nastavi, Smiljana Zrilić i Diana Nenandić-Bilen istražuju kvalitetu studijskog programa za stjecanje kompetencija za rad s učenicima s posebnim potrebama, Braco Tomljenović i Ivana Tomljenović analiziraju razlike u motoričkim sposobnostima učenika i učenica drugog razreda razredne nastave, dok se Anela Nikčević-Milković, Sanja Puškarić Delač i Tamara Lujčić bave suvremenim učiteljem kao kreatorom europskih i nacionalnih projekata.

Treće poglavlje, s naslovom *Interdisciplinarnost na učiteljskom studiju i odgojno-obrazovnoj praksi* sadrži radove u kojima autori raspravljaju o metodama rada te o suradnji i povezivanju nastavnih projekata na učiteljskim studijima sa znanstvenim i umjetničkim aktivnostima nastavnika. Među šest radova objavljenih u ovom poglavlju prevladavaju radovi iz područja likovne umjetnosti u kojima se propituje uloga umjetničkih sadržaja u okvirima (učiteljskih) studijskih programa, njihove uloge u afirmaciji učiteljske struke te uloge učitelja u stjecanju i razvijanju umjetničko-kreativnih potencijala učenika: Lara Badurina, *Nove platforme za učenje*,

Doroti Brajnov Botić i Magdalena Kudelik, *Tradicionalni i suvremeni pristup u nastavi likovne umjetnosti na primjeru nastavne jedinice slikarstvo i kiparstvo baroka u 3. razredu gimnazije*, Ines Cvitković Kalanjoš, *Dječji folklor u Ličko-senjskoj županiji*, Matjaž Duh i Špela Kresnik, *Monitoring Art and Design Strategies of Primary School Pupils*, Nina Licul i Letricija Linardić, *Stavovi učitelja i nastavnika o potrebnim kompetencijama i programima umjetničkog obrazovanja za rad u nastavi*, Iva Novak i Marta Kuliš Aralica, *Primjer rada pedagoškog odjela Muzeja za umjetnost i obrt: dvodnevna terenska nastava u muzeju*.

Četvrto poglavlje, posvećeno prirodoslovlju, s naslovom *Poučavanje prirodoslovlja u kontekstu globalnih promjena*, sadrži radove (3) kojima se propituje razumijevanje globalnih promjena i njihov utjecaj na sadržaje i metode rada unutar školskog sustava, otvarajući mogućnost kreativnog promišljanja uloge prirodoslovnih sadržaja u okvirima učiteljskih studijskih programa, njihove uloge u afirmaciji učiteljske struke te uloge učitelja u stjecanju i razvijanju prirodoslovno-istraživačkih potencijala učenika. Riječ je o sljedećim autorima i radovima posvećenima prirodoslovnim temama: Jadranka Brkić-Vejmelka i Nensi Segarić, *Aktivnosti učitelja za razumijevanje globalnih promjena*, Marica Mamut i Dinko Marin, *Zastupljenost sadržaja održivog razvoja i zaštite okoliša u nastavi Geografije u osnovnoškolskom programu* i Damir Mikoč, *O pravcu i što bi taj pojam značio u zakrivljenim svjetovima*.

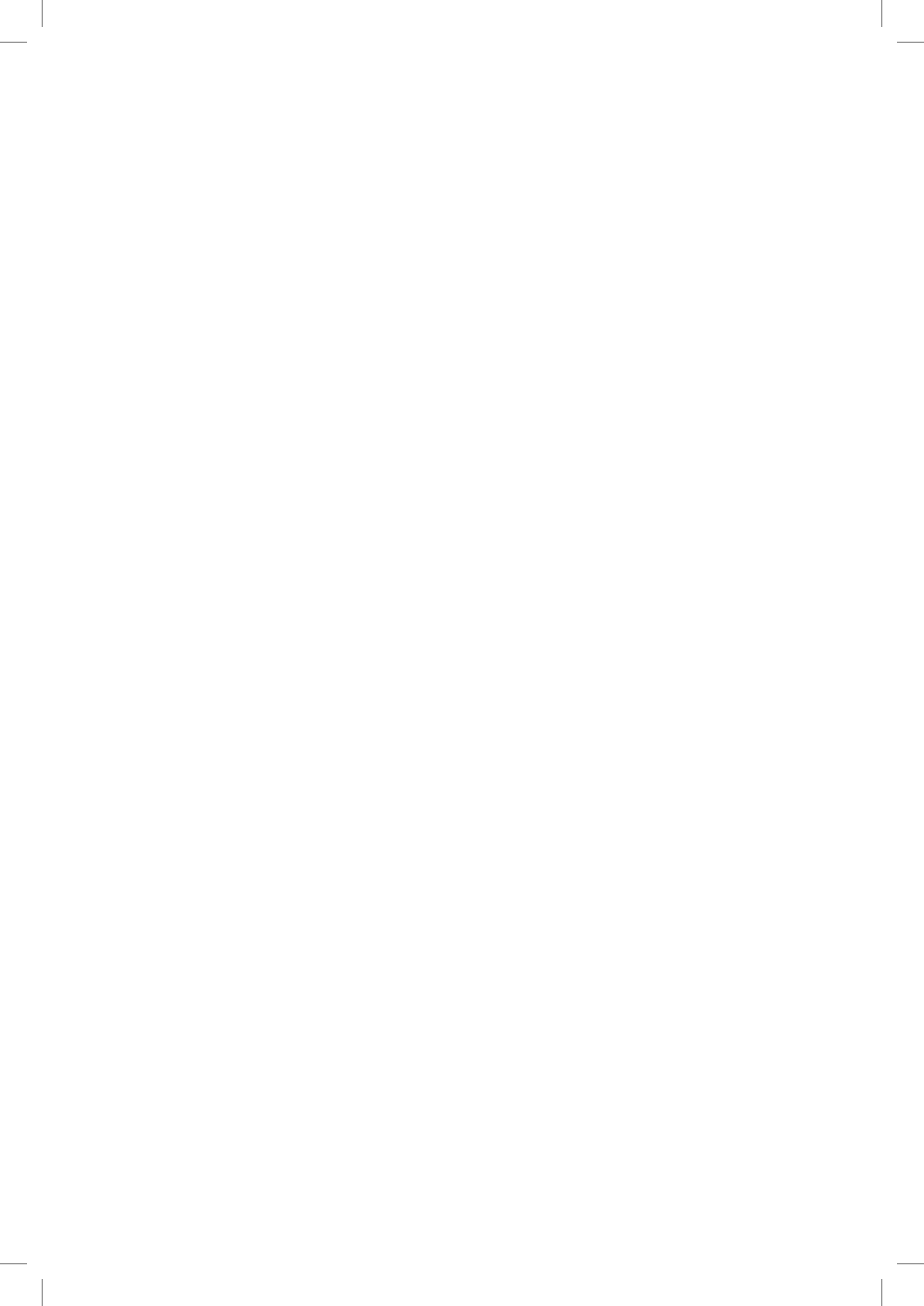
Budući da se ovim Zbornikom promovira 100. obljetnica učiteljstva u Gospiću i u Lici, radovi posvećeni učiteljskoj struci, kao i Zbornik u cjelini, doprinose afirmaciji ove struke u suvremenom društvu. Pritom, s obzirom na tematsku interdisciplinarnost, ovaj je Zbornik zasigurno koristan izvor informacija i spoznaja praktičarima – učiteljima i odgajateljima, nastavnicima i studentima učiteljskih studija, zatim studija ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja te studija filoloških i općenito kulturoloških usmjerenja, ali i široj javnosti.

Valja primijetiti i da se ovaj Zbornik radova uspješno nadovezuje na izložbe i izdanja Hrvatskog školskog muzeja u Zagrebu na temu povijesti učiteljskog poziva u Hrvatskoj, primjerice na izložbu *Učiteljice i učitelji u Hrvatskoj 1849. – 2009.* autorica Štefke Batinić i Sonje Gaćine Škalamere, postavljenoj u Malom salonu Muzeja Like u Gospiću 2019. godine.

Zbornik je objavljen na digitalnoj platformi Morepress Sveučilišta u Zadru (<https://morepress.unizd.hr/books/index.php/press/catalog/book/72>), što će svakako pridonijeti njegovoj boljoj dostupnosti i čitanosti.

Znanstvenom relevantnošću, stručnošću u metodologijskim pristupima i prezentiranju rezultata istraživanja odabranih istraživačkih problema te vrsnoćom primjerenog stila izražavanja, Zbornik radova *Učitelj – između tradicije i suvremenosti / The Teacher: Between Tradition and Modernity* Odjela za nastavničke studije u Gospiću, Sveučilišta u Zadru, pouzdan je putokaz znanstvenoj zajednici u novim istraživanjima povijesti i suvremenosti učiteljskog poziva.

Maja Verdonik

ZNAČAJAN ZNANSTVENI DOPRINOS POVIJESTI I OČUVANJU BAŠTINE RIBNIČKOGA KRAJA

Ribnik, lički

Urednik Ivica Mataija

Državni arhiv u Gospiću, 2021., 212 str.

U izdanju Državnog arhiva u Gospiću, pod uredništvom dr. sc. Ivica Mataije, objavljena je znanstvena monografija o Ličkom Ribniku, selu koje je usprkos svim povijesnim previranjima i nedaćama uspjelo zadržati kontinuitet naseljenosti od prapovijesti do suvremenoga doba. Zavičajni identitet Ličkog Ribnika i njegova stanovništva oblikovan je kroz različita povijesna previranja, izmjene državno-pravnih entiteta, promjene gospodarske klime, ali također i kroz različite kulturološke i religijske mijene.

Riječ je o tvrdo ukoričenoj knjizi, bogato opremljenoj ilustracijama i fotografijama u boji te potrebnim znanstvenim instrumentarijem. Sastoji se od osamnaest autorskih poglavlja kroz koje je Lički Ribnik opisan s različitih gledišta; historiografskog, geografskog, filološkog, arheološkog, povijesnoumjetničkog, etnološkog i kulturološkog.

Prvo poglavlje, *Geografski položaj i smještaj*, napisao je Mislav Stjepan Čagalj, koji uz geografska i prometna, opisuje geomorfološka obilježja, klimatske i hidrološke značajke naselja, tlo i biljni pokrov te demografiju koju navodi kao jedan od glavnih razloga društveno-ekonomskog zaostajanja naselja. Pišući o strukturi, fizionomiji i funkcionalno-komunalnoj opremljenosti naselja, definira Lički Ribnik kao naselje seoskog tipa, neplanski građeno, strukturirano od raspršenih zaselaka.

Drugo poglavlje, pod naslovom *Arheološkim tragovima kroz davnu prošlost Ribnika*, napisala je dr. sc. Tatjana Kolak. Autorica ističe kako su najraniji tragovi naseljavanja ovoga kraja vidljivi već u prapovijesti. Na ribničkom području pronađeni su i artefakti iz kasnijih razdoblja, što svakako potvrđuje kontinuitet naseljenosti mjesta od prapovijesti do suvremenog doba.

Ribnik u srednjem vijeku naslov je trećega poglavlja, autora Krešimira Matijevića, u kojemu su opisane povijesne okolnosti i smještaj Ribnika u srednjem vijeku kao i njegova povezanost s naseljima pojedinih bratstava: Petričevići, Vrhovina, Tugomerići, Bukovo, Ždralići, Teličani i Dugošani.

Četvrto poglavlje *Ribnik i okolica za vrijeme osmanske vlasti u 16. i 17. stoljeću*, napisala je dr. sc. Kornelija Jurin Starčević. Poglavlje je nastalo na temelju istraživanja relevantne literature i do sada uglavnom slabo dostupnih i neobjavljenih osmanskih izvora. Autorica je, uz objedinjavanje i revalorizaciju dosad poznatih podataka o Ribniku pod osmanskom vlašću, ponudila nove spoznaje o povijesti Ribnika i okolice u 16. i 17. stoljeću.

Peto poglavlje *Smrt morlačkih zapovjednika pred Ribnikom u srpnju 1648. godine* autora dr. sc. don Ante Sorića tematizira tragičan događaj iz ljeta 1648. godine u okviru Kandijskoga rata, odnosno pohod morlačkih zapovjednika na Ribnik koji je usprkos planovima i ideji još jedne velike pobjede nad Osmanlijama, neslavno propao i tragično završio, no i utjecao na daljnji tijek rata.

Povijesnom temom bavi se i šesto poglavlje pod nazivom *Lička buna 1702. godine prema dokumentima Državnog arhiva u Zadru*, autora dr. sc. don Zdenka Dundovića u kojemu se na temelju arhivskih vrela tematizira tzv. Ribnički ustanak ili Lička buna iz 1702. godine. Autor u radu opisuje razloge, tijek bune i njezine posljedice u kontekstu sudskog postupka protiv Marka Šušnjarevića čija je presuda izazvala nezadovoljstvo puka, potaknula bunu i dovela do ubojstva baruna Ramschüssela i grofa Coroninija.

Poglavlje pod nazivom *Ribnik u Drugome svjetskom ratu* autora dr. sc. Ivice Mataije opisuje prilike u Ribniku prije i tijekom Drugog svjetskog rata. Događaj s najtragičnijim posljedicama tijekom toga razdoblja zbio se 3. listopada 1942. kad je Ribnik napala i privremeno osvojila partizanska 3. lička brigada. Tijekom borbi s partizanima poginula su dvojica Ribničana, a nakon partizanskog zauzeća Ribnika, partizanska je vojska pogubila 22 mještanina.

U sličnim se okolnostima Lički Ribnik našao i tijekom *Domovinskog rata* koji je tema idućega poglavlja pod istoimenim naslovom autora Ante Dukovca koji opisuje tijek Domovinskog rata i situacije s terena, vojna djelovanja, sudionike, naoružanje, ali i donosi sjećanja suvremenika i literarne radove branitelja.

Poglavlje *Osobitosti ribničkoga govora* autora dr. sc. Ivice Mataije i dr. sc. Sanje Vrcić-Mataija donosi, na temelju provedenog terenskog istraživanja, opis ribničkoga govora, njegove specifične fonološke i morfološke osobine, akcentuaciju i leksik. Istraživanjem su potvrđene, za novoštokavske ikavske govore, tipične fonološke i morfološke osobitosti ribničkoga govora. U leksiku je, kao posljedica jezičnih nadslojavanja, uočljiv znatan orijentalni i germanski sloj.

U poglavlju *Gospodarstvo Ličkog Ribnika* autorica dr. sc. Jadranka Brkić-Vejmelka ističe kako je na razvoj gospodarstva Like presudno utjecala izgradnja prometnica. Zahvaljujući položaju i podneblju, ribničko područje povoljno je za razvoj poljoprivrede, posebno ratarstva, i stočarstva, uz koje su na razvoj gospodarstva utjecale trgovina i obrti, među kojima posebno mlinarstvo. Autorica ističe kako bi se, u skladu s globalnim trendovima, u Ličkom Ribniku mogli razvijati ekološka poljoprivreda i ruralni turizam.

U poglavlju *Povijest osnovnog školstva u Ličkom Ribniku (1866. – 1989.)* autorica Ljubica Ilievska Radošević donosi opsežan pregled ribničkog osnovnoga školstva kroz tri razdoblja: 1. u razdoblju Vojne krajine i Ličko-otočkog okružja, 2. u okviru Ličko-krbavske županije i 3. od kraja Prvog svjetskog rata pa do 1989. kada je zatvorena ribnička škola. Autorica ističe kako su brojni učitelji u Ribniku ostavili važan trag u samome selu, ali i mnogo šire.

U poglavlju *Ivanova ljuba iz Ribnika. Pjesme i običaji iz Ribnika u zbirkaama Instituta za etnologiju i folkloristiku* autorica dr. sc. Ljiljana Marks analizira folkloristička i etnološka istraživanja koja su 50-ih godina 20. stoljeća, u okviru istraživanja Instituta za etnologiju i folkloristiku iz Zagreba, proveli Nada Kärusel i Stjepan Stepanov, a koja do sada nisu objavljena. U građi prevladavaju pjesme, mali retorički oblici i opisi običaja koji se najčešće vežu uz godišnje, životne i radne običaje.

Poglavlje *Položaj Ribnika u starim gospićkim novinama – prilog istraživanju povijesti Like* autorice dr. sc. Sanje Vrcić-Mataije, opisuje pojavnost Ribnika u šest povijesnih gospićkih novina. Kroz predstavljene kompleks ribničkih tema autorica prepoznaje ključna uporišta društvenih, političkih, ideoloških, kulturnih, prosvjetnih, povijesnih i svakodnevnih preokupacija Ribničana.

Poglavlje *Ribnički mlin – rekonstrukcija povijesti i tradicije*, autorice dr. sc. Martine Ivanuš, tematizira obnavljanje ribničkog mlina koji je bio najveći mlin u Lici, a nakon pojave električnih mlinova postupno je gubio svoju funkciju i počeo propadati. Osim gospodarske funkcije, mlin je bio i okupljalište seoskog stanovništva, mjesto za druženje i razmjenu informacija i kao takav važan je element kulturne baštine i kulturne povijesti sela.

Poglavlje *Ribnička toponimija*, autora dr. sc. Ivice Mataije, donosi iscrpan pregled povijesne i suvremene ribničke toponimije kao nezaobilaznog i važnog spomenika lokalne povijesti koji u sebi čuva brojne lingvističke, povijesne i kulturološke obavijesne slojeve. Autor sustavno opisuje ribničku mikrotoponimiju koju je klasificirao s motivacijskog, tvorbenog i s aspekta jezičnog podrijetla zemljopisnih imena.

U poglavlju *Župa Ribnik* autori mons. dr. Mile Bogović i Stipe Mudrović, donose sveobuhvatni prikaz ribničke župe od srednjega vijeka do suvremenoga doba

pišući o župnoj crkvi sv. Petra i Pavla i životu župe. U radu se kronološki donosi popis župnika i upravitelja župe, od prvoga, vlč. Petra Butkovića iz 1696., pa sve do današnjeg upravitelja župe, vlč. Herberta Beriše.

Više detalja o župnoj crkvi u Ribniku saznajemo iz poglavlja *Župna crkva sv. Petra i Pavla u Ličkom Ribniku* autorice dr. sc. Antonie Došen koja je analitički opisala povijesni tijek izgradnje crkve, kao i njezine obnove nakon velikih razaranja u Domovinskom ratu. Autorica po prvi put donosi interpretaciju arhitektonskog oblikovanja i unutrašnjeg uređenja današnje župne crkve zaključivši kako je ribnička

crkva „svojom arhitekturom, kiparskim i slikarskim fondom svijetla točka ovog podvelebitskog dijela Like“ (Došen, 2021: 187).

U posljednjem poglavlju knjige, pod naslovom *Poznati Ribničani*, Ante Dukovac donosi životopise 10 poznatih Ribničana koji su svojim djelovanjem ostavili važan trag u ribničkoj, ali i široj, nacionalnoj povijesti.

Monografija *Ribnik, lički* svojom sadržajnošću, interdisciplinarnim znanstvenim pristupom i konzistentnošću valorizira povijesno i geografski važan, a do sada neistražen prostor Like dajući na taj način osobit prilog procesu istraživanja i opisa ličke zavičajnosti. Ona je iznimno koristan i nezaobilazan znanstveni izvor svim budućim istraživačima, ali i svima onima koji se zanimaju za povijest Ličkoga Ribnika i Like. Monografiju su recenzirali izv. prof. dr. sc. Ante Bralić, prof. dr. sc. Josip Faričić i dr. sc. Ivana Kurtović Budja.

Marina Franić Šimunić

IN MEMORIAM

3

Ante Bežen

Nikola Bićanić – Čibe (1934. – 2021.)

**Hrvatski i lički domoljub, plodan pisac
i beskompromisni pravaš**

Gospić je izgubio jednog od svojih poznatih građana s kraja 20. i početka 21. stoljeća koji je ostavio posve poseban trag u svojem rodnom gradu, Lici i Hrvatskoj. U Karlobagu je 8. kolovoza umro, a u Gospiću 12. kolovoza 2021. pokopan Nikola (Nikica) Bićanić poznat i po nadimku Čibe, profesor filozofije, čovjek vrlo bogata životnog iskustva i djelovanja, izvrstan predavač i govornik, plodan publicist i novinar, istraživač prošlosti, esejist, enigmatičar i političar pravaškog opredjeljenja. U njegovu osebnom životu isprepleću se na netipičan način profesorski rad, politički aktivizam u afirmiranju hrvatskih nacionalnih interesa, istraživanje povijesti Like, a posebno Gospića te pisanje, izdavanje i uređivanje knjiga, novina, članaka i raznih publikacija s tematikom koja ga je intelektualno zaokupljala.

Rođen je u činovničkoj obitelji u Gospiću 21. ožujka 1934. od oca Milana i majke Marije iz ugledne trgovačke obitelji Polić. U Gospiću je završio osnovnu školu i osmogodišnju realnu gimnaziju. Na Filozofskom fakultetu u Zagrebu diplomirao je filozofiju i zatim je u Gimnaziji Nikole Tesle u Gospiću od 1959. do 1967. predavao filozofiju, logiku, latinski jezik i druge humanističke predmete. Na Pedagoškoj akademiji u Gospiću u početku njezina rada 1963. bio je honorarni nastavnik filozofije. No, kako je bio uvjereni i javno deklarirani kritičar komunističke vlasti zbog zapostavljanja hrvatskih nacionalnih interesa i slobode govora, izgubio je redovno radno mjesto te mu je onemogućeno zapošljavanje u javnim službama. Zbog otvorenih provokacija vlasti više je puta uhićen, osuđen i zatvoren. Bez radnog odnosa bio je 24 godine, a 19 godina bez putovnice koju mu je oduzeo SUP u Gospiću početkom 1972. u jeku progona pristaša Hrvatskog

Nikola Bićanić

proljeća u kojemu je bio aktivni sudionik. Za to vrijeme izdržavao je obitelj (bolesni otac i dugo nepokretna majka) instrukcijama učenika osnovnih i srednjih škola te studenata iz gotovo svih predmeta poučavajući ih za popravljane loših ocjena te u pisanju referata i diplomskih radova. Za boravka u Gospiću pripadao je krugu vodećih domoljubnih intelektualaca koji su kulturnim aktivnostima i u školstvu promovirali hrvatski duh, tradiciju, književno stvaralaštvo s ličkom tematikom pa i nacionalne političke interese, a među kojima su još bili istaknuti Julije i Zlata Derossi, Manja Kovačević, Grga Rupčić, Ante Rukavina, Stipe Josipović i dr. Osobito su uspješno djelovali u gospićkom ogranku Matice hrvatske, čiji je rad obnovljen 1966. na Pedagoškoj akademiji u Gospiću (predsjednik Stipe Josipović, tajnik Julije Derossi), kao gospićka prethodnica Hrvatskog proljeća (čijom zaslugom su u Gospiću postavljene spomen-ploče piscima Vjenceslavu Novaku, Juri Turiću, Josipu Draženoviću i slikaru Miroslavu Kraljeviću, održana brojna predavanja u školama i za građanstvo o aktualnim društvenim i kulturnim temama kao i predstavljene nove knjige). Bićanić je tijesno surađivao s Ivanom Šikićem Jungom, tada promicateljem izdanja središnjice Matice hrvatske u Gospiću, koji je u društvenoj povijesti grada ostao zabilježen kao vatreni promicatelj ideje o tunelu kroz Velebit od Gospića prema Karlobagu, a koja je u to vrijeme odbacivana kao zanesenačka iluzija. No Velebit je ipak prokopan nakon uspostave neovisne Hrvatske, doduše znatno južnije, kod Sv. Roka.

Bićanić je komunicirao i s drugim kulturnim djelatnicima toga vremena, među kojima je bio i Zvonimir Kulundžić (1911. – 1994.), poznat po isticanju teze da je prva tiskara u Hrvatskoj osnovana u ličkom selu Kosinju te da je u njoj 1483. tiskana prva hrvatska tiskana knjiga *Misal po zakonu rimskoga dvora*. Tu su tezu, koju je Kulundžić obradio u više respektabilnih radova, u to vrijeme osporavali neki znanstvenici, ali i tadašnja komunistička vlast, a spor ni do danas nije posve raščišćen. U Gospiću je imao potporu osobito u Juliju Derossiju i njegovu prijatelju Nikoli Bićaniću. U jednom privatnom pismu, koje je u Kulundžićevoj ostavštini 2021. godine pronašao Ivan Mance prikupljajući podatke za svoj doktorski rad o kosinjskoj tiskari, Bićanić zahvaljuje Kulundžiću na povjerenju u njegov rad, ali i otkriva neke svoje poglede na život i osobne uzroke svojih teških životnih prilika u Gospiću te navodi, osim političko-svjetonazorskih razloga, i raspad svoje obitelji i alkoholizam. Obćava mu da će iz toga stanja izaći, što se kasnije i dogodilo kad je promijenio sredinu, ali i kad su se promijenile društvene okolnosti u godinama koje su dolazile. To pismo dodatno objašnjava Bićanićev privatni život i neprili-

ke koje je prolazio (pismo se nalazi u Državnom arhivu u Osijeku pod oznakom DAOS – rukopisna ostavština Zvonimira Kulundžića).

Zbog potpune blokade u gospićkoj sredini Nikola Bičanić preselio se 1979. godine u Zagreb gdje je živio u stanu stečenom obiteljskim nasljeđem i dalje se uzdržavao povremenim publicističkim radom. Intenzivno surađuje s osobama svoga uvjerenja i sudjeluje u okupljanju političkih snaga koje će ostvariti osnivanje nove neovisne hrvatske države 1991. godine. U slobodnoj Hrvatskoj i dalje je vrlo aktivan na političkoj desnici. Nekoliko godina bio je ravnateljem Srednje drvodjeljske škole u Zagrebu na Savskoj cesti te s tog mjesta odlazi u mirovinu 1997. godine. Njegova javna aktivnost ni tada ne prestaje usprkos teškim bolestima noge i srca te u posljednjim godinama života, zbog otežanog kretanja, živi u Gospiću sa sinom Ivicom. Umro je nenadano na plaži u Karlobagu, kamo se došao rashladiti od ljetne žege, završivši život jednako neuobičajeno kao što ga je i živio.

Stvaralačka ostavština Nikole Bičanića-Ćibe može se sistematizirati u nekoliko područja, što ovdje činim kao njegov učenik i student te kao višegodišnji suradnik u izdavaštvu. Bičanić je bio cijenjen među svojim učenicima kao profesor rijetkih govorničkih vještina i sposobnosti logičkog objašnjavanja nepoznatog i novog u predmetima filozofija i logika. Vrlo uspješno tumačio je filozofske pojmove, sustave i važnost pojedinih filozofa te su njegovi sati bili pravi intelektualni užitak za učenike i studente u otkrivanju filozofskih dubina svijeta i čovjeka. Govorničku vještinu pokazivao je i na političkim skupovima i stručnim tijelima. Zabilježena je zgoda kada je formalnom logikom, na jednom javnom skupu u prisutnosti predsjednika Franje Tuđmana, ustvrdio kako može formalno logički dokazati da je predsjednik Ličanin iako je rođen u Hrvatskom zagorju. Izveo je to iz premise da je Tuđman predsjednik svih Hrvata, a kako su Ličani Hrvati, zaključak je da je on i predsjednik Ličana pa po tome i Ličanin. Interes za filozofiju i promicanje važnosti znanja pokazao je magistarskim studijem filozofije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Magistrirao je 1982. pod mentorstvom poznatog profesora Vladimira Filipovića s temom *Andragoške ideje u djelima Alberta Bazale i Jure Turića* povezujući u njoj interes za filozofiju i teoriju obrazovanja. Iz toga je magistarskog rada nastala knjiga *Jure Turić*, u izdanju Školskih novina 1989., kojoj je pisac ovih redaka urednik. Ta je knjiga jedina monografija o Juri Turiću kao pedagogu (rođen u Gospiću 1861., umro u Zagrebu 1944.), prvom doktoru pedagogije u Hrvatskoj i osnivaču hrvatske andragogije i Seljačkog sveučilišta te vrsnom metodičaru, koji je doktorirao u Jeni u Njemačkoj i u Hrvatsku donio suvremene ideje o unaprjeđivanju pedagogije i obrazovanja naroda. Knjiga sadrži

iscrpnu Turićevu znanstvenu i književnu bibliografiju (Turić je bio i vrstan književnik razdoblja realizma) te bibliografiju djela o njemu, što je važno za daljnje istraživanje njegovih života i djela, a posebno za oblikovanje eventualnih budućih regionalnih monografija o ličkim književnicima i pedagogima.

Snažan i trajan Bićanićev istraživački fokus bila je povijest Like, osobito Gospića, u 20. stoljeću i stradanja ličkih Hrvata za vrijeme obje Jugoslavije i u NDH. U tu tematiku pripadaju knjige *Vila Velebita-nacionalna borba Hrvata u Lici između dva rata* (HKD Sv. Jeronima, Zagreb, 1992.), *Senjske žrtve*, o ubojstvu hrvatskih omladinaca u Senju 1937. od jugoslavenskih žandara (HKD Sv. Jeronima, Zagreb, 1994.) i *Hrvatski katolički stražar s Nehaja* (o životu i radu dr. Frana Biničkoga, hrvatskog svećenika, rodoljuba i mučenika, župnika u Mušaluku kod Gospića, ubijenog u partizanskom zatvoru u Gospiću, HKD Sv. Jeronima, Zagreb, 1995.). Uredio je i djelomice napisao dva godišnjaka pod nazivom *Lika – hrvatska dika* za 1992. i 1993. godinu, a to su knjige u duhu tradicionalnih prosvjetiteljskih narodnih kalendara. Njegov feljton *Velebitski ustanak*, objavljen u više nastavaka u listu *Vila Velebita*, prvi je značajniji tekst o tom važnom povijesnom događaju iz 1932. godine koji je ušao u povijest kao prva pobuna Hrvata protiv Jugoslavije i velikosrpske diktature. Napisao je i više članaka o hrvatskim partizanskim žrtvama u Lici nakon Drugog svjetskog rata, objavljenih u više publikacija, među kojima je i *Partizanski poslijeratni zločini u Gospiću*, objavljen u *Glasi koncila*. Isti je smisao imalo i njegovo članstvo u uredništvu lista *Vila Velebita* koji je pokrenula istoimena udruga Ličana u Zagrebu 1992. godine. Kao u ono vrijeme glavni urednik tog lista, navodim kao važan Bićanićev doprinos njegove priloge o stradanjima ličkih Hrvata u obje Jugoslavije gdje je obradio ljude i događaje o kojima je u vrijeme Jugoslavije bilo zabranjeno govoriti, njegove monografske tekstove o znamenitim gospićkim rodovima Starčevića, Frkovića-Gucinih i Ugarkovića te prikaz domobranstva kao tradicionalne hrvatske vojske još iz vremena Austro-Ugarske. Time je snažno pridonio spašavanju istina o njima od zaborava te objektivnom vrednovanju povijesnih zbivanja u Lici razotkrivanjem komunističke pristranosti, što je bila i jedna od glavnih zadaća lista. U izdanju *Vile Velebita* izašao je 1993. i pretisak knjige dr. Rudolfa Horvata *Lika i Krbava-povijesne slike, crtice i bilješke*, koju je Matica hrvatska izdala 1941. u Zagrebu, a pripremio ga je i predgovorom popratio Bićanić.

Svoju sentimentalnu zavičajnu vezu s Gospićem kao rodnim gradom potanko je izrazio u članku „Kaniška ulica u Gospiću i njezine mijene“, objavljenom 2019. godine u časopisu *MemorabiLika* koji izdaje Državni arhiv u Gospiću. Članak

je pun detalja i sjećanja na ljude i događaje vezane uz tu dugu ulicu koja vodi od središta grada prema Karlobagu, a koja je obilježila djetinjstvo i mladost Nikice Bićanića (u njoj se nalazi njegova kuća), a i pisca ovih redaka. U tu tematiku ide i sjećanje na poduzetnost obitelji Nikice Bićanića za uređenje grobova senjskih žrtava na groblju sv. Marije Magdalene u Gospiću u doba druge Jugoslavije. Senjske žrtve pale su u Senju 1937. od žandarskih metaka i tada, uz veliko sudjelovanje naroda, pokopane su u skromne grobove, tek s malim križevima i kasnije postavljenim niskim drvenim ogradama koje su s vremenom istrunule. Mada su ti gospićki omladinci bili žrtve žandara Kraljevine Jugoslavije, kao hrvatske žrtve bili su nepoćudni i vlastima komunističke Jugoslavije u Gospiću koje su popriječko gledale na uređivanje njihovih grobova. No ipak nisu mogli zabraniti rodbini žrtava da uređuju te grobove pa je Nikola Bićanić 1961. godine dao urediti grob jedne od žrtava, svoga rođaka Marka Smolčića, a pridružila se i Ana Frković iz obitelji Frkovića Gucinih koja je uredila grob svoga djevera Petra Frkovića. No, kad su Nikičina sestra Marica i Ana Frković povele akciju među rodbinom da se uredi grobovi svih senjskih žrtava, milicija ih je pozvala na razgovor i zabranila akciju. Senjske žrtve dobile su dostojan spomenik tek nakon uspostave neovisne Hrvatske zahvaljujući tadašnjem predsjedniku ogranka Matice hrvatske Ranku Šimiću. Ovo bilježim kao pohvalu hrabrosti navedenim domoljubima i zabilježbu o strahu vlastodržaca od uspomene čak i na davno preminule pokojnike.

Bićanić je bio i neumoran politički aktivist još iz vremena komunizma. Član je Zajednice samostalnih pisaca *Tin* do njene zabrane 1969. godine surađujući s poznatim književnikom ličkih korijena Zlatkom Tomičićem koji je okupio skupinu domoljubnih intelektualaca oko *Hrvatskog književnog lista*, prvog oporbenog glasila u Hrvatskoj za vrijeme Jugoslavije. Također, u to je vrijeme Bićanić član Hrvatskog književnog društva sv. Ćirila i Metoda (sv. Jeronima), katoličke književne udruge koja je promovirala hrvatske nacionalne vrijednosti i time bila tiha oporba režimu. S Tomičićem te književnicima Jojom Ricovim i Matom Marčinkom pokrenuo je 1990. hrvatsku književnu smotru *Ognjište* u kojoj je član uredničkog vijeća. Jedan je od utemeljitelja Hrvatske paneuropske unije 1990. godine i član njena predsjedništva u prvoj godini djelovanja. Dana 25. veljače 1990. bio je u skupini 25-orice obnovitelja Hrvatske stranke prava kao nasljednice pravaša iz doba Ante Starčevića s namjerom da se u politički život neovisne Hrvatske ugrade njegova načela morala u politici i političke suverenosti Hrvata. Bio je član predsjedništva stranke zadužen za ideologiju i glavni urednik njena glasila *Hrvatsko pravo* do raskola stranke u prosincu iste godine. Ogorčen nedosljednošću primjene

starčevićanske ideologije među pravašima, osniva starčevićansku Stranku hrvatskoga državnog prava čiji je predsjednik bio do 1994. Stranka nije imala osobit utjecaj pa je Bićanić gasi i pristupa HDZ-u dajući potporu Franji Tuđmanu nakon njegova razlaza s Josipom Manolićem, Stjepanom Mesićem i Slavkom Degoricijom. Bio je uvijek pristaša Tuđmanove suverenističke politike, ali ne i odstupanja od nje u politici HDZ-a i drugih stranaka, o čemu je javno govorio kao beskompromisni oporbenjak. Tuđman osobno ga je uvažavao i pozivao na neke svoje političke skupove.

Bio je deklarirani katolik, dugogodišnji član Hrvatskog katoličkog zbora „Mi“, stalni suradnik Društva sv. Ćirila i Metoda (sv. Jeronima) nastupajući i na njegovim tribinama, povremeni suradnik *Glasa koncila* i časopisa *Marulić* u kojemu je objavio članak o popu Marku Mesiću, osloboditelju Like od Turaka, u povodu 300. obljetnice njegove smrti 2013. godine. U paleti brojnih publicističkih i književnih vrsta kojima se izražavao treba spomenuti i njegov dar za humor i enigmatiku te činjenicu da je uvršten u *Leksikon zagonetača Jugoslavije*. Suautor je i knjiga *Za Hrvatsku* (Ministarstvo obrane RH, 1992., i *Moja Hrvatska – zemljom kroz prostor i vrijeme*, DMD, 1992. i 1993., prevedeno na engleski 1993.) čija je namjena bila pouka polaznika vojnih škola, ali i šire javnosti, o ključnim podacima iz hrvatske povijesti.

Nikola Bićanić – Ćibe bio je darovit profesor i iskričav govornik, obrazovan intelektualac, marljiv istraživač povijesti i strastven politički aktivist, beskompromisan hrvatski rodoljub i antikomunist. U politici, koja je bila njegova velika strast, nikada nije došao u prvi plan nacionalnih zbivanja zbog svoje pravaške, starčevićanske isključivosti i nesklonosti bilo kakvim kompromisima u brojnim pitanjima hrvatske suverenosti, što se, kao i u Starčevićovo vrijeme, pokazalo nedovoljnim za pobjedu. Stoga je bio vječni oporbenjak ne samo prema ideološkim protivnicima, nego i prema mnogim kolebljivim ‘bliskomišljenicima’. Kao profesor ostao je u lijepoj uspomeni svojih učenika po svojim inteligentnim predavanjima i širokom obrazovanju koje mu je omogućilo da instruirao slabe učenike iz gotovo svih školskih predmeta. A njegova sposobnost da, zbog političkog progona, sebe i obitelj prehranjuje samo prihodima od instrukcija čak tridesetak godina zapravo je rijetko viđen fenomen profesorske struke koji pokazuje i razinu kvalitete našeg obrazovnog sustava u kojemu jedan profesor filozofije može instruirati učenike i pisati im uspješne referate te maturalne diplomske radove iz skoro svih nastavnih predmeta. Po tome zaslužuje biti zabilježen u povijesti učinkovitosti našeg obra-

zovnog sustava, kao i po svojim doista vrijednim radovima o Juri Turiću, Franu Biničkom, senjskim žrtvama i Velebitskom ustanku.

O Bičanićevu odlasku s ovog svijeta izvijestili su tek lokalni lički mediji, a portal Hrvatskog kulturnog vijeća objavio je nadahnuti članak Zdravka Gavrana *Nikola-Nikica Bičanić: zaslužni hrvatski javni djelatnik, pisac, znanstvenik, novinar, žrtva bivšega sustava*, prenesen iz portala Hrvatsko nebo. Fragmente iz ovog teksta objavile su *Školske novine*. Zavičaj bi mu se, osim s tri dirljiva govora na njegovu pogrebu, trebao odužiti i izradom njegove bogate bibliografije, posthumnim izdanjem knjige njegovih najboljih publicističkih tekstova i još nekom drugom gestom kojom će ga zadržati u javnom sjećanju kao iskrenog zaljubljenika u Gospić, Liku i Hrvatsku.

UPUTE SURADNICIMA

Časopis MemorabiLika objavljuje radove iz područja povijesti, kulture (jezika, književnosti, običaja, krajolika, arhivskoga gradiva) i geografije Like. Ne prihvaćaju se već objavljeni radovi ili radovi istodobno ponuđeni drugim časopisima.

Rukopisu, koji ne smije biti duži od 20 kartica (30 redaka na kartici, uključujući naslov rada, sažetke, ključne riječi, bibliografiju, priloge), treba priložiti sažetak na stranome jeziku, kraći nacrtak na hrvatskome jeziku te ključne riječi (najviše 5 riječi, abecednim redom) na hrvatskome i engleskome jeziku. Prihvaćaju se i radovi na stranim jezicima, no u tome slučaju sažetak mora biti na hrvatskome.

Sažetak rada (opsega do 200 riječi) treba ukazati na svrhu, glavne rezultate i zaključak.

Rukopisi se šalju e-poštom (memorabilika@gmail.com) ili običnom poštom na adresu Uredništva (Državni arhiv u Gospiću / memorabiLika, 53 000 Gospić, Kaniška 17) u dvama primjercima. Nakon recenzentskog postupka ispravljenu inačicu rada potrebno je dostaviti u digitalnome obliku i u jednom ispisu. Tekst rukopisa mora točno odgovarati tekstu datoteke.

Rukopisi se šalju na adresu Uredništva:

Državni arhiv u Gospiću

Kaniška 17

53 000 Gospić

UPUTE ZA PRIREĐIVANJE RADOVA

Radove treba pripremiti u računalnome programu *Microsoft Word for Windows*. Tekstove treba pisati fontom *Times New Roman* (12) s jednostrukim razmakom (1,5), poravnati ih s objiju strana ne uvlačeći prvi red odlomka. Veličina slova pojedinih dijelova teksta navedena je u **obrascu**. Ako je u tekstu potrebno posebno označiti neku riječ ili rečenicu koriste se masna slova. Pisanim kosim slovima pišu se naslovi knjiga, časopisa i drugi primjeri.

Na prvoj stranici članka navodi se **ime i prezime autora**, u novome retku **ime i adresu ustanove** u kojoj autor radi te u novome retku **elektroničku adresu** autora.

Naslov članka piše se velikim slovima i centrira se. *Nacrtak* članka navodi se nakon glavnoga naslova, a tekst se uvuče s lijeve strane. **Naslovi poglavlja** se ne numeriraju.

Fusnote se navode na stranici ispod teksta, fontom Times New Roman (10) s jednostrukim razmakom (1).

Tablice, grafikoni i slike (JPEG, TIFF i PDF) numeriraju se u kontinuitetu arapskim brojkama (primjer: Tablica 1., Tablica 2.; Slika 1., Slika 2.). Slike se dostavljaju odvojeno od teksta u digitalnome formatu.

Molimo suradnike da rabe šiljaste **navodnike**, npr. „Citat“. Unutar citata ili za označivanje pojmova treba rabiti drugačiji tip navodnika, npr. „pojam“. Za označivanje značenja treba rabiti polunavodnike, npr. <značenje>.

Sažetak na stranome jeziku dolazi iza popisa bibliografskih jedinica. On treba sadržavati naslov članka pisan malim slovima. Navodi se centrirano. Ispod prijevoda naslova također centrirano napisati <sažetak> na jednome od svjetskih jezika. Tekst sažetka na stranome jeziku treba napisati ispod naslova sažetka, od početka retka (bez uvlačenja).

Ključne riječi na jeziku kojim je pisan rad navode se ispod sažetka na stranome jeziku, od početka i bez uvlačenja.

Ključne riječi prevedene na engleski jezik navode se ispod ključnih riječi na jeziku kojim je pisan rad, od početka retka, bez uvlačenja.

Pri citiranju literature treba obratiti pozornost na sljedeće:

Ako pri citiranju literature referencija sadržava samo prezime autora, godinu objavljivanja te stranicu na kojoj je određeni podataka objavljen, potrebno ju je, navedenu u zagradama, uključiti u osnovni tekst, a ne navoditi u fusnotama.

Više referencija istoga autora treba poredati kronološki. Navode li se djela istoga autora objavljena u istoj godini, treba ih poredati abecedno te označiti slovima (v. dolje 2. Članak u časopisu).

Popis korištene literature na kraju rada treba uskladiti prema sljedećem obrascu:

1. TISKANE KNJIGE

1.1. Knjiga ima jednoga autora

KASER, KARL. 2003. *Popis Like i Krbave 1712. godine*. Zagreb: Srpsko kulturno društvo Prosvjeta.

1.2. Knjiga ima do tri autora

GRAHOVAC-PRAŽIĆ, VESNA; VRCIĆ-MATAIJA SANJA. 2012. *Tragom ličke zavičajnosti*. Gospić: Državni arhiv u Gospiću.

1.3. Knjiga koja ima četiri i više autora

BARIĆ, EUGENIJA [ET. AL.]. 1999. *Hrvatski jezični savjetnik*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

1.4. Knjiga koja nema podatak o autoru

Osnoven sistem i terminologija na slovenskata onomastika. 1983. Skopje: manu.

1.5. Poglavlje u knjizi ili zborniku

HOLJEVAC, ŽELJKO. 2009. Ličko-krbavska županija u identitetu Like. // Identitet Like: korijeni i razvitak. / Holjevac Željko (ur.). Zagreb-Gospić: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Područni centar Gospić, 427-464.

2. ČLANAK U ČASOPISU

PEŠUT, DAMJAN. 1997. Etnička i konfesionalna podjela nakon oslobođanja Like od Turaka. Senjski zbornik, 24, Senj, 85-130.

3. RJEČNIK, LEKSIKON I ENCIKLOPEDIJA

ČULJAT, MARKO. 2004. *Ričnik ličke ikavice*. Gospić: Lik@ press.

3.1. Rječnik, leksikon i enciklopedija koji nemaju podatak o autoru

ARJ = *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. 1881. – 1970. Zagreb: JAZU.

3.2. Natuknica u enciklopediji

Lika. // *Hrvatska enciklopedija*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1999 – sv. 6.

4. MREŽNA I ELEKTRONIČKA VRELA

4.1. Tekst na mrežnoj stranici

ČULJAT MARKO. 2017. *KIC u Ličkom Osiku*. www.licke-novine.hr/Gospic/GS%20kronika.html#n96. (26.4. 2017.)

4.2. Članak u elektroničkome časopisu

VODANOVIĆ, BARBARA. 2007. Prezimana na otoku Pašmanu danas. *Hieronimus, I*, 157-176. http://www.unizd.hr/Portals/43/broj_1_2007/Barbara_Vodanovic_Prezimana_na_otoku_Pasmanu_danas.pdf. (14. 5. 2013.)

4.3. Elektronički medij (CD-ROM, DVD-ROM i sl.)

ANIĆ, VLADIMIR. 2007. *Rječnik hrvatskoga jezika*. (CD-ROM). Zagreb: Novi Liber – Europapress holding.

5. DIPLOMSKI, MAGISTARSKI I DOKTORSKI RAD

5.1. Diplomski rad

JURIĆ, JURAJ. 2017. Ličke vodenice. Diplomski rad. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

5.2. Magistarski rad

KOLAK, TATJANA. 2001. Arheološka topografija Like od prapovijesti do srednjeg vijeka. Magistarski rad. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

5.3. Doktorski rad

BUŠLJETA TONKOVIĆ, ANITA. 2014. *Mogućnosti održivog razvoja srednje Like*. Doktorski rad. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

6. ČLANAK IZ TISKA

VIDOVIĆ, DOMAGOJ. 2009. Jeramaz i Crnčević – prezimena bratska. *Metkovski vjesnik*, 8, Metković, 24-25.

MemorabiLika

Odobrenje za objavu članka

Da bismo objavili Vaš članak u časopisu **MemorabiLika** dužni ste potpisati ovu Izjavu. Autorska prava ostaju Vaše vlasništvo ili vlasništvo nositelja autorskih prava. Dužni ste ishoditi dozvolu za korištenje svih ilustracija kojih niste nositelj autorskog prava. Napominjemo da nije dopušteno koristiti ilustracije iz ranije objavljenih radova bez izričite pismene dozvole nositelja autorskih prava.

Ime, prezime i adresa autora:

Naslov rada:

Uzimajući u obzir moj prilog izdavanju gore navedene publikacije, potpisom ove Izjave jamčim:

- da sam u slučaju zajedničkog autorstva ovlašten(a) od svih koautora potpisati ovu izjavu u njihovo ime;
- da je ovaj članak autorov originalni rad;
- da ovaj članak ne sadrži nikakva kršenja postojećih autorskih prava, ili druga prava treće osobe, ili materijal koji bi na drugi način bio nezakonit;
- da ću osigurati da nakladnici **MemorabiLike** budu zaštićeni od bilo kakvih potraživanja i troškova (uključujući i pravne troškove) koji bi proizlazili iz povrede bilo koje stavke ove Izjave;
- da sam ishodio(la) dozvolu za reproduciranje svih materijala za koje nisam nositelj(ica) autorskih prava, a koje koristim u svome članku, uz obvezno navođenje izvora.

Suglasan(a) sam da **MemorabiLika** objavi moj rad te ga distribuira reproduciranog u tiskanom i elektroničkom obliku.

Potpis: _____ Datum: _____